

53240

53240

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO-POLITICA**

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ

POLITÖKONOMIE

TOMUS IV.

**HUNGARIA
SZEGED
1969**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
SECTIO OECONOMICO—POLITICA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ

POLITÖKONOMIE

TOMUS IV.

HUNGARIA
SZEGED
1969

Szerkeszti:

DR. NAGY LAJOS

*tanszékvezető egyetemi tanár
a közgazdaságtudományok kandidátusa*

E kötet munkatársai:

DR. NAGY LAJOS *tanszékvezető egyetemi tanár,*
DR. GROSSMAN FERENC *aspiráns,*
DR. ÉGETŐ EMESE *egyetemi adjunktus,*
DR. SÍPOS MIKLÓS *egyetemi tanársegéd*

Technikai szerkesztő:

DR. GROSSMANN FERENC *aspiráns*

NAGY LAJOS

A FÖLDÉRTÉKELES ÉS A MUNKAÉRTÉKELMÉLET

A földértékelés elméleti és gyakorlati kérdései mind szélesebb körben jelentkeznek a közgazdasági irodalomban. A szocialista mezőgazdaságban a földminőség és ár meghatározását a marxista járadékelmélet leegyszerűsítései és a marxista értékelmélet nem megfelelő alkalmazása az eddigi időkhöz akadályozták. Két egyébként fontos tétel eltűzéséről van szó, arról, hogy a *földanyagnak nincs értéke*, csak ára („a föld ára irracionális értékforma”), másfelől arról a tételről, hogy a *földjáradék és a föld ára levonást* jelent a földbe bekebelezett tőkéből, ezért akadály a mezőgazdaság anyagi-technikai fejlődésének.

Sok marxista közgazdász, mivel a társadalmi elsajátítás és szükségletre termelés a szocializmus alapvonásai, mivel az *ártermelés körének szűkebb* volta azt is jelenti, hogy a szocialista tulajdonba levő föld nem áru, tagadja a földnek, mint a szocialista tulajdon tárgyának nemcsak az értékkategória, hanem az *árkategória* jellegét¹ is. Valamint minden ellenérték irracionális, amelyet a földanyagért adnak, tehát nem a földtőkét növeli.

A föld minősítésének (használati értékének), valamint a föld „értékelésének” (elszámolási árának, vagy forgalmi árának) előtérbekerülése az utóbbi időben egyrészt annak következménye, hogy a földanyag terjedelme a fejlett országokban abszolúte csökken (az ipartelepítés, városok, a közlekedés fejlődése, egyéb építmények csökkentik a művelt földterületet, s nem nő ilyen mértékben a nyert földterület). Másrészt az utóbbi időszakban a *földforgalom különböző formái megnövekedtek*. Többek között: a) a termelősövetkezeti földtulajdon és a személyi földtulajdon kialakítása, földmozgást okoz a termelősövetkezet és a kívülállók között, a termelősövetkezet és az állam között, valamint a személyi földtulajdonosok között.² b) A telekforgalom megnövekedése, amely földmozgást jelent a magánszemélyek között, a magánszemélyek és az állami szervek között. c) *Végül* az új gazdaságirányítási

¹ A gazdasági mechanizmust megelőző vitákban tisztázódott, hogy legtágabb értelmű fogalom az árkategóriák fogalma, mert ez magában foglalja: a) az értékkategóriákat (pl. társadalmilag szükséges munka két mércéje), b) a piaci kategóriákat (kereslet, kínálat, nyereség, ár), c) a pénz-kategóriákat (adó, vám illeték).

² Ide tartoznak olyan okok is, amelyek a telekgazdálkodással kapcsolatosak, a magántelek és állami telek 5—6-szoros áreltérése, vagy az, hogy nagyvárosokban az építők és az építtetők nincsenek kényszerítve az olcsó telekár miatt arra, hogy az épületek ne a földön, hanem a levegőbe terebélyesedjenek.

rendszer bizonyos elemei, a jövedelem- és támogatás szabályozás is indokolja ezt.³ (Pl. telekhasználati díj befizetése.)

A következőkben, ha a föld minősítéséről beszélünk, akkor a föld használati értékének megközelítését értjük. Azt, hogy milyenek a *természeti-gazdasági* paraméterei a földnek, milyen hatékony a föld, mint termelőeszköz. Ha a föld értékeléséről beszélünk, akkor ezen a földanyag árát, a földtőke értékét, továbbá a földár szerepét a mezőgazdasági termékek költségviszonyaiban értjük.

A földminősítés-értékelés a marxi közgazdasági irodalomban manapság a következő vetületekben merül fel: a) Milyen földön kifejtett munkaráfordítás határozza meg a társadalmi értéket? (Ez a mezőgazdasági áruk cseréjében, termelésében és elosztásában ható értéktörvény követelményeit tárgyalja.) b) Mennyiben beszélhetünk a mezőgazdasági rendeltetésű földek értékéről és áráról a szocializmusban? (Ez a kérdés a marxi értékelméletnek, illetve „irracionális árelméletnek” az alkalmazását érinti a mezőgazdaság legfontosabb termelőeszközeire, a földre, illetve a földminősítés kérdését, mint gazdasági, hatékonysági számítási problémát.)

I.

A FÖLDANYAG „ÉRTÉKE”, A FÖLDTŐKE ÉRTÉKE ÉS A FÖLD ÁRA

A föld ára a polgári gazdaságtanban két vonatkozásban szerepel: a) a föld mint termelőeszköz ellenértéke az *adás-vétel* során (forgalmi ár), b) a földnek, mint *bérlet* tárgyának az ellenértéke (bérleti díj). Megjegyezzük, hogy az utóbbi éppen úgy nem ár, mint ahogy a kamat sem a kölcsöntőke ára. A föld a bérleti viszonyban csak használatra kerül a bérlőhöz, az elsajátítás *rendelkezési mozzanata* a földtulajdonosnál marad. A használatba adás is legtöbbször *ideiglenes*, meghatározott időre történik.

A föld áránál különbséget kell tenni; a) *A mezőgazdasági területek, valamint a nem mezőgazdasági területek között* (pl. a mezőgazdaságból elvont ipari és közterületek és telkek, a feldolgozóipar, vagy a kitermelő (olajipar) számára elvont területek között). b) *A mezőgazdaságon belül a különböző művelési ágak között*. c) *Aszerint, hogy milyen célból van szükség a föld árára, „értékére”* (pl. a föld forgalom — földár —, vagy adózás, — jövedelemszabályozás, — vagy az árképzés, vagy a termelés területi elhelyezése miatt). d) *A föld ára aszerint is különböző lehet, hogy kisparcellákról, vagy összefüggő nagy földterületek adás-vétele történik-e meg.* A kisparcellák ára általában magasabb, mivel irántuk a kereslet nagyobb. A kisparcella melléktevékenység területe (munka utáni kiegészítő tevékenység tere, a kétlakiak egyik jövedelemforrása). E formában a megtermelt termékek helyettesítik a piaci vásárlást, így az itt termelt termékeket kiskereskedelmi áron értékelik, továbbá az itt végzett munka egy részét nem számítják fel. Ez okozza a parcellák nagyobb keresletét. Gyakori az is, hogy a mezőgazdasági tevékenységet folytató üzem ahhoz, hogy az *adott* technikai szintű termelőkapacitását kihasználja, vagy a *magasabb*

³ Az új földtörvény ugyanis megteremti a *föld személyi tulajdonát* is azzal, hogy a beltérületeken, zártkertekben a harmadik személyek (pártoló tagok, tsz nyugdíjasok, járadékosok) 1 kh-ig mentesítést kaphatnak. Ez a személyi földtulajdon különbözik egyfelől a tsz-tag háztáji gazdaságától, mert ez nem a tagsági viszonyon alapul, nem kiegészítője a közös gazdaságnak, másfelől a még meglevő egyéni paraszti tulajdontól, mert ez származhat a tsz használatában levő földből is, valamint ennek fogyasztói jellege domborodik ki inkább, nem termelő jellege.

szintű technika beállítását biztosítsa, kisebb földterületeket vásárol. Az így szükséges földterület kevesebb, mint a gazdaságosan működő új üzemekhez szükséges föld-nagyság.

Az e részben a föld árának megközelítése ráfordítás-jövedelem oldalról történik.⁴ A föld árának (értékének) megállapításánál a leggyakrabban alkalmazott elvek a következők: a) A föld árát *helyettesítési alapon* határozza meg. A földnek annyi az értéke, amennyivel azt más termelési feltételekkel (eszközzel és munkával) helyettesíteni lehet. b) A *földtőke*, tehát a földbe kebelezett állótőke alapján. c) A *különbö-zeti járadék* tőkésítése alapján.

A marxi munkaértékelmélet szerint — amely a szocialista politikai gazdaságtan fundamentuma — a *földanyagnak*, mint „őseredeti és elpusztíthatatlan” anyagnak, munka-értéke nincs. A *földtőkének* van értéke. A földtőkénél is meg kell különböztetnünk: a *földbe bekebelezett* tőkét, amely hat és megváltoztatja a talaj természetes termékenységet alkotó fizikai, biológiai, kémiai tulajdonságokat (műtrágya, talaj-javítás, öntözés stb.) azoktól a ráfordításoktól, amelyek a *földön* létesítményeket hoznak létre (épületek, gépek stb.), amelyek nem hatnak a talaj *természetes termé-kenységére*. Az előbbieket túlnyomórészt olyanok, amelyeknek, ha az értékük amorti-zálódott, a talaj természetes termékenységet tartósan megnövelték. Az utóbbiak úgy viselkednek, mint a többi állóeszköz. A *földanyagra* nem lehet a munkaérték-elméletet alkalmazni. A földanyag azért áru, mert olyan korlátozott természeti feltétel, amely munkával újra nem termelhető, mert elkülönült tulajdonságok elsa-játítják (monopolizálják). A földnek, mint anyagnak, meghatározott sajátosságai vannak; a) a földanyag *megtérülését* tekintve nem forgótőke (hiszen nem egy terme-lési folyamatban vesz részt), nem állótőke, mert rendeltetésszerű használat esetén „értékéből” nem veszít (nem amortizálódik). b) A földanyag vásárlására fordított tőke, noha „nem kidobott” pénz, mert termelési feltételek biztosítása, mégis a szó valódi értelmében nem növeli a tőke technikai összetételét és a munka termelé-kenységét. Nem olyan ráfordítás, mint pl. a talajjavítás, vagy az agrotechnika fej-jesztése, vagy a korszerű gépek alkalmazása.

A földanyag ára nemcsak egyszerűen a föld ára, hanem egy potenciális termelési feltétel jövedelmének, (járadéknak, tiszta jövedelemnek) és e jövedelemre szóló jogcímnek több évre szólóan az eladása. A nehézséget a földanyag „értékének” a meghatározásában az okozza, hogy a földanyag, mint a „természet terméke” csak potenciális termelési feltétel, a földár pedig társadalmi-gazdasági jelenség.

A *földanyag árát* meg lehet úgy közelíteni, hogy az adott földdarab különbözeti I. számú járadékát tőkésítjük a meghatározott kamatlábbal. Azért csak az I. számú különbözeti járadékot, mert a pótlólagos ráfordításokkal és a jobb minőségű földdel kapcsolatos II. számú különbözeti járadék szerepe megjelenik a földtőke nagyobb értékében, vagy ennek természetes termékenységgé válásában. Amennyiben pedig minden földön nagyobb folyamatos ráfordítást eszközölnek, annyiban ez nem jára-dékszerű jövedelem, hanem ideiglenes extrajövedelem.

A földanyag árának megállapításánál az is gondot okoz, hogy milyen kamatláb mellett történjen az I. sz. különbözeti járadék tőkésítése. A megoldások lehetnek: a) hosszú és középlejáratú, népgazdasági beruházási *hitelek* kamatlába, amelyek állami preferenciákat, ill. diszpreferenciákat nem tartalmaznak, b) a mezőgazdasági beruházási hitelek *tényleges* kamatlába, c) esetleg a tőkés országok jelentős *jel-zálogbankjainak* kamatlábai. (Ez utóbbi számos nehézséget jelentene, mivel az

⁴ Mint ismeretes, az ár nemcsak árutermelési (ráfordítási), hanem áruforgalmi (piaci) árka-tegória is.

egyes tőkés országok jelzálogbankjainak kamatlábai igen jelentősen eltérnek a hazai birtokstruktúra, a technikai fejlesztés tőkeigényének különbsége, az állami támogatás különböző formái és mértéke miatt) d) a *megtakarított* pénzeszközök kamatlába.

A *földtőke árát* a földbe bekebelezett tartós-egyszeri állótőke ráfordítások alapján határozhatjuk meg. A földtőke árát egyrészt a földtőke *nettó értéke* alkotja. Ez nem más, mint az állótőke ráfordítás és amortizációk differenciája. Ez a rész úgy is felfogható, mint a kapitalizmusbeli bérleti díj kamat részének a tőkésítése. Másrészt a földtőke nettó értékének a *kamata*. A szocialista gazdaságban a földtőke értékét azért nem lehet egyszerűen a földtőke kamatának a tőkésítésével meghatározni, mert a szocializmusban objektív nagyságú bérleti díj (amelynek része a kamat) nincs. A szocialista üzemek földbérlete kis terjedelmű, továbbá a tsz-ek állami földeket használnak, amelyek bérleti díja rendkívül alacsony.

Nyilvánvaló, hogy a földtőke értékének ez a kiszámítása gyakorlatban még számos nehézséget okoz. Így: a nettó *földtőke* értékének meghatározásánál többek között azt, hogy a) a földanyag és a földtőke is sajátos termelő (álló) eszköz. A *földtőke* ha amortizálódik, növelheti a természetes termékenységet, a földtőke amortizációja nem jár a földanyag amortizációjával.

b) További megfontolást igényel, hogy határoljuk el a *földtőkét* és a mezőgazdaság *egyéb* állótőke ráfordításait, pl. gépek, istálló, épületek. A földtőkén a *talajba eszközölt*, s a talajra *közvetlen ható* állóalap-jellegű ráfordításokat értjük. Ilyenek lehetnek a talajjavítás, trágyázás, a növénytermelést közvetlen szolgáló létesítmények, az évelő növénykultúrák ráfordításai.

c) Ezen kívül az új földtőke befektetések és a régi földtőke „maradványok” összegezése.

A *földanyag ára és a földtőke ára* adja a föld teljes árát. Ez a megoldás-hasonló Marx elgondolásához, aki szerint a *járadék* (a földanyag használati díja) a kamat (a földtőke használati díja) alkotja a bérleti díjat. A földár mindig a *bérleti díj tőkésítése*, nemcsak a tulajdonképpeni mezőgazdasági földjáradék tőkésítése. A bérleti díj két eleme, a járadék és kamat *azonos* egyfelől abban, hogy mindkettő a földtulajdon (használat, rendelkezés) realizálása, másfelől abban, hogy a föld árában mind a kettő megjelenik.

A szocializmus viszonyai között annyiban más a helyzet, hogy mivel a bérleti rendszer hiányzik, nincs abszolút járadék, azt tehát nem kell tőkésíteni, továbbá a földtőke értéknövekedése nem a földtulajdonosok közreműködése nélkül jön létre.

A fentiek alapján a föld árát fel lehetne vázolni, hogy $F_a = N_a + K_a$. Más szóval a föld ára egyenlő a *földanyag árával* (amelyet az I. sz. különbözeti járadék tőkésítése adna), plusz a *földtőke árával*, amely két tényezőből áll: az *egyik* nettó földtőke értéke (ami megint másképp nem más, mint a földtőke után járó kamat jövedelem tőkésítése adott kamatlábbal.) A *másik* pedig a földtőke kamata. Tehát a $K_a = k_n + k_p$, ahol k_n = a nettó földtőke, a k_p ennek a kamata.

Ha szemléltetjük egy olyan példán, ahol a különbözeti I. sz. átlagjáradék kh-ként 301 Ft, 1000 Ft/kh a földtőke nettó értéke és 7% a kamatláb, a föld ára akkor a következő: a *földanyagra* 430 Ft (301 tőkésítve 7%-kal), a *földtőke ára* 1000 Ft (a nettó földtőke érték) plusz 70 Ft kamat (1000 földtőke után 7%). Tehát a földára $4300 + 1000 + 70 = 5370$ Ft.

A kamatlábnak tehát a földár meghatározásánál kettős szerepe van, egyfelől a különbözeti járadék tőkésítési tényezője a *földanyag árának* a meghatározásánál, másfelől *földtőke* után számított kamat tényezője is.

A földár ilyen meghatározása és gyakorlati használhatóságának biztosítása további kutatómunkát igényel. Elemzésre váró kérdés az, hogy a földtőke ára

miért tartalmaz kamatot is, noha lehet, hogy nem *hitelből* vásárolták a földet. Továbbá hogyan lehet meghatározni a földanyag, mint egyik komponens árát, ha nem hoz különbözeti járadékot. S nem utolsó sorban miért csak a különbözeti I., s nem a II. számú járadékot is tőkésítik. Ilyen megoldandó kérdés az, hogy a járadék nemcsak a tiszta jövedelemben, hanem a munkadíjakban is jelentkezik.

A különböző minőségű földek árát (a földanyag-ár tényezőt) a következőképpen lehetne meghatározni: a) A *jó minőségű* földek árát a tényleges különbözeti járadék nagysága alapján. Vagy úgy, hogy megállapítanánk minden föld járadéknagyságát, vagy ha úgy az átlagjáradékot kulcsárszámok segítségével az adott földekre differenciálnánk.) b) A *rossz minőségű* földek árát a *negatív járadék* alapján határozhatnánk meg. Ezen a *társadalmi* nagyságú tiszta jövedelem és a *tényleges* tiszta jövedelem különbségét értjük. (Itt meg kell oldani azt, hogy mi legyen a földanyag ára azokon a földeken, ahol semmilyen tiszta jövedelem nem képződik.) c) A *közepes* minőségű földeken a földanyag árát a tiszta jövedelem meghatározott részének tőkésítése alapján lehetne meghatározni. Pontosabban itt a földanyagnak elméletileg nincs ára. E földek áránál a földtőkének és a piaci viszonyoknak van ármeghatározó szerepe. A földérték (ár) meghatározásával kapcsolatos vélemények, ha nagyon sok alapos és figyelembe vehető szempontot tartalmaztak is, az a hibájuk, hogy egyfelől vagy a földanyag, vagy a földtőke szerepét hangsúlyozták túl, s a kettőt együtt nem, másfelől a földterület csökkenését úgy tekintették, hogy a föld az *effektív szükségletekhez* viszonyítva is kevés.

A föld értékének megállapításáról folyó vitában az egyik megközelítés szerint a földnek is van értéke; mivel minden föld munkát tartalmaz, és a fejlett országokban őseredeti állapotban nincs föld.⁵ Ezen álláspont szerint, az értéknagyságot az áru újratermeléséhez szükséges társadalmi munka határozza meg, ezért a föld értékét a föld mint pótlólagos kapacitás létrehozásához szükséges, vagy a földet más termelőeszközökkel helyettesítő ráfordítás határozza meg. A fenti álláspont fő érvei: a) a föld értékének meghatározásánál nem az a fontos, hogy mennyi munka van benne, hanem az, hogy alkalmazásával mennyit lehet megtakarítani, b) ami szűkös, az nem lehet értéktelen. A föld értéke nő, mert nő iránta *közvetve* a kereslet (lakosság számának növekedésével nő a kereslet a mezőgazdasági termékek iránt) és *közvetlen is* (mert nő más termelési ágak és az infrastruktúra földigénye.) A föld értéke az a ráfordítás, amelyet viselni kellene, ha nem lennének földterületek. Ez az álláspont csak részgazság; a) A föld, amely mint termelőerő, ha a munkafolyamatba kerül is, nemcsak a munka, hanem a természet terméke is. A *földanyag* így, ha nem is oka, de anyagi feltétele a jövedelemképződésnek, a földjáradék képződésnek. Ezért a földanyag tulajdonának (vele való rendelkezésnek és használatának) ha értéke nincs is, de „ára” van. A földanyag ára nemcsak a földtőke értéke, vagy (más szóval a kamatjövedelem tőkésítése), hanem ennél nagyobb. Más szóval a bérleti díj nagyobb, mint a kamat. b) Ezen kívül a földtőke ráfordítások amennyiben már egyszerűen újratermelődött, (tehát leamortizálódott) akkor a földanyag értékét növelik. Ez az álláspont nem igazolja, hogy a föld ára — ha eltekintünk a piaci viszonyoktól — akkora, mint a „munkával elragadás költsége”. c) A *természet* maga is hozhatja olyan állapotba a talajt, hogy azt nem kell munkával kiszakítani a természettel való szerves kapcsolatából. Amikor a földbe, mint termelőeszközbe eszközölt *folyamatos* ráfordítások alapvetően a növényi termékek termelését célozzák. Ezen kívül az egyszerű (földtőke) ráfordítások hatása a folyamatos ráfordításokra a földanyag-termelékenységének a közvetítésével valósul meg. Tehát különbséget kell tenni a

⁵ Dr. Pirityi Ottó: A területek értékéről. (Pénzügyi Szemle, 1968. 1. sz.)

földet munkaeszközzé tevő ráfordítás és a mezőgazdasági termékek termelését célzó ráfordítások között. A földtőke mellett nem lehet eltekinteni a földanyagtól sem. Ezért bizonyos értelemben a föld „használati érték, de nem érték”. Ami a *föld-érték nagyság* meghatározásánál kísérti a szerzőt, az a határhaszon elmélet. Az értéket nem lehet elszakítani a ráfordításoktól. A földanyag szükségessége nem a föld „értékre”, hanem az árára hat. Egyébként a munka-termékekénél is a szükségesség, ha ez kifejezésre jut a kínálat viszonylag alacsony voltában és időleges, szintén nem a piaci értékre, hanem az árra hat. A felfogás másfelől hasonlít a Smith-féle egyik „tudománytalan” értékelméletre is, miszerint az értéket nem munka, hanem a jövedelmek határozzák meg.

Másképpen a földanyagot — a jelenlegi technikai-technológiai feltételek mellett — gazdaságosan, szintetikusán nem lehet előállítani: a) a mai földárak ennek a föld-értéknek a töredékei, b) a földanyag sajátosságai miatt jelenleg lehetetlen ennek az újratermeléséről beszélni, ugyanis a talajba eszközölt ráfordítások csak kiegészítik és csak részlegesen helyettesítik a természeti erőt.

A föld értékének növekedésével kapcsolatban is több ellenvetés lehet: a) Ha nő is a közvetlen, vagy közvetett földkereslet, a technika fejlődése olcsóbbá teheti a föld helyettesítést és az új földek megszerzését is (nyilvánvaló, hogy a technika mai fejlettsége mellett a mocsár lecsapolás nagyobb termelékenységgel valósítható meg, mint a múlt században.) b) A földhelyettesítés a jobb földeken indokolt főképpen, s így nem biztos, hogy így nő a helyettesítés ráfordításigénye. *Nemcsak a termékeket előállító munka termelékenysége, hanem a földet „előállító” munka termelékenysége is növekszik.*

A földértékelésben a másik álláspont a *földtőke értékének* szerepét csökkenti. A munkát tartalmazó földet *egészében* olyanak tekinti, amelynek nincs értéke.⁶ E hibáján kívül azonban helyesen alkalmazza a marxi értékelméletet, bírálja az előbb ismertetett felfogás értékelméleti fogyatékoságait: a) az érték az árutermelés-forgalom *objektív szabályozója*, s nemcsak egyszerűen számítási kérdés, b) a munka magában nem alkot *áruértéket* (esetleg az érték valamilyen mennyiségi vonatkozását). A munkát ebben különösen társadalmi (egybekapcsolt és elkülönült) feltételek mellett kell kifejezteni, c) az ár az árukategória, de nem mindig érték kategória (így a földár irracionális árukategória.)

Ezek az érvek nagyrészt helytállóak, bár bizonyos kiegészítésre és pontosításra szorulnak; a) Ugyan igaz az, hogy az érték konkrét forgalom csereszabályozója, de mégis azért kényszerültek a közgazdászok a föld „értékét kiszámolni”, mert a tényleges föld áruforgalmi viszonyok a szocializmusban nem voltak, így a piaci árak mögötti értékrendenciák nem tárhatók fel. b) Az absztrakt (általános) munka általános vonással is bír (hogy ez mindig munkaerőkifejtés), ezért az *érték bizonyos mennyiségi* vonatkozása akkor is meglesz, ha a technikai-jellegű munkamegosztás (szakmák, termelési ágak között) mellett nincs tulajdoni elkülönültség, s valóságos piac sem lesz. Sőt ekkor az érték kiszámítása, mivel a munka közvetlenül nemcsak dologi formájuk közvetítésével lesz társadalmi, sokkal jobban megoldható lesz. Ez tehát nem teszi feleslegessé az érték meghatározására tett fáradozásokat.

A föld értékelésében találkozunk más megoldással is. Eszerint mivel a föld iránti kereslet tartósan nő, s így a föld társadalmi használati értéke is (a föld összmenyisége, valamint ennek viszonya a társadalmi szükségletekhez), nő ezért a föld piaci

⁶ Dr. Bors László: Megjegyzések „A területek értékéről szóló” cikkhez. (Pénzügyi Szemle, 1968. 12. sz.)

értéke és ára is növekszik.⁷ Nyilvánvaló, hogy a földanyagnak piaci értéke sincs, ha nincs értéke, mert a piaci érték ugyan „ár is”, de érték is. A jó földeken a ráfordítások földkínálat növelésének is felfoghatók.

A földek *relatív árának* a csökkenése is ellentmond ennek az állításnak. A föld relatív árának csökkenése több jelenséget takar. Vagy a földet előállító, vagy pótló munka termelékenysége gyorsabban nő, mint a feldolgozó iparban a munka termelékenysége. Ezt azonban nincs okunk feltételezni márcsak a mezőgazdasági munka sajátosságai miatt sem (a mezőgazdasági munka függése a természeti feltételektől, a természet átalakító hatása következtében stb.) Az igazi ok a következő: 1. A föld-anyag reál-árának a viszonylagos (esetleges abszolút) csökkenése, 2. a mezőgazdasági nagyobb földkomplexumok keresletének a csökkenése, a ráfordítások kisebb jövedelmezősége, vagy a mezőgazdasági termékek keresletének lassúbb növekedése miatt.

II.

A FÖLD ÁRA ÉS A FÖLDJÁRADÉK

A közgazdászok többsége által — már a régi irányítási rendszerben is — elismert volt a különbözeti járadék léte a szocialista mezőgazdaságban. A különbözeti járadéknak alap oka a szocializmusban a *föld mint a gazdálkodás tárgyának monopóliuma*. Ennek *természeti oldala* a földek különböző minősége és a jó földek korlátozott mennyisége, *gazdasági oldala* pedig a földtulajdon, pontosabban az elsajátítás elemeinek, a birtoklásnak és a gazdálkodásnak az elkülönültsége.

A földjáradék kérdéssel átfogóan, még kevésbé a járadék és a földár viszonyával a magyar közgazdasági irodalom eddig elenyészően foglalkozott csupán. Ennek több oka volt: a) a közös gazdaságok föld-keretei rendkívül mozgékonyak voltak (összevonások, szövetkezeti földtulajdon hiánya stb.), b) a korábbi mezőgazdasági árak még a jó földű szövetkezetekben is kismértékű felhalmozást biztosítottak, c) ebből eredően kisebb volt a szövetkezetek közötti differenciálódásban is a különbözeti járadék szerepe.

Az előzőekből az tűnik ki, hogy a földanyag ára a különbözeti járadék tökécsítése. Említettük, hogy a különbözeti I. sz. járadékot kell tökécsíteni. Arról szólni kell azonban, hogy a földjáradék egyéb formáinak, a *fekvési járadéknak és származékos járadéknak* mi a viszonya a tökécsítés során a föld árához.

Az új gazdaságirányítási rendszer új feltételeket teremt a járadék mint *lényegi termelési viszony* valamint *mozgásformai* (keletkezési, elvonási) mechanizmusa számára.

A járadékképződésre és elosztásra ható tényezők az új mechanizmusban a következők: a) a vetésszerkezetre vonatkozó kötelező előírások megszüntetése módot nyújt a gazdaságok egy részének, hogy *területegységen nagyobb járadékot termeljenek a vetésszerkezet természeti feltételeknek megfelelő változtatásával*, b) az ár-emelések *nemcsak a társadalmilag átlagos* bruttó (vagy nettó) jövedelmet növelik — ha nem is nagy mértékben az ipari termelőeszköz árak és a jobb földeken a nagyobb adóterhek miatt, — hanem a különbözeti járadékot is (annál is inkább, mert a jobb földek a munka átlagos ráfordítási szintje mellett is nagyobb hozamot adnak, c) a termelőszövetkezetek közötti jövedelem-differenciák gyakran egészségtelen méreteket öltenek, amikor a különbözeti járadéknak is szerepe van, d) az indirekt irányítási

⁷ Dr. Rott Nándor: A területek értékének vitájához. (Pénzügyi Szemle, 1968. 12. sz.)

rendszer a mezőgazdaságban a gazdasági szabályozók változtatásánál számolt a különbözeti járadék realizálással is. (Új földadó rendszer, reguláló adó, termelési adó stb.), e) a mezőgazdaság és ipar közötti árucserével, a mezőgazdasági árak képzésével, a mezőgazdaság állami támogatásának mértékével, a mezőgazdaság nemzeti jövedelem termelésével kapcsolatban mindinkább előtérbe kerül az, hogy melyik a földminőségen kifejtett munkaráfordítás alkotja a *mezőgazdasági árak mozgásközpontját*.

Ebből is látható, hogy a fekvési járadék olyan gazdasági jelenség, amely kapcsolódik a természeti tényezőkhez is (de nem annyira a *tulajdonképpeni* földanyaghoz), a *ráfordítási* tényezőkhez is (de nem annyira a mezőgazdaságban történő ráfordításokhoz). Így indokolt, mint „harmadik” tényezőt a földtőke mellett a földjáradéknál számításba venni. Ezt indokolja az, hogy *adott* mezőgazdasági üzem számára objektívebb feltétel, mint a többi termelési feltétel, természeti tényezők bizonyos szerepe miatt kapcsolódik az I. számú különbözeti járadékhoz.

A szocialista viszonyok között is beszélhetünk *fekvési járadékról*.⁸ A különbözeti járadék I. helyzeti formájának anyagi alapja úgy jön létre, hogy az alacsonyabb szállítási költségek miatt alacsonyabb a termék önköltsége. A fekvési járadék szerintem átmeneti járadékforma, kétoldalú gazdasági jelenség, egyik oldalról különbözeti földjáradék-vonásokkal, másik oldalról külön tiszta jövedelem (mennységileg extra-profitszerű) vonásokkal bír.

A fekvési járadék különbözeti járadék-ismérvei a következők: a) Természeti tényezőkkel is kapcsolatos (például a domborzati viszonyok hatása aállítás formáira, a talajminőségre, a talaj szerkezeti összetételének hatása az útviszonyokra stb.). Megemlítem, hogy ezek a természeti adottságok nemcsak az üzemből ki- és befelé irányuló állítás, hanem az üzemben belüli állítás tekintetében is különbségeket okoznak az egyes gazdaságok között. b) Tartós jövedelemrész, mivel az említett természeti tényezők, de a fekvést meghatározó gazdasági tényezők (vasútépítés, útépítés, várostelepítés stb.) is viszonylag lassan változnak.

A fekvési járadék különjövedelem-ismérvei a következők: a) A fekvési járadéknál a termékek önköltségcsökkenése nem abból ered, hogy nagyobb a terméshozam, hanem abból, hogy kisebb a ráfordítás. b) A fekvési járadék nagyrészt nem természeti tényezőkkel kapcsolatos. Az, hogy milyen a gazdaság fekvése és hogyan változik meg, nem természeti feltételtől, s általában nem is a szövetkezeti gazdaság saját erőfeszítésétől, hanem inkább a termelés területi elhelyezésétől és a társadalom egészének munkaráfordításától függ. A szocialista mezőgazdaságban találkozunk a fekvési járadék csökkenése és növekedése irányában ható tényezőkkel is.

A járadék csökkenése irányában hat pl. az, ha az állam a távolságnak megfelelő differenciáltsággal megtéríti a szállítási költségeket. A szállítási költségek nem alkotják az árképzés tényezőit. (Nálunk a jelenleg érvényben levő rendelkezések szerint km/q-ként 3 Ft-ot térítenek meg a felvásárló szervek.) Ilyen irányban hat az is, ha az állami begyűjtő szervezet közelebb viszik a termelés helyéhez (pl. a termékek egy részét a begyűjtő szervek saját szállítási eszközeikkel szállítják el a gazdaságokból.) Végül így hat az ipari és mezőgazdasági termelés tervszerű területi elhelyezése is. E tényezők hatása azonban nem szünteti meg a fekvési járadékot, mivel a megtérített szállítási költségek általában nem fedezik a tényleges szállítási költségeket, másrészt bizonyos távolságon belül a szállítási költségeket nem térítik meg (pl. a Szovjetunióban 25 km, nálunk 5 km távolságon belül.)

⁸ Azt a tiszta jövedelemrész, amely a kedvező piaci értékesítésből (magasabb árakból) származik, nem számítjuk ide, mert az teljes egészében *értékesítési extrajövedelem*.

A szocialista mezőgazdaságban ugyanakkor érvényesülnek olyan tendenciák is, amelyek a fekvési járadékot növelik. Így pl. a gazdaságok specializációja következtében az önfogyasztás csökkenése és ezzel a külső forgalom növekedése. Továbbá, a mezőgazdasági termelésben az „ipari munka” felhasználása növekszik, s ez meg-növeli a gazdaságokba irányuló szállítást.

Mi történjen a származékos járadékkal? A közgazdasági irodalomban a külön-bözeti járadék „*elsődleges*” és *származékos formáját illetően* szintén több álláspont alakult ki. Egyrészt a fő táplálék (pl. gabonaneműek) termelésében keletkező járadékot nevezik elsődlegesnek, s más növényfélék termelésében keletkező, az elsődleges járadékot meghaladó járadéknagyságot pedig származékosnak. Másrészt, a társadalmi termelés előrehaladásával a fogyasztás szerkezete változik, növekszik az állati termékek, gyümölcs. stb. fogyasztásának az aránya és növekszik az ipar szükséglete a mezőgazdasági termékek iránt. Ezért a származékos járadék nem más, mint a hosszabb időre kialakuló termelési szerkezet alapján keletkezett járadék fölötti többletjáradék, ami annak következtében jön létre, hogy a termelési szerkezet a régebbihez képest megváltozik.⁹ Végül mások szerint származékos járadékról sem kapitalista, sem szocialista mezőgazdaságban nem beszélhetünk.

Hogyan foglalkozott Marx ezzel a kérdéssel? Marx nemcsak egy termék, hanem általában a főtermékek termelésében keletkezett járadékot nevezte „*elsődlegesnek*”.¹⁰ A származékos járadék nagyságáról kettős álláspontot képvisel. Az egyik szerint nagyságát a főtermékek járadéka határozza meg, tehát nem nagyobb a főtermékek járadékánál, miután a tőkés konkurrencia kikényszeríti, hogy a főtermékeket és nem főtermékeket szolgáltató földek járadéka kiegyenlítődjön. A másik szerint a nem főtermékek járadéka lehet nagyobb, vagy kisebb, mint a főterméké, de ebben az esetben az egész járadék származékosként szerepel, vagyis korántsem arról van szó, amit az említett első álláspont tart, hogy a búza járadéka fölötti járadék a származékos járadék.¹¹ Továbbá Marx a származékos járadékot korántsem tekinti a külön-bözeti járadék olyan lényeges formájának, mint az I. és II. számút.

A tulajdonképpeni mezőgazdasági járadék tárgyalásánál a származékos járadékot úgy kezeli, mint amelyik zavarja és komplikálja az előbbi megértését.

A főtermékek termelésében keletkező járadék jobb megértése érdekében eltekint a főtermék és az egyéb termékek járadékainak viszonyától. Tehát a származékos járadéknál nem a járadékképződés tartalmi kérdéseiről van elsősorban szó, hanem egy növényfélésegi járadékalakulásának vizsgálatát megkönnyítő elvonatkoztatásról.

A szocializmus viszonyai között mi indokolja a származékos járadék kérdéseivel való foglalkozást?

A növénytermelés szerkezete hatással van a járadék teljes nagyságára és a területegységre jutó átlagjáradékra. Ha tehát a jó földeken működő gazdaságok a társadalmilag uralkodó vetésszerkezetben szereplő termékeken kívül más termékeket is termelnek, vagy ha ugyanazokat a növényeket termelik, de más arányban, ez befolyásolja a járadék nagyságát és növelheti az ebből eredő különbségeket. Indokolt e kérdéssel továbbá azért is foglalkozni, mert *szükséges a származékos járadék fogalmának a kiterjesztése.* Származékos az a járadék is, amelyet a növénytermelésben

⁹ Optimum számítások alkalmazása a legkedvezőbb termelési szerkezet meghatározására. MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete 19. sz. kiadványa. Bpest, 1960. 81—97 old. (Kézirat.)

¹⁰ Marx nem elsődleges, hanem tulajdonképpeni mezőgazdasági járadékról beszél, s e kérdésben A. Smithre hivatkozik, aki még a takarmánytermelést is ide sorolta. (Értéktöbblet-elméletek II. 221. és 325—328. old.)

¹¹ Lásd ehhez Marx, K.: A tőke II. 599 és 737. old.

termelnek, de más ágazatokban realizálnak. Például a jobb minőségű föld magasabb takarmányhozama következtében keletkező járadékalap a takarmányok saját felhasználása esetén az állattenyésztési termékek eladásakor realizálódhat, mivel ezeknek a termékeknek egyéni értéke kisebb lesz.

A származékos járadékot, mint földár-tényezőt elhanyagolhatjuk. A származékos járadék ugyanis nem alapvető járadékforma. A különbözeti földjáradék meghatározásánál az átlagjáradékot (járadék/kh) határozzuk meg, amely figyelembe veszi az *adott vetésszerkezetet*, tehát a vetésszerkezetnek azt a változását, amely az *előző* időszakhoz képest a földár meghatározás *időszakáig* bekövetkezett.¹² Végül, ha a termelési struktúra (pl. művelési ág változás történt) ez a földtőke értékében egyszer már úgys megjelent.

Hogyan alakul a föld ára a tőkés és a szocialista országokban, milyen tényezők hatnak alakulására?

A ricardói és a marxi földjáradékelmélet szerint a kapitalizmusban a föld ára növekszik.¹³ Noha a marxi elgondolás nem vehette számba korábban a modern kapitalizmus technikai és gazdasági jelenségeit, helyesen látta, hogy a föld ára növekedni fog. A föld árának ez a növekedése — úgy tűnik — nagyobb, mint a valuták vásárlóerejének (viszonylagos értékének) a csökkenése. Marx alapvető szerepet ebben a járadék növekedésének és a kamatláb csökkenésének szánt. A járadék növekedését nagyrészt a *tőkés bérleti rendszer* hatásával kötötte össze. A mezőgazdasági termékek ára ugyanis nemcsak *pénzoldalról* (pénzelértéktelenedés) hatnak tényezők, hanem a *piac* (*kereslet-kínálat*) oldalról is. (Nő a mezőgazdasági termékek kereslete, nő az ára; ugyanaz a termék-járadék magasabb ár mellett nagyobb pénzjáradék.) A bérleti rendszerrel „összenőtt” abszolút járadék magasan tartja a *mezőgazdasági* termékek árcentrumát. A bérlő által eszközölt tartós hatású állótőke befektetések, ha amortizálódtak is, de növelték a föld termékenységét, a következő időszak bérlője által fizetett járadékot növelik.

A klasszikus polgári járadékelmélet kritikájára és felhasználására épülő marxi járadékelmélet tehát a földár növekedésével számol a kapitalizmus időszakában. Ez az előrelátás arra épül, hogy *nő a kereslet a föld iránt*, amelynek okai a következők: a lakosság növekedésével a mezőgazdasági termékek iránti kereslet növekedése; a technika fejlődésével növekszik az egy mezőgazdasági dolgozó által megművelt földterület, s előfordulhat, hogy a mezőgazdasági lakosság száma nem csökken ilyen mértékben.

A jelen időszakban más tényezők is hatnak, amelyek csökkentik a föld keresletét. A gyors technikai fejlődés a határon fekvő földeket helyettesítheti ráfordításokkal, így ezek a földek a *gazdálkodás periferiáira* szórulnak, ahol nem követelmény, hogy egy adott nagyságú tiszta jövedelem (mellék, kiegészítő, hétvégi gazdaságok), vagy egy nagyobb földkomplexum hatékonyságát növelő föld részei lesznek.

A föld ára szempontjából a mezőgazdaságba eszközölt ráfordítások és technikai haladás egy része olyan, amely a *termő földterületet növeli* (pl. terméketlen, hegyes területek termővé tétele). Ezeket a ráfordításokat, a technikai fejlődés ezen típusait az jellemzi, hogy ezek nagyobb ráfordítások, de tartósabb egyszeri ráfordítások is egyben. Ezen kívül ezek megnövelik a föld kínálatát — ha a föld is áru. A mezőgazdaságba eszközölt *ráfordítások* másik része olyan, amely földet takarít meg, földet helyettesít azáltal, hogy növeli a területi termelékenységet. (Pl. fejlettebb

¹² A származékos járadék meghatározásánál nyomon kellene követni a növénytermelési-állattenyésztési ágazat kapcsolatait. A takarmánytermelésben keletkezett járadék az állattenyésztési árákban, vagy realizálódik, vagy elvonásra kerül. (Ez további kutatómunkát igényel.)

¹³ Ricardó azonban helytelenül a csökkenő hozadékra vezette vissza a járadék csökkenését.

agrotechnikát alkalmazzanak.) Ezt a ráfordítást az jellemzi, hogy lehet egyszeri és folyamatos ráfordítás, és hogy ez inkább a föld keresletét csökkenti egyébként azonos feltételek mellett.

A föld iránti kereslet viszonylagos csökkenésében a mezőgazdasági-élelmiszeripari termékek kisebb *jövedelem-keresleti rugalmassága* nagy szerepet játszik.

A jelenkori kapitalizmusban a *járadék reálértékének* növekedése nem megy végbe. A bérleti rendszer a tőkés országok többségében nem uralkodik. A tőke szerves összetétele a mezőgazdaságban is nőtt. A technikai haladás bizonyos szempontból „elértékteleníti” a járadékot. Többek között azért, mert csökkenti a differenciát a határföld és a járadékot hozó föld között. Egyfelől azért, mert a határföld mindinkább a *jobb* földek felé húzódik (kiszorítva a rossz földeket, főként fogyasztói gazdaságokká téve), másfelől kitolja a határföldeket a *rosszabb* földek irányába, ugyanis a ráfordítások növelése kitolja azt a határt, ahol a ráfordítások csökkenő hozamúak.

Ezzel magyarázzák a mai polgári közgazdászok a *föld relatív* árának (értékének) csökkenését. A föld relatív árán a földárindex változásának viszonyát értik az egyéb árak indexének változásához. Többek között a) a földár viszonyát a mezőgazdasági ipari eredetű termelési eszközeinek árához, b) a mezőgazdasági termékek árához, c) a feldolgozó ipar termékeinek árához, d) a fogyasztási cikkek áraihoz, e) a bérek színvonalához.

A modern kapitalizmusra nem igazolódott teljesen a *kamatlábak uralkodóan csökkenő tendenciája* sem. Ha az egész tőke átlagprofit-rátája nem is nőtt, de a monopóliótőke profit rátája növekedett. Ebből nagyobb kamatok is fizethetők. Másfelől a modern technikai-tudományos forradalom megnövelte nemcsak a tőke kínálatát, hanem legalább így a tőke keresletét is. Végül az állami monopólikapitalizmus rendszerében a kamatláb nem annyira a kölcsöntőke kereslet-kínálat viszonyának függvénye, hanem fordítva, a monopóliótőkés állam a hitel kínálat-kereslet viszonyát befolyásolja a kamatlábbal.

Ebből az következik, hogy a reál-földár növekedés mögött alapvetően nem a járadék növekedés és kamatláb csökkenés húzódik meg. Ennek okát — véleményem szerint — a földtőke megnövekedett súlyában, valamint az ez után járó nagyobb kamatokban kell keresnünk. Tehát nemcsak a járadék, hanem a kamat, mint jövedelemfajta tőkésítésében kell keresnünk. Ezen kívül a kisebb földparcellák iránti kereslet növekedése felhajtja ezek árát. E birtokkategóriákban a gyakori földmozgás és a magas földárak megnövelik a földkomplexum egészének árát is. Nem utolsó sorban ilyen hatású a mezőgazdaságon kívüli földkereslet növekedése is.

Mit mondhatunk a járadék e nagyságáról a szocialista gazdaságban, főként a szocializmus teljes felépítésének időszakában és az új gazdasági mechanizmus felépítési között? A termelőszövetkezeti szektorban az ár, jövedelemszabályozás, állami támogatás mechanizmusának a figyelembe vételével keletkezett különbözeti pénzjáradék növekedik. Mivel a) a mezőgazdasági árszínvonal növekedése gyorsabb, mint a pénz vásárlóerejének csökkenése, b) a jobb földön működő szövetkezetek — az állami támogatás mai formái mellett — a pótlólagos ráfordításokkal a föld nagyobb természetes termékenységét jobban kihasználják, növelik a különbözeti II. sz. járadékot. A technikai fejlődés tehát jelenleg még nem tudja csökkenteni a termelőszövetkezeti jövedelem-differenciákat.

Ha a termelőszövetkezetekben *realizált járadékot* nézzük, ennek a növekedése már nem ilyen egyértelmű. Hiszen a) növényi termékek ára a ráfordítás szintnél alacsonyabb, b) az állati termékek ára alig haladja meg az önköltséget, c) a jobban

differenciált földadórendszer jelentős elvonást jelent, d) az ipari-termelőeszközök áremelkedése és növekvő aránya csökkentőleg hat a mezőgazdasági nettó termékre.

A *kamatláb* alakulásának megítélése — a földáralakulás szempontjából — a szocialista mezőgazdaságban felettébb nagy körültekintést igényel. Ez főképp azzal függ össze, hogy a szocializmusban a mechanizmus vészterhes (hitel) formái a régi irányítási rendszerben háttérben voltak (a beruházások döntő része költségvetésből történt), a beruházási hitelek kamatlába ezen hitelek felvételét kevésbé befolyásolta. A mezőgazdaságban bonyolította a helyzetet az, hogy az állami „támogatás” egyik módja a hitelélengedés volt, amely nemcsak a kamatnak, hanem a törlesztésnek az elengedését is jelentette. A hitelt még kevésbé előzték meg gazdaságossági számítások. Az új irányítási rendszer e helyzeten jelentős változásokat hoz, de a beruházási hitelek kamatlábának alakulását távolabbi időhorizontban nehéz meghatározni. Úgy tűnik, hogy a közelebbi jövőben a beruházási hitelek kamatlába inkább növekszik, mivel ez a szelektív hitelpolitikát jobban szolgálja, továbbá termelőeszköz — piac feszültséget enyhítheti. A későbbiek során viszont az az igény, hogy a holtmunkát olcsóbbá tegyék, az eleven munkához képest, ez az „olcsóbb pénzt” indokolhatja.

Összegezve: ha szocializmusbeli földár alakulást jövedelmi-hozadéki oldalról vizsgáljuk, a következő megállapításokra juthatunk: a) a földanyag ára a közelebbi jövőben növekszik, a járadék növekedése, valamint tőkésített kamatláb növekedése következtében. b) A földtőke növekedése, valamint az utána járó nagyobb kamat tőkésítése miatt. Nézetem szerint azonban az első tényező nagysága a távolabbi jövőben a földár meghatározásban kisebb súlyú lesz, a földanyag ára csökken (csökken a járadék a technikai fejlődés következtében, valamint amiatt is, hogy a mezőgazdasági árszint egy bizonyos ráfordítási szinthez viszonyítva már nem növekedhet). A második tényező szerepe növekszik.

III.

A FÖLDFORGALOM ÉS A FÖLD ÁRA

A föld árára a *piaci oldalról* is hatnak tényezők. Eddig a föld árát főképp *jövedelmi-hozadéki oldalról* vizsgáltuk.

Az, hogy a szocialista gazdaságban a föld ára nem volt a közgazdaságtannak mégcsak részletkérdése sem, több oka volt. Egyrészt az, hogy a föld mint termelőeszköz, többi (termelt termelőeszközzel került egy elbírálás alá, hogy egyik sem „nem áru”. Másrészt a földet ezen kívül azért sem tekintettük árunak, mert a föld a „természet terméke”, az egész nép tulajdonát alkotja. A föld tehát össznépi tulajdon. S mivel a „régí elmélet” az állami szektoron belül tagadta az áru-viszonyokat, ezért a föld áruvoltát is. Harmadszor a földtulajdon szocialista átalakítása különböző földtulajdonviszonyokat eredményezett a szocialista országok között, de egy országon belül is. A földforgalmat akadályozták azon helytelen tulajdonelméleti koncepciónak az alapján is, hogy a szövetkezeti (csoport) tulajdon alacsonyabb rendű, nem következetes szocialista tulajdon. Így nem indokolt a föld szövetkezeti tulajdonba kerülése az adás-vétel útján. Negyedszer azt is számításba kell venni, hogy a szocialista országok nagy részében a mezőgazdasági termelőerők fejletlenek voltak, az ipar fejlesztése a mezőgazdasági tiszta jövedelem bizonyos átcsoportosítását követelte. Ilyen feltételek mellett a mezőgazdaság szűkös felhalmozási forrásait a földár léte még tovább csökkentette volna. Végül a korábbi

felfogás szerint, a föld ára tőkésített járadék, a legrosszabb földnek is van ára, amely a tőkésített abszolút járadék. A szocialista gazdaságban hiányzik a földtulajdon tőkés monopóliuma, nem helyes a föld áráról sem beszélni.

A szocializmus építésének második szakaszában egyfelől a termelési viszonyok (szocialista tartalma és mechanizmusa) változtak, másfelől a gazdaságelmélet is nagy részt levetkőzte baloldali-szektás és jobboldali-polgári vonásait. Ebből eredően föld-áruforgalom kérdései is másképpen jelentkeztek.

A föld-áru forgalomnál és a föld áránál nem a mezőgazdaságon kívüli és nem mezőgazdasági rendeltetésű földekre gondolunk (ipartelep, telek), hiszen e területen korábban is megvoltak a valóságos piaci viszonyok. A mezőgazdasági rendeltetésű (mezőgazdasági termelőeszköz) föld valóságos piaci forgalmának is kialakulnak a feltételei. Ebben az esetben a piac-értéktétele motiválja azokat a földárakat, amelyeket jövedelem-hozadáki oldalról közelítettünk meg. Ez más szóval azt is jelenti, hogy fel kell adni azt a tételt, hogy a *szocialista ártermelés azért szűkebbkörű, mert a föld azon kívül reked*. Vagyis elképzelhető földforgalom az állam és a termelőszövetkezetek, a tsz-ek, a szocialista szektor és a személyi szektor között.

A termelőszövetkezeti szektorban a földforgalomnak több indoka van: egyrészt a földmozgás, a nagy tagsűrűség-differenciák egészséges csökkenését hozná magával. Másrészt az eszközáramlás bizonyos formáinak megvalósulásáról szó van az állami szektoron belül is (kereskedelmi hitel, részvényforma, pénzkölcsönzés), ahol a gazdasági egységek tulajdoni elkülönültsége kisebb. A termelőszövetkezeti szektorban, ahol a tulajdoni elkülönültség erősebb, sem lehet figyelmen kívül hagyni a föld áruforgalmát. Harmadrészt a földárat — szocialista földforgalom esetén — nem szabad egyszerűen úgy felfogni, hogy az akadálya a technikai fejlődésnek. Ugyanis, ha a földforgalom következtében — feltételezve az elkülönült szövetkezeti földtulajdont — optimális nagyságú földkomplexumok alakulnak ki, illetve a föld „oda kerül”, ahol nagyobb hatékonysággal használják ki, mint korábban. Ez a munka hatékonyságát jobban növelheti, a technikát fejlesztő felhalmozást jobban ösztönözheti annál a „levonásnál”, amit a föld ára jelent.

Az előző fejezetben kifejtettekből következik, hogy a *földanyagnak és a földtőkének* egyaránt van tulajdona. Noha azt a megszorítást kell tennünk, hogy — mivel a szocializmusban nincs abszolút járadék, a legrosszabb földön nincs a földanyagnak „értéke”. Ebből az következik, hogy a) a föld ára itt a földtőke ára, b) a földanyag ára itt lehet a tiszta jövedelem tőkésítése is. (Ez viszont azzal a nehézséggel jár, hogy az egész tiszta jövedelmet meg kell osztani a földanyag árára és a folyamatos ráfordítások tiszta jövedelmére, c) hogy a pusztta föld árát itt még olyan „felszínebb” jelenség, mint a járadék, sem határozza meg, tehát itt a föld forgalmi (föld kereslet-kínálati) viszonyoknak még nagyobb szerepe van.

E kérdéshez kapcsolódik, hogy megszűnt-e a földtulajdon monopóliuma a szocializmusban? Ha erre úgy válaszolnánk, hogy igen, nem felel meg a gazdasági tényeknek. Ami megszűnt az a földdel való *tőkés rendelkezés* monopóliuma. A földtulajdon monopóliumának azonban léteznek maradványai a szocializmusban is. Többek között; A földtulajdon, mint *földelsajátítás* nemcsak a rendelkezési mozzanatot, hanem a használati és a gazdálkodási mozzanatot is magában foglalja. A *rendelkezésben* is, ha feltételezzük a szövetkezeti földtulajdont, van elkülönültség.¹⁴ Ha az egyenlőtlenségek tartósak, ez monopolhelyzetet eredményez.

¹⁴ A legújabb tulajdon-elméleti felfogás szerint: a tulajdonnak, mint elsajátításnak, három mozzanata van; rendelkezés, használat és gazdálkodás, a tulajdoni elkülönültségen pedig az elsajátítás mozzanatainak más-más személyek, csoportoknál való meglétét értjük.

Igaz, hogy a szocialista állam — a kedvező természeti feltételek elsajátításából eredő tiszta jövedelmet elvonhatja. Ez azonban egyfelől népgazdaságilag nem indokolt, mert visszafogja a leghatékonyabb területeken a ráfordításokat, másfelől tökéletesen ezt meg sem oldhatja, mert a pótlólagos ráfordítások mindjárt újra teremtik a jó földeken a különbözeti járadékot.

A fentiekből az következik: a) *A földtulajdon monopóliuma a szocialista gazdaságban is e tekintetben létezik.* b) A földtulajdonban is van tulajdoni elkülönültség (ennek szervezeti formája a szövetkezet és jövedelmi formája a szövetkezeti járadék-elem), ez a föld-áru mivoltát követeli. c) Az is világos, hogy nem önmaga a pusztá föld „értékes” (ára van), illetve önmagából következik áru volta, hanem az elkülönült elsajátításból. *A földanyag elkülönült tulajdonából és a felhasználásával keletkezett elkülönült tulajdoni jövedelemből következik árukategória-jellege.*

A föld-áru forgalomban kialakult árak tendenciája követi-e a jövedelmi-hozadéki koncepció alapján kiszámított földárakat? Nyilvánvalóan — ha van is köztük valamelyes kapcsolat, pl. a jobb föld piaci ára is magasabb, mint a rosszabb földé — a kettő között szoros-szükségszerű kapcsolat nincs. Ez azzal magyarázható, hogy a föld „értéke” (ára) jövedelmi alapon (mivel a földanyag árát is tartalmazza általában) nem olyan objektív és uralkodó tendenciája a piaci földárnak, mint a *termelt* áruk társadalmi értéke azok piaci árának.

A földár, ha lesz is valóságos szocialista földpiac, nem tartozhat a szabad ár kategóriájába.¹⁵ Azért, mert *alapvető* termelőeszközzel van szó, de azért sem, mert nem a föld nem *félkésztermék*, alkatrész, nem kooperációs termék. A föld *államilag szabályozott ára maximált* (liminált) ár lehet minőségi kategóriánként megállapítva. Az ármegállapítás *két pillére*: a jövedelmi-hozadéki alapon megállapított földérték, valamint a valóságos piaci értékítélet (földpiackutatás) lehet.

¹⁵ Itt kérdezhetjük azt, ha nem lesz a földnek szabad ára, akkor miért lesz a piaca valóságos. Részben azért, mert a piac valóságos kritériumai fennállnak (szabad választás-döntés a termelési feltételek kombinálásában a vevő megvalósulásában), részben azért, mert a korlátozott áru is hathat a földkínálat-kereslet nagyságára.

Д-р Лайош Надь

СТОИМОСТЬ ЗЕМЛИ И ТЕОРИЯ СТОИМОСТИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ

Работа включает три части. 1. Стоимость земли — стоимость земельного капитала и цена земли. 2. Цена земли и земельная рента. 3. Цена земли и отношения оборота земли.

Работа рассматривает вопрос о том, почему в условиях социализма вопрос оценки земли отнесен пока на задний план. Это связано, с одной стороны, с тем, что упрощено понималось положение о том, что земельная рента и цена земли означают вычитание из вложенного в землю капитала. С другой стороны, оборот цен на сельскохозяйственные земли был крайне ограниченным.

При „установлении стоимости” земли необходимо провести разграничение между стоимостью земли как материи и стоимостью земельного капитала. В соответствии с этим, автор считает неправильными те точки зрения, которые при определении цены земли оставляют без внимания стоимость материала земли, равно как и те, которые приуменьшают значение земельного капитала.

К определению величины цены земли следует подходить, с одной стороны, с точки зрения вложений-прибыли, с другой стороны, — с точки зрения оборота цен.

В первом случае можно определить только расчетную цену земли, а во втором — реальную рыночную цену земли. Цена земли и в социалистическом хозяйстве может быть определена на основе как цены земельного материала, так и земельного капитала.

В рамках этого вопроса работа критикует неправильные концепции, связанные с определением цены земли, в том числе теории границы выгоды, теории „оценки прибыли” по Шмиту.

Работа рассматривает и влияние отношений оборота земли на ее цену. В пределах этого вопроса обсуждаются возможности оборота сельскохозяйственных земель в связи с формированием кооперативной земельной собственности.

Поскольку при определении цены земли играет роль и земельная рента, работа обсуждает также и вопрос о том, как формируется земельная рента в условиях капиталистического и социалистического хозяйства и какова причина относительного снижения цены земли.

Dr. Lajos Nagy

BEWERTUNG DES BODENS UND DIE ARBEITSWERTTHEORIE

Der Aufsatz besteht aus drei Teilen: 1. Der „Wert” des Bodenmaterials, Bodenkapital und Bodenpreis 2. Bodenpreis und Bodenrente 3. Bodenpreis und Umsatzverhältnisse des Bodens.

Verfasser beschäftigt sich mit der Frage, warum das Problem der Bewertung des Bodens unter sozialistischen Verhältnissen bis jetzt in den Hintergrund gedrängt wurde. Dies hing einerseits damit zusammen, daß die These, nach der die Bodenrente und der Bodenpreis einen Abzug von dem in den Boden investierten Kapital bedeutet, wesentlich vereinfacht interpretiert wurde. Andererseits war der Umsatz des für landwirtschaftliche Zwecke benutzten Bodens bis vor kurzem äußerst beschränkt.

Bei der Bewertung des Bodens muß man zwischen Bodenmaterial und dem Wert des Bodenkapitals unterscheiden. Dementsprechend weist Verf. sowohl die Auffassung, daß man bei der Feststellung des Bodenpreises den Wert des Bodenmaterials außer acht lassen soll, als auch die Ansichten,

die die Bedeutung des Bodenkapitals einschränken, entschieden zurück. Die Höhe des Bodenpreises kann einerseits von dem Investitionseinkommen, andererseits vom Umsatz her festgestellt werden. In dem ersten Fall kann eher der Verrechnungspreis des Bodens, im zweiten dagegen der tatsächliche Marktpreis festgestellt werden. Der Bodenpreis soll auch im Sozialismus auf Grund des Preises des Bodenmaterials und des Bodenkapitals festgestellt werden. Hier knüpft der Aufsatz an die Kritik verschiedener irriger Konzeptionen an, so an die der Nutzgrenzentheorie und der Smithschen Einkommenswerttheorie.

Der Aufsatz behandelt weiterhin den Einfluß der Verhältnisse des Bodenumsatzes auf den Bodenpreis und die Möglichkeiten des Umsatzes der landwirtschaftlichen Bodenflächen in Zusammenhang mit der Herausbildung des genossenschaftlichen Bodeneigentums.

Da bei der Feststellung des Bodenpreises die Bodenrente eine wesentliche Rolle spielt, befaßt sich Verf. auch mit der Frage, wie sich die Bodenrente in der kapitalistischen und in der sozialistischen Wirtschaft gestaltet und was der Grund für den relativen Rückgang des Bodenpreises ist.

A MEZŐGAZDASÁG TECHNIKAI ÉS SZERKEZETI ÁTALAKULÁSÁNAK HATÁSA A NYUGATNÉMET MEZŐGAZDASÁG JÖVEDELEMVISZONYAIRA

A II. világháború után Nyugat-Európa mezőgazdasága a gyors változások sodrába került. A tartós ipari konjunktúra és a mindjobban kibontakozó tudományos-technikai forradalom hatására *jelentős mértékben megváltoztak a mezőgazdasági termelés technikai és gazdasági feltételei és ennek nyomán az agrárszektor nemzetgazdasági pozíciója, más ágazatokhoz fűződő kapcsolatai, technikai bázisa és egész belső struktúrája.*

Ezek a jelenségek többé-kevésbé valamennyi fejlett nyugateurópai tőkés országban jelentkeznek, de talán mind között a legszívesebben a Német Szövetségi Köztársaságban. *1950-től kezdődően a nyugatnémet mezőgazdaságban egy sokoldalú és mélyreható átalakulási folyamat van kibontakozóban,* amelynek eredményeként az elmúlt nem egészen két évtized alatt ágazati és üzemi szinten egyaránt nagyobb horderejű, markánsabb változások mentek végbe, mint azt megelőzően 50 év alatt.

A leglényegesebb változások az alábbiakban összegezhetők:

1. Jelentősen megváltozott a mezőgazdaság helyzete, szerepe az összgazdaságban. Annak ellenére, hogy termelése emelkedett, *jelentősége a gyorsan bővülő, dinamikus struktúrájú nyugatnémet gazdaságban gyors ütemben csökkent.* Míg az iparban és más ágazatokban a foglalkoztatottság jelentősen bővült, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1950 és 1966 között csaknem a felére csökkent. Ennek eredményeként 1950-ben még az összfoglalkoztatottak 22,2%-a, 1966-ban már csak 10,3%-a dolgozott a nyugatnémet mezőgazdaságban.

A mezőgazdaság viszonylagos jelentőségének összezsugorodását igen szemléletesen fejezi ki a bruttó nemzeti termékhez való hozzájárulás mértéke és ennek viszonya a bruttó nemzeti termék évi növekedéséhez. *1966-ban a bruttó nemzeti terméknek már csak 3,7%-a származott a tulajdonképpeni mezőgazdaságból, évek óta kevesebb, mint a bruttó nemzeti termék adott évi növekménye!*

Ugyanakkor a munkamegosztás elmélyülése révén a mezőgazdaság egyre több szállal kapcsolódik más — elsősorban a mezőgazdaság megnövekedett termelő-eszközellátását biztosító és termékeit továbbfeldolgozó és értékesítő — ágazatokhoz, vagyis *keresleti és kínlati oldalon egyaránt egyre inkább bekapcsolódik a sokágú piaci vérkeringésbe.* Az 50-es évektől kezdődően a mezőgazdaságban felhasznált ipari eredetű termékek, szolgáltatások (keveréktakarmány, gép, műtrágya, növényvédőszer, villamosenergia, üzemanyag stb.) értéke igen gyors ütemben évi átlagban 5,5%-kal emelkedett és 1960-ban meghaladta a 20 milliárd DM-t. A bruttó mezőgazdasági termelésnek 1950—51-ben 29,8%-a, 1964—65-ben már 38,4%-a származott az iparból. Ezzel párhuzamosan a másik oldalon, nagymértékben megnőtt a mezőgazdaság árutermelése is. Miközben a mezőgazdaság önfogyasztása az 1950/51. évi 22,7%-ról 1964/65 évben 11,8%-ra csökkent, a piacra vitt termékérték ugyanezen

idő alatt 9,4 milliárd DM-ről 25,7 milliárd DM-re emelkedett, s ennek egyre növekvő része nem közvetlenül fogyasztói értékesítés volt. Ezek a változások — a mezőgazdaság viszonylagos jelentőségének csökkenése és ágazati kapcsolatainak vázolt elmélyülése — *a mezőgazdaság számára egyre nagyobb technikai és gazdasági függőséget teremt a nála sokkal koncentráltabb, technikailag fejlettebb ágazatokkal szemben.*

2. Gépek, ipari eredetű hatóanyagok, eszközök egyre tömegesebb felhasználásával *megindult a mezőgazdaság technikai bázisának forradalmi átalakulása, munkáigényes ágazatból mindinkább tőkeigényes ágazattá válik és hosszú évszázados manu-fakturális fejlődését a gépi technikán alapuló ipari mezőgazdaság korszaka váltja fel.*

A tudományos-technikai forradalom széleskörű kibontakozása az agróbiológiában, s a mezőgazdasági tevékenységgel összefüggő ágazatokban, mezőgazdasági gépgyártásban, vegyiparban, tág lehetőségeket teremtett magas műszaki színvonalú termelékeny gépek, berendezések, ipari eredetű anyagok bevezetéséhez, tudományosan megalapozott termesztési és tenyésztési eljárások, ipari jellegű technológiák alkalmazásához. Ugyanakkor az ökonomiai fejlődés — mindenekelőtt a munkabérek (bérigények) rendkívül gyors emelkedése — az eleven munka gépekkel történő széleskörű helyettesítésére, gépek, munkamegtakarító eszközök tömeges alkalmazására ösztönzött. *Egyfelől a technikai haladás nyújtotta lehetőségek, másfelől a termelési tényezők eltérő aralakulásából fakadó gazdasági kényszerítőerők az eleven munka egyre szélesedő szubsztitúcióját, hatalmas összegeket követelő beruházási folyamatot indítottak el, ami az eleven munka gyors csökkenéséhez és felhasznált — elsősorban gépek alakjában testet öltő — holtmunka gyors növekedéséhez, ezen keresztül a mezőgazdasági termelés ráfordítás-összetételének lényeges megváltozásához vezetett. A beruházások meredek ívű felfutását mutatja az egy munkaerőre vetített gépi beruházás alakulása. Az egy mezőgazdasági dolgozóra jutó gépi beruházás értéke 1950/51-ben 229 DM, 1964/65-ben 2170 DM, vagyis majdnem 10-szeresére emelkedett. A gépállomány növekedését és az eleven és holtmunka közötti eltolódások mértékét jól érzékelteti továbbá az egy munkaerőre jutó felszerelési tőke értékének változása, amely 1950/51 és 1964/65 között változatlan áron közel háromszorosára emelkedett és elérte a 23 400 DM/munkaerőt. Ezt a hatalmas és gyors ütemben tovább növekvő tőkeszükségletet a mezőgazdaság egyre kevésbé képes saját belső felhalmozásából biztosítani, és így mind nagyobb szerepet kap a mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakításában a különböző csatornákon beáramló idegen tőke.*

3. *A technikai forradalom követelményei és a kisparaszti agrárstruktúra adta lehetőségek közötti ellentmondás tompításában a korszerűtlen technikai bázis és gazdálkodási formák átalakításában és a mezőgazdaságba behatoló monopóliumok által deformált ipar—mezőgazdaság kapcsolatok fejlődésének előmozdításában, valamint a mezőgazdaság és a gazdaság egyéb szektorai közötti növekvő jövedelem- és egyéb szociál-ökonómiai feszültségek enyhítésében egyre nagyobb szerepet játszik a monopolizációs állam.*

1956-tól kezdődően Nyugat-Németországban minden évben átfogó állami terv — az ún. Zöld Terv — készül a mezőgazdaság alkalmazkodási folyamatának előmozdítására, állami támogatására. Ezekben a Zöld Tervekben összegeződnek azok az intézkedések, pénzügyi előirányzatok, támogatási formák, amelyeket a nyugat-német állam az adott évben a mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakítására, az agrárstruktúra javítására, a technikai fejlődés előmozdítására és a mezőgazdasági jövedelmek kiegészítésére kíván felhasználni, illetve megvalósítani. A Zöld Tervek keretében folyósított pénzügyi támogatás összegei az elmúlt 10 évben gyorsan emelkedtek és fontos szerepet játszottak a nyugat-német mezőgazdaságban eddig

végbement technikai és szerkezeti átalakulásban. Az utóbbi években a Zöld Tervek révén évente 2,5—3,5 milliárd DM, 1956 és 1966 között összesen több mint 20 milliárd DM áramlott a nyugatnémet mezőgazdaságba.

4. A technikai bázis és az üzemszervezet átalakulásával *a koncentráció és centralizáció és ezzel párhuzamosan az üzemek differenciálódási folyamata meggyorsul.* 1949 és 1966 között több mint félmillió gazdaság ment tönkre; az átlagos üzemnagyság 6,9 ha-ról 9,1 ha-ra nőtt. Ennél is gyorsabb volt a termelés és tőke koncentrációja. A modern technikát megtestesítő gépek alkalmazása hatalmas tőkét, gazdaságos működésük nagy földterületet és állatállományt követel. Ilyen adottságok mellett azonban olyan hatékonysággal funkcionálnak, hogy bevetésük előnyeit a gépek alkalmazására nem képes gazdaságok igen nagy többletmunkával sem képesek már kompenzálni! A gépi technika alkalmazásával együttjáró technológiai dinamizmus, az egyre termelékenyebb technikát képviselő gépgeneráció gyors egymást követése, cserélődése, *a folyamat felgyorsult mozgásában egyre nagyobb relatív előnyöket biztosít az új technikai vívmányokat szolgálatukba állító, s a megváltozott feltételekhez alkalmazkodó szervezettü üzemeknek, lehetővé téve egyre nagyobb jövedelemkülönbségek keletkezését, s a polarizálódás erősödését.*

Felvetődik a kérdés, hogyan hatott mindez a nyugatnémet mezőgazdaság, s ezen belül az egyes mezőgazdasági üzemek jövedelemviszonyaira? Hogyan tükröződnek vissza a jövedelemviszonyok változásaiban összesűrítve az előzőekben sommáztott változások, és mindazok a jelenségek, amelyek a nyugatnémet mezőgazdaság II. világháború utáni fejlődését jellemezték, technikai és szerkezeti átalakulásának eddigi folyamatát meghatározták? A jövedelem — mint a gazdálkodás célja és eredménye — ugyanis a legfőbb motiválója és egyben mércéje a végbement változásoknak mintegy összegezi, fókuszálja magában a sokoldalú változások hatásait.

A mezőgazdaság jövedelemviszonyai bonyolult komplexust alkotnak, s mint ilyenek, több aspektusból vizsgálhatók. Felvethető a kérdés a mezőgazdaság egésze szempontjából, arra keresve választ, hogy hogyan alakultak a mezőgazdasági szektor jövedelmei, ezen belül a mezőgazdaságban dolgozók jövedelmei, más ágazatokban dolgozók jövedelmeihez képest, mennyiben biztosította a mezőgazdaságban realizálódó jövedelem a mezőgazdaság fejlesztéséhez szükséges akkumulációt. Egy másik megközelítésben megvizsgálhatjuk a jövedelemviszonyokat a mezőgazdaságon belül üzemi szinten, a különböző technikai-gazdasági feltételek mellett termelő üzemek jövedelemkülönbségeinek alakulását, a jövedelmek eltéréseit üzemnagyság-kategóriánként és általában a termelési tényezőkkel való ellátottság, s a termelési szerkezet függvényében. Ezen kívül vizsgálhatjuk az egyes mezőgazdasági ágazatok viszonylagos jövedelmezőségében végbement eltolódásokat is.

Jelen dolgozatban a nyugatnémet mezőgazdaság jövedelemviszonyait az első megközelítésben elemezzük. Mindenekelőtt azt vizsgáljuk meg, *hogyan alakultak az agrárszektor bevételei és kiadásai, milyen tényezők gyakoroltak ezekre hatást, milyen eltolódások mentek végbe a mezőgazdasági termelés költségszerkezetében, hogyan alakult a mezőgazdasági szektor jövedelemszínvonala és ez a jövedelem mennyiben biztosította a mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakításához szükséges beruházások forrását.*

I.

A NYUGATNÉMET MEZŐGAZDASÁG BEVÉTELEINEK ALAKULÁSA ÉS AZ EZEKRE HATÓ TÉNYEZŐK

Ártermelés viszonyai között a termelés eredményességét az értékesített termékek árbevétele és az ehhez szükséges ráfordítás viszonya fejezi ki. A nyugatnémet mezőgazdaság II. világháború utáni jövedelemviszonyainak vizsgálatánál ezért legcélszerűbb a mezőgazdaság bevételeinek és kiadásainak idősorából kiindulni. Ezek nagyságának és szerkezetének elemzése sok fontos összefüggés feltárását teszi lehetővé, egybevetésük pedig választ ad arra a kérdésre, hogy hogyan alakultak az agrárszektor jövedelmei; megmutatja, hogy mennyiben képes a nyugatnémet mezőgazdaság bevételeiből fedezni kiadásait — pontosabban, hogy a kiadásokat meghaladó bevételek *a családi munkaerő bérigényének milyen színvonalú kielégítését teszik lehetővé, ill. mennyiben biztosítják a bővített újratermelés megvalósításához szükséges akkumulációt.*

A mezőgazdaság egészére vonatkozó bevételi és kiadási adatokban az összes 0,5 ha-nál nagyobb piacra termelő gazdaság szerepel. A bevételi összegek a mezőgazdaságon kívüli értékesítés árbevételeit tartalmazzák. (Tehát nem foglalják magukba a mezőgazdaságon belüli termékforgalom ellenértékeit.)

A nyugatnémet mezőgazdaság bevételei az 1950/51 évi 9 414 millió DM-ről 1965/66-ra 26 259 millió DM-re emelkedtek, vagyis 1965/66-ban 179%-kal haladták meg a bázisul választott 1950/51-es év bevételeit.

*A nyugatnémet mezőgazdaság értékesítési bevételeinek alakulása
1950/51 és 1965/66 között*

1. sz. táblázat

	Millió DM (folyóáron)	% (1950/51 = 100)
1950/51	9 414	100,0
1951/52	12 077	128,2
1952/53	12 377	129,3
1953/54	13 186	139,8
1954/55	13 829	146,9
1955/56	14 965	158,9
1956/57	15 660	166,3
1957/58	17 388	184,7
1958/59	18 516	196,6
1959/60	19 319	205,2
1960/61	20 172	214,2
1961/62	20 519	217,9
1962/63	22 831	242,5
1963/64	24 578	261,1
1964/65	25 711	275,2
1965/66	26 259	278,8

Forrás: Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, 1964, 1965 Hamburg; Grüner Bericht und Grüner Plan 1967 Bonn, alapján összeállítva.

A bevételek emelkedése megszakítatlan és gyors volt; kivétel nélkül minden évben meghaladta az előző évi színvonalat és az évi átlagos növekedési ütem 7,1%-ot tett ki. Az állati termékek értékesítéséből származó bevételek általában gyorsabban emelkedtek, mint a növénytermelés bevételei. Ez a két termékcsoport keresletalakulásának különbségeivel függ össze. Különösen gyors — 2,6 milliárd DM, ill. 28,8% — volt a bevételek növekedése 1951/52-ben, ami főleg az árak emelkedésére vezethető vissza.

A bevételeknek a vizsgált időszak alatt bekövetkezett közel háromszoros emelkedése két tényezőtől tevődik össze: *egyrészt* a piacra vitt termékmennyiség növekedéséből (ami részben a mezőgazdasági termelés növekedéséből, részben a saját szükségletre termelés csökkenéséből adódott); *másrészt* a mezőgazdasági termelői árak emelkedéséből. 1950/51 és 1965/66 között a piacra vitt mezőgazdasági termékmennyiség 84%-kal, a mezőgazdasági termelői árak 52%-kal emelkedtek; vagyis *a nyugatnémet mezőgazdaság bevételeinek növekedése több mint 3/5-részben az áru-termelés volumenének növekedéséből, nem egészen 2/5-részben az árak emelkedéséből származott.*

A piacra vitt termékmennyiség alakulása elég egyenletes növekvő tendenciát mutat, mindössze két esetben következett be visszaesés, az 1961/62-es és az 1965/66-os gazdasági évben. A visszaesés oka mindkét esetben a rossz termés volt.

A mezőgazdasági termékárak — a mezőgazdasági bevételek másik komponense — termékenként és az idő dimenziójában egyaránt elég egyenetlenül alakultak. Az 50-es évek elején — elsősorban annak következtében, hogy az állam néhány termék garantált termelői árát igen magas színvonalon állapította meg — a növényi eredetű termékek árai emelkedtek jobban. A gabonafélék termelői ára pl. 1949 és 1951/52 között több mint 60%-kal emelkedett!

A mezőgazdasági termékek termelői árainak indexe (1949 = 100)

2. sz. táblázat

	Összes termék	Növényi termékek összesen	Gabona és hüvelyesek	Állati termékek
1950/51	92,9	83,2	122,1	98,1
1951/52	107,3	111,7	161,5	105,1
1955/56	114,0	119,5	156,3	111,1
1960/61	118,2	109,8	157,2	120,3
1964/65	133,0	130,7	158,8	133,4
1965/66	141,5	142,5	160,0	141,0

Forrás: Rechtziegler/Jacobi: Westdeutsche Landwirtschaft im Strukturwandel, DWI Forschungshefte 2/1966, és Grüner Bericht und Grüner Plan 1967, Bonn 198. old.

Az állami ártámogatásnak lényegében véve a gabonára és a cukorrépára összpontosítása a nagyüzemek számára jelentett előnyt, a garantált magas árak előnyeit elsősorban ők élvezték, hiszen e két termékből piacra vitt termékmennyiségnek 54, ill. 57%-át a 20 ha-nál nagyobb, 21, ill. 26%-át az 50 ha-nál nagyobb gazdaságok termelik és ez utóbbiak bevételeinek közel 1/3-a származik a gabona és cukorrépa értékesítéséből.¹

¹ Lásd: K. Padberg—H. Scholz: Der Marktanteil der landwirtschaftlichen Betriebsgrößen in der Bundesrepublik. Berichte über Landwirtschaft, Hamburg 1963 3.

Ugyanakkor a főleg kisüzemek által termelt állati termékek — a tejet kivéve, ahol viszont a piac viszonylagos telítettsége akadályozta a termelés növelését — alig kaptak állami ártámogatást.

Az 50-es évek közepétől — egy-két igen rossz terméseredményt hozó évtől eltekintve — az állati eredetű termékek áremelkedése általában sokkal gyorsabb volt, mint a növényi eredetű termékeké. (Az 50-es évek elején az állam által magas színvonalon rögzített gabona- és cukorrépa árak hatására ezeknél a termékekénél a termelés gyorsan felfutott, ugyanakkor a termelés gyors növekedését nem kísérte a fogyasztás ennek megfelelő emelkedése és így az önellátás mértéke megnövekedett. Búzánál az önellátás az 1950/51 évi 51%-ról 1965/66-ra 73%-ra, cukornál ugyanezen idő alatt 66%-ról 93%-ra emelkedett. További mesterséges áremelés tehát a piacprobléma kiéleződéséhez vezetett volna. Emellett a Közös Piac keretében tervbevett gabonaár egységesítés miatt is az állam arra törekedett, hogy a gabonaárak ne emelkedjenek tovább, nehogy az árak egységesítése utáni nehézségek még tovább súlyosbodjanak.) A növényi eredetű termékek áralakulása elsősorban a terméseredmények alakulásától függ, míg az állati termékek árai erősen az általános konjunktúra függvényei.

A tartós és jelentős ipari konjunktúra a reáljövedelmek gyors emelkedésével járt együtt, aminek hatására az élelmiszerkereslet szerkezete mélyrehatóan átalakult. Gyors ütemben csökkent a cereáliák és általában a magas szénhidrát tartalmú élelmiszerek fogyasztása és megnövekedett a fehérjedús állati termékek iránti kereslet. Amint ezt a 3. sz. táblázat mutatja, az 1 főre jutó fogyasztás — a zöldség, gyümölcs és cukor kivételével — valamennyi fontosabb növényi eredetű termékénél csökkent, ugyanakkor a marha-, sertés-, szárnyashús és tojásfogyasztás igen gyorsan emelkedett.

*Az évi egy főre jutó átlagos élelmiszerfogyasztás alakulása
(kg/év)*

3. sz. táblázat

	1950/51	1960/61	1961/62	1963/64	1964/65	1965/66
Búzaliszt	61,8	55,5	54,5	51,7	50,8	50,3
Rozsliszt	35,1	21,8	20,3	19,2	18,6	18,1
Kenyérliszt össz.	96,9	77,3	74,8	70,9	69,4	68,4
Rizs	2,1	1,5	2,1	1,6	1,8	2,0
Hüvelyesek	1,7	1,5	1,6	1,4	1,4	1,4
Burgonya	186,0	132,0	130,0	123,0	118,0	108,0
Cukor	28,6	30,3	30,0	32,0	30,0	32,2
Főzelékfélék	49,9	48,8	47,9	51,1	48,6	47,0
Gyümölcs	40,7	81,4	59,3	72,3	60,6	57,9
Déligyümölcs	7,8	21,9	23,1	22,5	25,1	25,3
Marhahús	11,7	17,7	18,5	19,7	19,0	19,5
Sertéshús	19,9	30,2	31,4	31,2	33,7	33,5
Szárnyas	1,2	4,4	5,6	5,6	6,0	6,3
Tej	111,2	109,3	109,3	106,7	103,2	104,0
Sajt	3,9	4,5	4,5	4,8	4,7	4,8
Tojás	7,5	13,1	13,6	13,4	13,4	13,7
Vaj	6,4	8,5	8,8	8,9	8,5	8,4

Forrás: Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, 1965. 144, 145 old., Grüner Bericht und Grüner Plan 1967 Bonn 172. old.

Míg a gabonaféléknél és néhány más növényi eredetű terméknel a kereslet jövedelemrugalmassága negatív, sertéshúsnál +0,3, szárnyasnál +0,5 és marhahúsnál +0,6! A keresletalakulás tehát arra utal, hogy a mezőgazdasági bevételek növekedése egyre inkább az állati termék értékesítésének a függvénye.

A nyugatnémet mezőgazdaság bevételeinek összetétele

4. sz. táblázat

	1957/58— —61/62 átlag Mill. DM	%	1965/66 Mill. DM	%
Gabona	2 011	10,5	1 996	7,6
Burgonya	910	4,7	1 063	4,0
Cukorrépa	774	4,0	785	3,0
Spec. kultúrák	1 395	7,3	1 850	7,1
Egyéb	46	0,2	63	0,2
Növényi term. összesen	5 136	26,7	5 757	21,9
Marha- és borjúhús	3 418	17,8	4 574	17,4
Sertés	4 171	21,8	6 242	23,8
Tehéntej	5 317	27,7	2 369	28,1
Tojás	857	4,5	1 808	6,9
Egyéb	284	1,5	509	1,9
Állati term. összesen	14 047	73,3	20 502	78,1
Bevételek összesen	19 183	100,0	26 259	100,0

Forrás: Grüner Bericht und Grüner Plan, Bonn 1967. 76. old.

(Annak ellenére, hogy az 1965/66-os gazdasági év rossz terméseredményeket hozott, ami elsősorban a növénytermelést sújtotta, az összehasonlítás lényegében reálisnak tekinthető, hiszen az alacsonyabb termelési volument a növényi eredetű termékek közel 10%-os áremelkedése nagyrészt ellensúlyozta.)

A 4. sz. táblázat adatai azt bizonyítják, hogy *a bevételek növekedése döntő mértékben az állati termékek eladásából származik és a bevételek összetétele tovább tolódik el az állati termékek javára.* Ez a tendencia — mértékében az általános konjunktúráról függően — a jövőben várhatóan tovább folytatódik.

Ahogy az a korábbiakból kitűnt, a mezőgazdaság bevételeinek növekedése meglehetősen gyors volt, ugyanakkor azonban *jelentősen elmaradt az ipar bevételeinek növekedése mögött.* Ez elsősorban a mezőgazdasági termelés sajátos feltételeivel függ össze. A mezőgazdasági bevételek erőteljesebb emelkedésére különösen az alábbi körülmények hatottak fékezőleg:

1. A gazdasági növekedés folyamatában *a jövedelmek növelésének lehetőségei a mezőgazdaságban sokkal korlátozottabbak, mint az iparban.* Az iparban a termelési verseny emelkedése nemcsak a termelést növeli, a bérek emelkedésén keresztül bővíti a piacot is. Egy új iparcikk termelése egyúttal új piacot is jelent. A mezőgazdaságban — termékeinek fogyasztásbeli sajátosságai miatt — ez a hatás nem érvényesül. A fogyasztási színvonal emelkedésével az élelmiszerkereslet viszonylag egyre lassabban növekszik; emelkedő jövedelmek mellett csökken az élelmiszerkereslet rugalmassága, a fogyasztók jövedelmük egyre kisebb hányadát költik élelmiszerekre.

Nyugat-Németországban az 50-es évek elején a fogyasztói jövedelmek 45%-át, 1966-ban 34%-át költötték élelmiszerekre. A nyugatnémet gazdaságban elért magas fogyasztási színvonal mellett az élelmiszerfogyasztás mennyiségileg (kalóriában) a jövedelemnövekedéstől szinte teljesen független állandó. Bizonyítja ezt az 1 főre jutó kalória-fogyasztás több évtizedes stagnálása, sőt enyhe csökkenése. (Az 1 főre jutó napi kalória-fogyasztás Németországban, ill. az NSZK-ban a következőképpen alakult: 1935/36—38/39 évek átlagában 3068, 1957/58-ban 2972, 1963/64-ben 2943 és 1965/66-ban 2911.) Ebből viszont az következik, hogy a keresletemelkedés a népesség növekedésére és a fogyasztásnak a magasabb értékű élelmiszerek javára történő eltolódására korlátozódik. Ha figyelembe vesszük, hogy a népesség szaporodása 1,0—1,2% volt évente, az 1 főre eső fogyasztás emelkedése pedig 0,5—0,7%, látnivaló, hogy az élelmiszerkereslet növekedése viszonylag szűk határokat szabott a mezőgazdasági bevételek emelkedésének és fontos szerepet játszott abban, hogy a mezőgazdasági jövedelmek emelkedése elmaradt az ipari jövedelmek növekedése mögött. (Meg kell jegyezni, hogy a nyugatnémet élelmiszerellátás viszonylag alacsony foka az élelmiszerkereslet 1,5—1,9%-os emelkedésénél némileg tágabb lehetőséget adott a mezőgazdasági termelés növekedésének.)

2. A munkamegosztás szélesedésével egyre több, hajdan mezőgazdaság tevékenység szakad le a mezőgazdaságról és válik az ipar, a kereskedelem és egyéb ágazatok tevékenységévé, s a mezőgazdasági tevékenység köre, a tulajdonképpeni mezőgazdasági funkció egyre szűkül. A feldolgozóipar és szállítóipar egyre több területet hódítanak el a mezőgazdaságtól, s a szélesen értelmezett élelmiszertermelés folyamatában a mezőgazdasági termelés a vertikum egyetlen láncszemévé olvad. Napjainkban a tudományos-technikai forradalom hatására ez a folyamat különösen felgyorsult. Ennek következtében az élelmiszerek fogyasztói kiadásainak egyre nagyobb része a feldolgozóipar és kereskedelem jövedelmévé válik, miközben a mezőgazdaság részesedése gyors ütemben csökken.

A mezőgazdaság értékesítési bevételeinek részesedése az élelmiszerekre fordított fogyasztói kiadásokból Nyugat-Németország
(%-ban)

5. sz. táblázat

	1950/51	1955/56	1961/62	1962/63	1963/64	1965/66
Kenyérgabona és szárm.	46	43	33	30	29	26
Étk. burgonya	81	84	68	72	67	71
Cukor	42	44	41	41	42	43
Zöldség	37	35	36	38	31	32
Gyümölcs	67	51	51	47	43	53
Növényi term. összesen	53	51	43	42	38	39
Vágóállat, hús, húsfélésegek	69	67	59	56	56	54
Tej, tejtermékek	66	64	62	63	62	62
Tojás	81	85	77	80	78	79
Állati term. összesen	68	67	61	60	59	58
Összesen	64	62	56	55	54	53

Forrás: Grüner Bericht und Grüner Plan 1967, Bonn 171. old.

A táblázatból látható, hogy — termékenként eltérő mértékben és különböző ütemben — összességében a mezőgazdaság részesedése az élelmiszerekre fordított fogyasztói kiadásokból az 1950/51. évi 64%-ról 1964/65-re 53%-ra csökkent.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a mezőgazdaság részesedésének gyors csökkenése a fogyasztói árakban realizált összegből nemcsak a funkcióátadás következménye; benne kifejezésre jut a nagy élelmiszerfeldolgozó és kereskedelmi monopóliumok és a szétaprózott mezőgazdasági üzemek közötti egyenlőtlen csere is. Hogy ez valóban így van azt bizonyítja az a tény, hogy sok olyan termék fogyasztói ára is jelentősen emelkedett, ahol a termelői árak alig emelkedtek és a feldolgozottság mértéke is alig változott. Ha összecszerüen évről évre egybevetjük a mezőgazdaság élelmezés céljaira eladott termékeiből eredő bevételeket, az élelmiszerekre fordított fogyasztói kiadásokkal, szembeötlő az árrés rendkívül gyors fejlődése. *Miközben a mezőgazdaság bevételei 1950/51 és 1964/65 között 165%-kal, a fogyasztók élelmiszerkiadásai 219%-kal emelkedtek, a kereskedelmi és feldolgozó árrés 315%-kal emelkedett.*² Kitéjük, hogy a kereskedelmi és feldolgozó árrés akkor is igen gyorsan emelkedett, amikor a mezőgazdasági árak lassan, vagy egyáltalán nem emelkedtek. 1955/56 és 1960/61 között pl. a mezőgazdasági termékárak nem egészen 4%-kal emelkedtek, ezzel szemben a kereskedelmi és feldolgozó árrés közel 80%-kal; ezen belül 1960/61-ben, amikor a mezőgazdasági termelő árak 5%-kal csökkentek, az árrés 15%-kal nőtt.

Mindez arra utal, hogy a monopóliumok jól kihasználták piaci hatalmi helyzetüket és a mezőgazdaságban termelt új érték egy jelentős része átvándorolt a kereskedelmi és feldolgozóipari monopóliumok zsebébe.

Összegezve a nyugatnémet mezőgazdaság bevételeiről elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a bevételek emelkedése viszonylag jelentős volt, ugyanakkor a keresletalakulás törvényszerűségeiből, a mezőgazdasági termelés sajátosságaiból és a monopóltörvényes termelési viszonyokból adódó korlátok számottevően fékeztek gyorsabb növekedését.

II.

A NYUGATNÉMET MEZŐGAZDASÁG KIADÁSAINAK DINAMIKÁJA ÉS STRUKTÚRÁJÁNAK MEGVÁLTOZÁSA

Az áruértékesítésből származó bevételekkel szembeállítandó kiadások az összes üzemi pénzkiadásokat tartalmazzák. Nem szerepel a kiadások között a családi munkaerő bérigénye és a mezőgazdasági bér munkások természetbeni járandóságai. (Ez utóbbi egyre csökkenő jelentőségű; 1950/51-ben még a bérkiadások 27%-át tették ki, 1965/66-ban nem egészen 10%-át.)

A mezőgazdaság egészének üzemi kiadásai folyamatosan és gyorsan emelkedtek és némileg meghaladták a mezőgazdaság bevételeinek növekedési ütemét. Ez a tény arra utal, hogy a bevételek korábban bemutatott növekedése nagyrészt az ipari eredetű ráfordítások megnövekedésének a következménye. 1950/51-től 1965/66-ig a mezőgazdaság összes üzemi kiadásai 7095 millió DM-ről 20 914 millió DM-re, azaz 194,5%-kal emelkedtek. A mezőgazdaságon kívüli ráfordítások ilyen mértékű növekedése a mezőgazdaság piaci kapcsolatainak keresleti oldalon bekövetkezett elmélyülését tükrözi. A költségek alakulása két tényezőre vezethető vissza: 1. az egyes ráfordításelemek felhasznált mennyiségére, 2. a ráfordításelemek árváltozására.

A mezőgazdaság jövedelmeinek elemzésénél a nyugatnémet szakirodalomban általában az 1950/51-es év árait bázisul választva abból indulnak ki, hogy a mező-

² Lásd Reichtziegler—Jacobi: Westdeutsche Landwirtschaft im Strukturwandel, DWI Forschungshefte 2/1966 13. old.

gazdasági termékárak a dologi eszközök áraival végeredményben azonos mértékben emelkedtek. Rechtziegel és Jacobi³ kimutatja, hogy abban az esetben, ha az árak bázisául nem 1950/51-t, hanem a Német Szövetségi Köztársaság megalakulásának évét, 1949-et választjuk, a kép egészen másképp fest. Ebben az esetben a mezőgazdasági termékek termelői árindexe 1964/65-ben 133%, a dologi eszközök költségindexe viszont 153,5% és a dologi költségek indexe a két időpont között mindig meghaladta a mezőgazdasági termékárak indexét. Kiszámították, hogy a dologi költségek árindexét alapul véve mekkora lett volna az értékesített mezőgazdasági termékek feltételezett árbevétele és ebből a tényleges mezőgazdasági bevételeket levonva megkapták az arólóból adódó évi veszteségeket. Ezek szerint, *ha a mezőgazdasági termékárak 1949/50 és 1964/65 között a dologi költségárakkal azonos ütemben emelkedtek volna, a mezőgazdaság 36,2 milliárd DM-el nagyobb bevételre tett volna szert.* Kiszámították továbbá a mezőgazdasági termékárak emelkedéséből származó bevételtöbbletet és a dologi kiadások áremelkedéséből fakadó költségtöbbletet és arra az eredményre jutottak, hogy *1949/50-tól 1964/65-ig a mezőgazdasági termelői árak emelkedéséből származó bevételek (41,3 milliárd DM) döntő részét, (38,2*

*A nyugatnémet mezőgazdaság üzemi kiadásainak alakulása
(millió DM folyóárakon)*

6. sz. táblázat

	1950/51	1957/58 61/62 átl.	1962/63	1963/64	1965/66
Bruttó pénzbérek és és szoc. bizt.	1475	1773	1986	1976	1895
Műtrágya	670	1286	1592	1763	1954
Vásárolt takarmány	874	3074	4103	4001	5890
Üzemi épület és gép- fenntartás	1553	2106	2320	2510	2860
Ebből: épület	315	472	520	590	660
gép	1238	1634	1800	1920	2200
Egyéb folyamatos üzemi kiadás	1633	3140	3298	3269	4141
Folyamatos üzemi kiadások össz.	6205	11379	13299	13519	16740
Pótlási kiadások	760	1667	2140	2250	2446
Ebből: épület	460	485	520	550	600
gép	300	1182	1620	1700	1846
Folyamatos üzemi ki- adások össz. (beleértve pótlás)	6965	13046	15439	15769	19186
Nettó beruházás össz.	130	1362	1230	1490	1728
Ebből: épület	—295	385	510	630	600
gép	+425	977	720	860	1128
Üzemi kiad. össz.	7095	14408	16669	17259	20914

Forrás: Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten 1964 Hamburg 150—151. old., Grüner Bericht und Grüner Plan 1966 186. old., Grüner Bericht und Grüner Plan 1967 202. old.

³ Lásd: Idézett mű.

A nyugatnémet mezőgazdaság üzemi kiadásainak struktúrája
(%-ban)

7. sz. táblázat

	1950/51	1957/58 61/62 átl.	1962/63	1963/64	1965/66
Bruttó pénzbérek és szoc. bizt.	20,9	12,3	11,9	11,5	9,1
Műtrágya	9,4	8,9	9,6	10,2	9,3
Vásárolt takarmány	12,3	21,3	24,6	23,2	28,2
Üzemi épület- és gép-fenntartás	21,9	14,6	13,9	14,5	13,6
Ebből: épület	4,4	3,3	3,1	3,4	3,1
gép	17,5	11,3	10,8	11,1	10,5
Egyéb folyamatos üzemi kiadás	23,0	21,8	19,8	18,9	19,8
Folyamatos üzemi kiadások össz.	87,5	78,9	79,8	78,3	80,0
Pótlási kiadások össz.	10,7	11,6	12,8	13,1	11,7
Ebből: épület	6,5	3,4	3,1	3,3	2,9
gép	4,2	8,2	9,7	9,8	8,8
Folyamatos üzemi kiadások össz. (beleértve pótlás)	98,2	90,5	92,6	91,4	91,7
Nettó beruházás össz.	1,8	9,5	7,4	8,6	8,3
Ebből: épület		2,7	3,1	3,6	2,9
gép		6,8	4,3	5,0	5,4
Üzemi kiad. össz.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, 1964 Hamburg 150—151. old., Grüner Bericht und Grüner Plan 1966. 186. old., Grüner Bericht und Grüner Plan 1967. 202. old.

milliárd DM) a dologi költségek áremelkedése elvitte. Az áremelkedések hasznát szinte teljes egészében a termelőeszközöket gyártó monopóliumok fölőzték le.

A ráfordítások összességének növekedésén belül az egyes költségtényezők igen eltérő ütemben emelkedtek és ennek következtében a termelés költség szerkezete mélyrehatóan megváltozott.

A mezőgazdasági ráfordítások költség szerkezetének gyökeres átalakulása azoknak a folyamatoknak a következménye és tükröződése, amelyek a nyugatnémet mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakulását meghatározzák, annak lényegét képezik. Ezek között a két legfontosabb jelenség: 1. az eleven munka széleskörű helyettesítése gépekkel, a munka technikai felszereltségének gyors emelkedése, a mezőgazdaság technikai bázisának forradalmi átalakítása; 2. ezzel összefüggésben a mezőgazdaság és ipar közötti kapcsolatok szorosabbá válása és fokozódó elmélyülése.

Ezek után vizsgáljuk meg részleteiben az egyes költségelemek változásait. Nézzük először az ún. hozamnövelő üzemi eszközök, vagyis a hozamok növekedésére közvetlenül ható ráfordítások alakulását. A növénytermelésben a műtrágya, az állattenyésztésben a takarmány jelenti a legfontosabb hozamnövelő eszközt.

A műtrágyák vásárlására fordított kiadások a vizsgált időperiódusban — enyhe

hullámmal — az önköltségekkel megegyező ütemben emelkedtek, s így részesedésük az összköltségekből lényegileg nem változott. (9,3—9,4%)’ Ez a tény némileg elrejtíti azt a fontos szerepet, amit a műtrágyafelhasználás növekedése a II. világháború után a nyugatnémet növénytermelés hozamainak emelkedésében betöltött. Mivel az összes költségtényező közül a műtrágyaárak emelkedtek a legkevésbé (lásd 1. sz. ábra), a felhasznált volumen gyorsan emelkedett. 1950/51 és 1965/66 között a műtrágyafelhasználás több mint kétszeresére nőtt. (Különösen gyorsan nőtt a nitrogénműtrágyák használata.) A volumen növekedésénél még figyelembe kell venni a felhasznált műtrágyák minőségének, hatóerejének számottevő javulását is. Nyugatnémet agrárszakemberek szerint *a hozamemelkedésben a döntő szerepet a műtrágya játszotta, s így az alacsony árak mellett az egyik leghatékonyabb befektetésnek bizonyult.* Eppen ezért a jövőben a műtrágyafelhasználás várhatóan gyors ütemben tovább növekszik, mivel azonban az árak emelkedése a múlthoz hasonlóan előreláthatólag szolid lesz, a műtrágyaköltségek részaránya az összköltségekben aligha változik lényegesen.

Igen kifejezően példázza az ipar és mezőgazdaság kapcsolatainak elmélyülését a másik folyamatos ráfordítás, a vásárolt takarmány költségeinek ugrásszerű emelkedése. Ezek a költségek az 1950/51—65/66-ig tartó másfél évtizedben több mint 570%-kal emelkedtek és 1965/66-os összegük megközelíti a 6 milliárd DM-t, vagyis a költségek közel 30%-át. Ez a rendkívül gyors fejlődés korántsem magyarázható az állatállomány felfutásával, hiszen a takarmányköltség ugrásszerű emelkedése mellett ennek növekedése eltörpül. A költségnövekedés tehát nem a termelés emelkedésével függ össze, sokkal inkább egy korábbi mezőgazdasági funkció iparosodásáról. Annak a széleskörű folyamatnak egyik megnyilvánulásáról van szó, amelyben egyes mezőgazdasági tevékenységek fokozatosan ipari tevékenységgé válnak. *Az ipari eredetű eszközök gyors előrenyomulása a saját gazdaságban, vagy egy másik mezőgazdasági üzemben előállított termelési eszközökkel szemben a mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakulásának egyik döntő mozzanata.*

A sokoldalú, sokvertikumú mezőgazdasági üzemek specializálódása és a mezőgazdasággal összefüggő ipari technológiák gyors fejlődése egyre több lehetőséget teremt az ipar és mezőgazdaság közötti munkamegosztás kiszélesítésére, kapcsolataik továbbfejlesztésére. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a korszerű, gazdálkodói célhoz igazodó és a tenyészanyag sajátosságait figyelembe vevő ipari eredetű keveréktakarmányok széleskörű felhasználása fontos szerepet játszott az állati terméktermelés hozamainak II. világháború utáni gyors fejlődésében.

Az egyéb folyamatos üzemi kiadások között *igen gyorsan emelkedtek a kamatterhek.* Nagyságuk a vizsgált időszak alatt közel ötszörösére nőtt és ma már közel 1 milliárd DM-mel terheli a mezőgazdaság költségeit, ami sejteti a nagyfokú eladósodást.

Ha szemügyre vesszük a mezőgazdasági termelés költségelemeinek árváltozásait (lásd 1. sz. ábra), szembeötlik a munkabérek minden más tényezőt messze meghaladó rendkívül gyors emelkedése. Ennek ellenére a mezőgazdaságban kifizetett bérek és azok közterhei 1950/51 és 1965/66 között mindössze 28,5%-kal, alig több, mint 0,4 milliárd DM-mel emelkedtek, miközben részesedésük az összköltségekből 20,9%-ról 9,1%-ra csökkent. Kissé furcsának tűnik, hogy éppen *a leginkább megdrágult termelési tényező költségei növekedtek a leglassabban és részesedése az összköltségekből kevesebb, mint a felére esett.* Önmagában szemlélve ellentmondásosnak hat, hogy a költségekből való részesedés csökkenését az 1 főre jutó bérek igen gyors emelkedése kísérte. A magyarázatot a mezőgazdaságban foglalkoztatott bér munkások számának rendkívül gyorsütemű csökkenése adja meg. 1950/51 és 1965/66

között az állandó foglalkoztatású bér munkások száma 766 ezerről 213 ezerre, az időszakosan foglalkoztatott bér munkások száma 450 ezerről 165 ezerre csökkent; vagyis az 1965/66-os gazdasági évben a bérekre kifizetett összeg kevesebb mint 1/3 annyi bér munkás között oszlott meg, mint 1950/51-ben, s ez tette lehetővé az 1 főre jutó bérek igen gyors emelkedését.

Ennek kapcsán felmerül a kérdés, mi a magyarázata annak, hogy a nyugatnémet mezőgazdaságban, ahol tőkés termelési viszonyok uralkodnak, a bér munkások száma 15 év alatt ilyen mértékben csökkent, és jelenleg a mezőgazdaságban foglalkoztatottnak alig több, mint 10%-át teszik ki?

A jelenségnek sok összetevője van; elsősorban olyan okokra vezethető vissza, amely általában a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, tehát a mezőgazdasági bér munkások mellett a mezőgazdaságban dolgozó családi munkaerő csökkenését is eredményezték. A nyugatnémet mezőgazdaságban ugyanis az 50-es évektől kezdődően — ha nem is olyan mértékben, mint a bér munkások esetében — a családi munkaerő létszáma is gyorsan csökkent.

*A nyugatnémet mezőgazdaságban a 0,5 ha-nál nagyobb üzemekben és háztartásaikban dolgozó munkaerő**

8. sz. táblázat

	Családi munkaerő		Bér munkások	
	Állandó	Időszaki	Állandó	Időszaki
1950/51	4380	1180	766	450
1952/53	4090	1240	653	470
1954/55	3760	1360	579	500
1956/57	3423	1522	527	531
1958/59	3201	1419	440	454
1960/61	3006	1263	327	286
1962/63	2806	1275	277	245
1963/64	2711	1272	252	217
1964/65**	2359	960	232	189
1965/66**	2287	997	213	165

Forrás: Grüner Bericht und Grüner Plan 1967 46. old.

Megjegyzések:

* NSzK (Hamburg, Bréma és Berlin nélkül)

** A 0,5—2 ha területű üzemekben 1000 DM árbevételnél kevesebb jövedelem esetén munk - erő nélkül.

A mezőgazdasági munkaerő csökkenésének döntő gazdasági okát a mezőgazdaságon kívül kell keresni! Az ipari termelés gyors fejlődése és az ennek nyomán támadt nagy munkaerőkereslet magas és gyorsan emelkedő béreket eredményezett az iparban, ami erős szivóhatást gyakorolt a mezőgazdasági munkaerőre és tömeges elvándorláshoz vezetett. Ezen túlmenően az ipari bérek gyors emelkedése és a munkaerő gyors átáramlása az iparba, a mezőgazdaságban maradottak számára állandóan nyitva álló ipari alternatíva a mezőgazdasági munkabérek, bérigények ugyancsak gyors emelkedését vonta maga után. Ugyanakkor a megváltozott gazdasági feltételekhez való alkalmazkodás egyre inkább arra készítette a mezőgazdasági üzemeket, hogy a költséges eleven munkát gépekkel helyettesítsék. Vagyis a mezőgazdasági keresők iparba áramlását nemcsak az ipar jobb kereseti lehetőségei idézték elő, az a mezőgazdaság szempontjából bizonyos fokig üzemgazdasági szükségszerűség, hiszen

a mezőgazdasági termelés bővítésének keresletszabta korlátai miatt az ipari jövedelmekkel lépésttartás csak úgy valósítható meg, ha a munkajövedelem kevesebb dolgozó között oszlik meg.

Az alapvető gazdasági okokon túl egyéb, nem gazdasági jellegű okok, szociális körülmények, pszichikai indítékok stb. is fontos szerepet játszottak abban, hogy a mezőgazdasági munkaerő tömegesen áramlott át az iparba. A háború következményei, családok széthullása, otthonok tönkremenése, gazdaságok szétzilálódása, egy új élet kezdésének igénye, a városi életforma fokozott vonzereje, a közlekedés fejlődése mind hozzájárult a foglalkozási mobilitás felgyorsulásához. A folyamat fontos katalizátora volt a konjunktúra tartóssága és az ipar nagy munkaerőhiánya, ennek következtében az a tény, hogy a mezőgazdaság elhagyásával régebben együttjáró létbizonytalanság, a munkanélküliség veszélye gyakorlatilag nem volt érzékelhető. A mobilitási hajlam a különböző csoportoknál különböző, s ez alapján bizonyos sorrend képezhető. Eszerint a bér munkásoknál nagyobb, mint a családtagoknál (elsősorban, mert nincs tulajdoni kötöttsége), férfiaknál nagyobb, mint a nőknél, az életkor emelkedésével ugyanakkor csökkenő. A bér munkásoknál a sorrend: 1. áttelepültek, 2. egyedülállók, 3. családosak. A családi munkaerőnél: 1. részlegesen a mezőgazdaságon kívül munkát vállalók, 2. teljesen más ágazatba menők, 3. üzemtulajdonosok kiválása a mezőgazdaságból, mint főfoglalkozású ágazatból.

A mezőgazdaság technikai átalakításának idején az eleven munka helyettesítése gépekkel jóval gyorsabb folyamat, mint a földcentralizáció. Ebből következik, hogy egy-egy üzem munkaerőszükséglete állandóan csökken és ez természetesen elsősorban a bér munkásokat érinti. Emellett — éppen a bér munka költségeinek gyors emelkedése miatt — megfigyelhető a termelési struktúra bizonyos fokú külterjesítése, ami ismét csak csökkenti egy-egy üzem munkaerőszükségletét, és ugyancsak a bér munka leépítésével jár.

A mezőgazdasági bér munkásoknak a családi munkaerő csökkenését meghaladó ütemű csökkenése egyébként a fejlett nyugat-európai tőkés országok mezőgazdaságában általános jelenség. Ez persze nem azt jelenti, hogy a mezőgazdaság ezekben az országokban elveszti tőkés jellegét. Valójában a mezőgazdaságba behatoló és azt kizsákmányoló monopóliumok és a fokozódó állami intervenció sokkal inkább a tőke uralma alá rendeli a mezőgazdaságot, mint bármikor korábban.

III.

A MEZŐGAZDASÁGI BERUHÁZÁSOK ALAKULÁSA

A kiadások között a mezőgazdaság technikai átalakításában betöltött döntő szerepük miatt megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a beruházásokra fordított kiadások. Mint láttuk, a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő csökkenése szorosan kapcsolódik a gépi beruházásokhoz; az eleven munka csökkenése, s a gépi beruházások növekedése egyazon folyamat két oldalát jelenti. *A technikai bázis forradalmi átalakításának lényege, a kézimunkák tömeges gépesítése, manufaktúrális eljárások helyettesítése ipari jellegű technológiákkal. Ez a folyamat képezi a mezőgazdaság technikai átalakulásának gerincét és ez az elindítója és fő mozgatóereje azoknak a szerkezeti változásoknak, amelyek a mezőgazdaság fejlődését a II. világháború után meghatározták.* Nagyrészt erre vezethető vissza a mezőgazdasági munka termelékenységének az ipari munka termelékenységét jóval meghaladó — évi átlagában 6,6%-os — emelkedése.

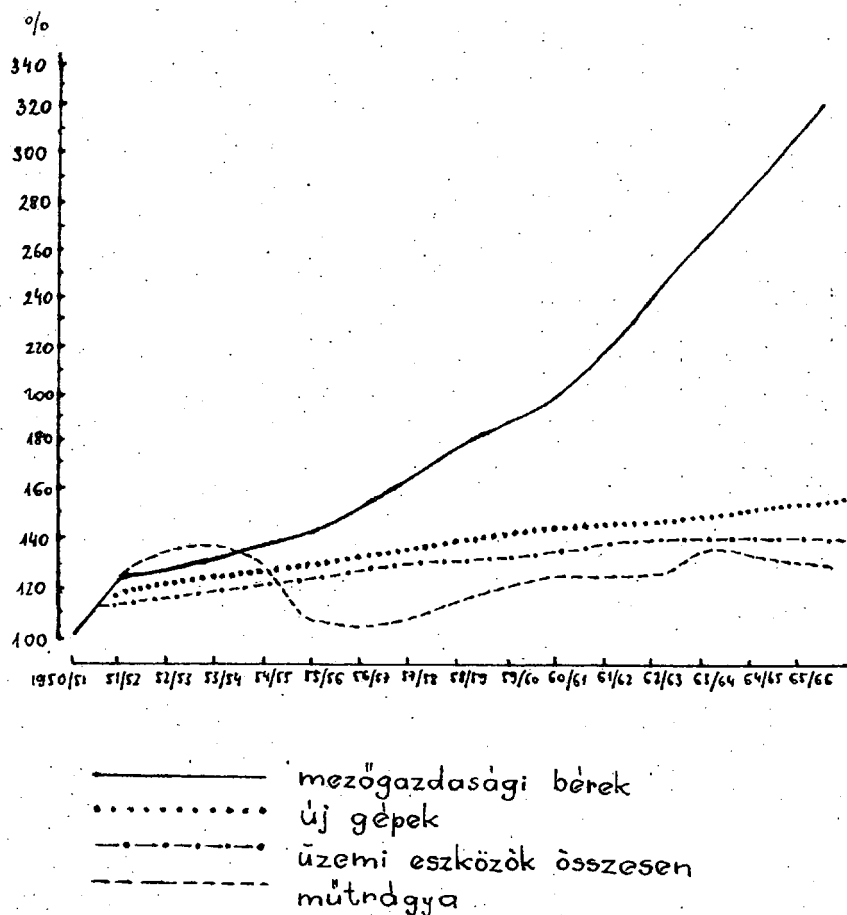
Az 50-es évektől kezdődően a munkaerő — gép, árréció gyors ütemben megváltozott. A munkabérek több mint kétszer olyan gyorsan emelkedtek, mint a gépárak. (Lásd 1. sz. ábra.) Ennek következtében a cserearányok egyre inkább a gépek avára tolódtak el. Pl. egy kisteljesítményű traktor (13—17 LE) 1950/51-ben egy földmunkás 40 havi, 1963/64-ben 18 havi béréért volt megvásárolható, de közel ilyen mértékű az eltolódás a különböző munkagépek esetében is; és ebben a gyors technikai haladás nehezen számszerűsíthető eredményei, a gépek tőkétékesedése még figyelembe sincsenek véve, holott a felgyorsult műszaki fejlődés egyre jobb konstrukciókat eredményezett. Emellett a gépesítés kiterjesztése új munkafolyamatokra és a gépesítés tapasztalataival bekövetkezett munkagazdasági előrelépések ugyancsak tovább javították a gépbevetés hatékonyságát.

Mindez az eleven munka gyors és széleskörű szubsztitúciójához vezetett.

Ha megvizsgáljuk a nyugatnémet mezőgazdaságban az 50-es évek elejétől meg

1. sz. ábra

A mezőgazdasági költségtényezők áralakulása

valósított beruházásokat, a termelőeszközök oldaláról is igazolódik, hogy a termelési tényezőknek ez a helyettesítődése igen gyors volt. Az 50-es évek végétől a beruházási kvóták a mezőgazdaságban rendre magasabbak, mint az iparban és általában 20% körül mozognak; de ha a közvetlen üzemi beruházásokhoz hozzászámítjuk a Zöld Tervek keretében megvalósított költségvetésből finanszírozott tagosítási, és a mezőgazdasági kultúrtechnika javítását szolgáló beruházásokat is — amelyek az utóbbi években megközelítették az üzemi kiadások nagyságát és évente 3,5 milliárd DM-et tettek ki — a beruházási kvóták egyes években elérték a 35 %-ot!

A beruházási összegek gyors növekedése és a mezőgazdaságban foglalkoztatott munkaerő gyors csökkenése következtében az 1 dolgozóra jutó tőkeberuházások a mezőgazdaságban jóval gyorsabban emelkedtek, mint az iparban. Rechtziegler számításai szerint⁴ az 1 teljes foglalkoztatottra számított bruttó felszerelési tőke összehasonlítása azt mutatja, hogy a mezőgazdaság e tekintetben egyre inkább megközelíti az ipart. 1950/51-ben 4,3:1, 1962/63-ban 1,8:1 az egy teljes munkaerőre jutó bruttó eszközberuházás viszonya ipar és mezőgazdaság között.

A nyugatnémet mezőgazdaságban az elmúlt másfél évtizedben hatalmas összegeket ruháztak be. Az üzemi beruházások zömét az épület- és gépberuházások tették ki. 1950/51 és 1965/66 között a mezőgazdaságban beruházott épület- és gépi tőke értéke — folyóáron — megközelítette a 41 milliárd DM-et.

Épület- és gépberuházás a nyugatnémet mezőgazdaságban 1950/51—1965/66-ig
(millió DM folyóáron)

9. sz. táblázat

	Épület	Gép	Összesen
1950/51	165	725	890
1951/52	256	1063	1379
1952/53	300	872	1172
1953/54	310	857	1167
1954/55	386	1320	1706
1955/56	530	1475	2005
1956/57	580	1517	2097
1957/58	660	1730	2390
1958/59	740	1930	2670
1959/60	830	2196	3026
1960/61	920	2650	3570
1961/62	1000	2490	3490
1962/63	1030	2340	3370
1963/64	1180	2560	3740
1964/65	1250	2865	4115
1965/66	1200	2974	4174
Összesen:	11337	29564	40901

Forrás: Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten és Grüner Bericht und Grüner Plan különböző éves kiadványai alapján összeállítva.

Az épületberuházások 627, a gépberuházások 310%-kal emelkedtek a vizsgált időperiódusban. A 41 milliárdos összeg közel háromnegyede gépi beruházás volt. Ez az épület- és gépberuházások különböző üzemgazdasági hatásaival függ össze. Ugyanis

⁴ E. Rechtziegler: Neue Entwicklungstendenzen der Produktivkräfte in der Landwirtschaft der entwickelten kapitalistischen Länder. Dokt. Disszertáció Berlin. 1965. 130. old.

míg a gépberuházásoknak az eleven munka helyettesítése révén közvetlen költségmegtakarító hatásuk van és általában egyenletesebbé teszik a munkaszükségletet és így az összüzemi kapacitást sokszor ugrásszerűen bővítik, az épületberuházásoknak nincs közvetlenül sem költségcsökkentő, sem bevételnövelő hatásuk, önmagukban csak lehetőséget teremtenek a termelés kiterjesztésére, racionálisabb gazdálkodásra.

Különösen az 50-es évek elején — amikor a gépesítés színvonala még alacsony volt, ugyanakkor a munkaerő elvándorlása sürgette a gyors gépesítést — billent a beruházások megoszlása erősen a gépberuházások javára. A nagy gépi beruházás-éhséget mutatja, hogy 1954-ig *a bruttó épületberuházások olyan alacsony színvonalon mozogtak, hogy nem biztosították a pótlást sem; az épületamortizáció egy részét is gépi beruházásra használták fel.* Erre szorított a szűkös és egyre drágább munkaerő.

A gépesítés eddig főleg a növénytermelést érintette. Ennek oka egyrészt az, hogy az új technikai megoldások is inkább itt jelentkeztek, a lényegesebb gazdasági ok azonban az, hogy az állattenyésztés gépesítése igen költséges, mert itt a modern gépek alkalmazása korszerű épületet feltételez, tehát pótlólagos ráfordítást követel. Dobert szerint⁵ egy valóban korszerű tehénállás felszerelése kb. 15 ezer DM-be kerül!

Az 50-es években a gépberuházások dandárját a vonóerő gépesítése kötötte le; a traktor, mint univerzális erőgép ugyanis feltétele a további gépesítésnek. Ennek megfelelően az 50-es évek elején a gépi beruházásokon belül a traktorvásárlásra fordított kiadások részaránya állandóan emelkedett és 1955-ben az összes gépberuházások 59%-át tette ki. 1955-től fokozatosan megnő a kombájnok, trágyaszórógépek, alapvető földmégmunkáló gépek és szállítóeszközök részesedése a beruházási kiadásokból. 1962-től egyre inkább előtérbe kerülnek az univerzális gépek.

A gépi beruházások hatalmas méreteire utal a gépállomány igen gyors emelkedése. A traktorok száma 1950—65-ig 117 ezerről 1165 ezerre, a kombájnok száma ugyanezen idő alatt 139-ről 134 ezerre emelkedett!

Az utóbbi években észrevehető az épületberuházások gyorsabb emelkedése, ami arra utal, hogy fokozatosan előtérbe kerül az állattenyésztés technikájának fejlesztése. (Míg 1950/51-ben a bruttó épület- és gépberuházásoknak nem egészen 20%-a, 1965/66-ban már közel 30%-a volt épületberuházás.) Ez a folyamat azonban költségesebb voltából következően várhatóan sokkal lassabb ütemű lesz, mint a növénytermelés gépesítése.

A beruházások emelkedése nem volt egyenletes. Ha összevetjük a bruttó beruházások két összetevőjének, a pótlási kiadásoknak és a nettó beruházásoknak a megoszlását azt látjuk, hogy *a pótlási kiadások sokkal gyorsabban növekedtek, mint a nettó beruházások* és a bruttó beruházások egyre nagyobb hányadást teszik ki. Ezen belül azonban *az építkezési beruházásoknál a nettó beruházások aránya emelkedik, ugyanakkor a gépi beruházásoknál a nettó beruházások aránya a pótlási kiadásokkal szemben igen gyorsan csökken; sőt a 60-as években — az 1960/61-es csúcsértékhez képest — a nettó gépi beruházások értéke abszolút összegben is visszaesett!* Mindez arra utal, hogy az 50-es években megvalósított rendkívül gyorsütemű gépesítéssel létrehozott hatalmas géppark fenntartási költségei a korlátozott felhalmozási lehetőségek mellett erősen akadályozzák a beruházások további kiterjesztését. Jól jelzi ezt a problémát az a tény, hogy 1965/66-ban a gépek pótlási kiadásai 25%-kal nagyobb összeget emésztettek fel, mint a 10 évvel korábbi teljes bruttó gépi beruházás!

Ezek a jelenségek elvezetnek annak a sokat vitatott kérdésnek a felvetéséhez,

⁵ H. Dobert: Landwirtschaft nach Mass. 1966. Verlag Th. Mann Hildesheim.

nem túlgépesített-e a nyugatnémet mezőgazdaság? Erre a kérdésre csak differenciáltan lehet válaszolni.

Egyfelől ugyanis a gépek alkalmazása szempontjából kedvezőtlen agrárstruktúra, az igen szétaprózott üzemstruktúra és a földek üzemen belüli szétforgácsoltága igen erőteljesen lerontja a gépbevetés hatékonyságát. Számos szakértői becslés egybehangzó megállapítása, hogy *a nyugatnémet mezőgazdaságban levő gépi tőke kihasználtsági foka az optimális lehetőségekhez képest mintegy 50%-os.* Vagyis erről az oldalról megközelítve a kérdést, a túlgépesítettség valóban fennáll, hiszen mintegy kétszerannyi gép üzemel, mint amennyire optimális kihasználtságot biztosító agrárstruktúra mellett szükség lenne. (Meg kell jegyezni, hogy a hatékonyságrontó agrárstruktúra mellett az új technikai vívmányok alkalmazásának gyorsasága, a gépesítés hajszoltsága is szerepet játszott a túlgépesítettség létrejöttében. A gazdasági feltételek nyomása alatt ugyanis széleskörben és elszórtan kerültek alkalmazásra technikailag nem kiforrott, közbülső gépesítési megoldások, amelyeket a technika fejlődése rövidesen túlhaladott és így gyakran új gépek bevezetésére került sor még mielőtt a régiek amortizálódtak volna.) *Ez a 100%-os túlgépesítettség a nyugatnémet mezőgazdaságnak évente több milliárd DM többletköltséggel terheli kiadásait.*

Ugyanakkor *a másfél millió nyugatnémet gazdaság igen nagy %-a nem rendelkezik olyan modern gépekkel, sok esetben alapvető fontosságú termelőeszközzel, amelyeket a technikai fejlődés gyors ütemben rendelkezésre bocsájt és amelyek a mezőgazdasági munka termelékenységének további növelését szolgálhatnak.* Ebből az aspektusból nézve a kérdést tehát azt mondhatjuk, hogy a nyugatnémet mezőgazdaság gépesítettsége messze elmarad a technikai fejlődés teremtette lehetőségektől.

Ezzel együtt *a nyugatnémet mezőgazdaság gyors gépesítése egészében véve kifizetődőnek bizonyult,* mert annak ellenére, hogy az alkalmazott gépek kihasználtsága igen messze van az optimálistól, a gépesítés az összköltségek csökkenését eredményezte. Von Harden megvizsgálta, hogy az eleven munka gépekkel történő helyettesítése 1950/51 és 1960/61 között hogyan hatott a munkaköltségek (eleven munka + gépi munka költségek) alakulásra a nyugatnémet mezőgazdaságban.

Amint ezt a 10. sz. táblázat adatai bizonyítják, *a szubsztitúció jelentős költségcsökkentést eredményezett.* Természetesen a kapott 7 milliárd DM-es költségcsökkenésben szerepet játszottak a termelés racionalizálásával összefüggő intézkedések is, a különbség tehát nemcsak a helyettesítő hatása, de a döntő faktor mégis csak a kézi munka és az állati vonóerő gépesítése. Emellett a gépesítéssel együttjártak olyan egyéb kedvező hatások (hozamok növekedése, szűk termelési keresztmetszetek csökkenése), amelyek a költségek csökkenésében nem is tükröződnek.

Érdekes jelensége a költségszerkezet alakulásának a gépfenntartási költségek viszonylag lassú emelkedése. Míg 1950/51 és 1965/66 között a gépek pótlására fordított kiadások több mint 500%-kal, a nettó gépi beruházások 160%-kal, a gépek fenntartására fordított kiadások — annak ellenére, — hogy a munkabérek rendkívül gyors ütemben emelkedtek és ez a javítási költségeket igen megdrágította — nem egészen 80%-kal nőttek. Ez arra utal, hogy az esetek többségében *jövedelmezőbbnek bizonyult egy drágább, de technikailag tökéletesebb új gép beszerzése, mint a régi gépek felújítása.* (Ezt igazolja a gépek viszonylag rövid használati ideje és gyors kicserélézése is.)

*A munkaköltségek alakulása az NSzK mezőgazdaságában a mindenkori
és az 1950/51-es ráfordításösszetétel alapján*
(millió DM folyóárakon)

10. sz. táblázat

Költségfajta	1950/51	1952/53	1954/55	1956/57	1958/59	1960/61
A) Munkaköltségek a mindenkori ráfordítás- összetétel alapján						
Gépek fenntart. ért. csökk. és kamatigénye	1 803	2 076	2 412	2 810	3 211	3 713
Energia és kenőanyag	285	359	454	572	676	866
Állati vonóerő	1 450	1 400	1 270	1 070	920	700
Bérek, bérigény	8 140	10 180	10 480	11 370	12 180	12 180
Összesen:	11 678	14 015	14 616	15 822	16 987	17 459
B) Munkaköltségek az 1950—51-es ráfordítás- összetétel alapján						
Gépek fenntart. ért. csökk. és kamatigénye	1 803	1 997	2 027	2 252	2 373	2 550
Energia és kenőanyag	285	353	356	353	353	353
Állati vonóerő	1 450	1 550	1 670	1 770	1 880	1 970
Bérek, bérigény	8 140	10 953	12 247	14 736	17 226	19 715
Összesen:	11 678	14 853	16 300	19 111	21 832	24 588

Forrás: P. C. von Harden: Wirtschaftliche Voraussetzungen und Entwicklungslinien der Mechanisierung in der Lw. der BD. seit 1949. 26. old. Berichte über Landtechnik. 1965. 85.

A beruházások hatalmas arányú fejlődése és a beruházási célokra fordított összegek magassága felveti a kérdést, *miből fedezték mindezt?* Milyen erőforrásokból táplálkoztak a mezőgazdasági beruházások, honnan teremti elő a nyugatnémet mezőgazdaság a technikai bázis átalakításához szükséges óriási tőkét?

A nyugatnémet ipar — az általunk vizsgált időszakban — beruházásainak több mint 90%-át a nyereségből finanszírozta! Az már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság esetében ez teljesen lehetetlen; egyrészt a bér munkások alacsony számaránya ezt elméletileg is kizárja, másrészt a korábban bemutatott mezőgazdaság és ipar közötti agrárrolló, a közöttük végbemenő egyenlőtlen csere ugyancsak arra utal, hogy a mezőgazdaság technikai átalakulásának tökeszükséglete aligha származhat kizárólag a mezőgazdaság belső felhalmozásából!

Fontos akkumulációs forrás a fakitermelés⁶ és a földeladás. Nem kis összegek kerülnek emellett a mezőgazdaságban beruházásra a kétlakiak ipari főfoglalkozásából származó jövedelmekből és az iparban dolgozó családtagok jövedelméből, sőt a mezőgazdaságban élő közel félmillió ipari nyugdíjas nyugdíja is bizonyos szerepet kap a mezőgazdasági beruházások előteremtésében. A Frankfurter Allgemeine Zeitung 1965. szeptember 29-i számában erről így ír: „A földeladások és fakitermelés ellenértékei, valamint a nem mezőgazdasági jövedelmek az utolsó évtizedben milliárdokat kitevően a mezőgazdaságban kerültek beruházásra”.

⁶ G. Müller adatai szerint a fakitermelésből származó bevételek 1950-65 között mintegy 10 milliárd DM-et tettek ki. (G. Müller: Die Auswirkungen der technischen Revolution in der Landwirtschaft. Leipzig, 1966. Kézirat.)

A beruházások megvalósításában *egyre növekvő szerepet kap a hitel*. Ezt igazolja a nettó mezőgazdasági beruházások és az idegen tőke igénybevételének összehasonlítása.

A mezőgazdasági nettó beruházások és a mezőgazdaságban levő idegen tőke növekedése a nyugatnémet mezőgazdaságban
(millió DM)

11. sz. táblázat

	Nettó beruházások	Az idegen tőke növekedése
1950/51	130	658
1951/52	509	590
1952/53	302	710
1953/54	267	630
1954/55	756	1015
1955/56	810	1107
1956/57	787	928
1957/58	985	838
1958/59	1150	800
1959/60	1371	1093
1960/61	1775	1055
1961/62	1530	1486
1962/63	1230	1181
1963/64	1490	1259
1964/65	1785	1975
1965/66	1728	2189

Forrás: Grüner Bericht und Grüner Plan különböző éves kiadványai alapján összeállítva.

Amint ez a táblázatból kitűnik, 1950/51 és 1965/66 között a nettó beruházások 16 675 millió DM-mel emelkedtek, ugyanakkor az igénybevett idegen tőke 17 514 millió DM-mel nőtt. Vagyis a vizsgált 15 év egészét figyelembe véve a *mezőgazdaság nettó beruházásait teljes egészében idegen tőkéből fedezte*, sőt még az egyszerű újratermelés megvalósításához is idegen tőkére volt szükség! (Ez a helyzet a mezőgazdaság egészére vonatkozik, a kisebb üzemnagyságkategóriákban ennél sokkal kedvezőtlenebb a helyzet.)

Ennek következtében a mezőgazdaság eladósodása igen jelentős. A nyugat-berlini Gazdaságkutató Intézet (Institut für Wirtschaftsforschung) számításai szerint az idegen tőke aránya a mezőgazdasági birtokvagyonon belül 1950-től 1963-ig 4,5%-ról 17,3%-ra emelkedett.⁷ H.J. Müller szerint az idegen tőke aránya 1965-ben elérte az üzemek működő tőkéjének 20%-át, az 1 ha-ra jutó idegen tőke nagysága pedig az 1470 DM-et.⁸ Hivatalos adatok szerint a nyugatnémet mezőgazdaságban levő idegen tőke értéke 1966-ban meghaladta a 21 milliárd DM-et.⁹ Az eladósodás tehát egyre nagyobb mérvű.

⁷ Der Agrarkredit in der wertdeutschen Agrarpolitik. Wochenbericht, Westberlin 1964. Nr 33 143. old.

⁸ Dr. H. J. Müller: Fremdkapital in den landwirtschaftlichen Betrieben. Berichte über Landwirtschaft 1966. 4.

⁹ Grüner Bericht und Grüner Plan 1967.

IV.

A MEZŐGAZDASÁG BEVÉTELEINEK
ÉS KIADÁSAINAK EGYBEVETÉSE

Az eddigiekben a mezőgazdaság bevételeit és kiadásait külön-külön elemeztük. Ez az elemzés feltárta a mezőgazdaság jövedelemalakulásának néhány sajátosságát, a beruházások vizsgálata pedig elvezetett ahhoz a következtetéshez, hogy a mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakítása nem oldható meg belső felhalmozásból, abban fontos szerepet kap a mezőgazdaságon kívüli tőke.

A mezőgazdaság bevételeinek és kiadásainak egybevetésével pontosabbá tehetjük ezt a képet, árnyaltabb választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy az elért jövedelem mennyiben biztosítja a parasztszalád megélhetését és a szükséges beruházásokat. A mezőgazdaság jövedelem-mérlegének elkészítésénél a Zöld Jelentés készítői a mezőgazdaságban felhasználható bruttó jövedelmet egybevetik a mezőgazdaságban „felhasznált” bruttó jövedelemmel. A parasztszaládok megélhetésére és beruházásokra felhasználható bruttó jövedelmet megkapjuk, ha az eladásból származó bevételekből levonjuk az egyszerű újratermelés pénzkidadásait. A „felhasznált” bruttó jövedelmet az üzemi beruházásokra, személyi adókra kifizetett és a családi

A nyugatnémet mezőgazdaság bruttó jövedelmeinek felhasználása
(millió DM)

12. sz. táblázat

	1961/62	1962/63	1963/64	1964/65	1965/66
Eladásból szárm. pénz-bevétel	20 519	22 837	24 578	25 711	26 259
Pénzbeli kiadások (beleértve pótlást, üzemi adókat, ka- matfizetést)	14 661	15 439	15 769	17 269	19 186
Felhasználható bruttó jöv.	5 858	7 398	8 809	8 442	7 073
Nettó beruházás	1 530	1 230	1 490	1 835	1 728
Személyi adók	274	265	251	254	260
A családi munkaerő bérének kalkulált összege + üzemveze- tői pótlék	6 180	6 740	7 776	8 021	8 421
„Felhasznált” bruttó jövedelem.	7 984	8 235	9 517	10 110	10 409
A felhasználható és „felhasznált” bruttó jövedelem külön- sége	-2 126	-837	-708	-1 168	-3 336

Forrás: Grüner Bericht und Grüner Plan 1966. 68. old, 1967. 202 old.; Agrarwirtschaft 1966.

munkaerő bérezésére feltételezetten kifizetett összegek együttes nagysága adja. A „felhasznált” bruttó jövedelem kiszámításánál a nettó beruházásokat és személyi adókat a tényleges kiadásokkal, a családi munkaerő bértételét — mivel nem jelentkezik pénzkadásként — kalkulált összeggel szerepeltetik. Ez utóbbit az érvényben levő tarifabérek alapján számítják ki (figyelembe véve a családi munkaerő összetételét: férfi-nő, teljes, részleges foglalkoztatású) hektáronként 60 DM üzemvezetői pótlékkal kiegészítve.

A felhasználható és „felhasznált” mezőgazdasági jövedelem egybevetése állandó és egyes években igen magas deficitet mutat. A deficit összegének értékelésekor figyelembe kell venni, hogy a családi munkaerő kalkulált bérének kiszámításához alapul szolgáló tarifabérek jóval alacsonyabbak, mint a reális bérigényként jelentkező — a Zöld Jelentésekben is összehasonlítási alapul szolgáló — mindenkori ipari összehasonlító bérek. *A bérdiszparitás mértékét mutatja, hogy az utóbbi 10 évben a mezőgazdasági munkabérek 21—38%-kal maradtak el az ipari összehasonlító bérektől.* Emellett a mezőgazdaságban dolgozók heti munkaideje a felmérések szerint 20—30%-kal magasabb, mint az ipari dolgozóké.

Vagyis a táblázat összeállítói a „felhasznált” mezőgazdasági jövedelem megállapításánál — a hasonló képzettségű és hasonló feltételek között élő ipari dolgozókkal szemben — a családi munkaerő bértételének meghatározásához eleve alacsonyabb életnívót biztosító bérösszeget vettek számításba.

Mindez alátámasztja azt a korábbi megállapítást, hogy a mezőgazdaság nem képes saját jövedelmeiből fedezni kiadásait, hogy a mezőgazdaság technikai, szerkezeti átalakítása még a parasztság nagy részének az ipari dolgozókénál jelentősen és tartósan alacsonyabb életszínvonala mellett sem valósítható meg más ágazatok hozzájárulása nélkül.

Д-р Ферэнц Гроссманн

ВЛИЯНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ И СТРУКТУРАЛЬНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ЗАПАДНОЙ ГЕРМАНИИ НА ЕГО РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ

Работа анализирует влияние происшедших после второй мировой войны технических и структуральных изменений сельского хозяйства Западной Германии на рентабельность аграрного сектора. Вступительная часть подытоживает важнейшие изменения, характеризующие развитие сельского хозяйства Западной Германии после второй мировой войны.

Первый вопрос исследует формирование сельскохозяйственных прибылей и влияющие на них факторы. Автор устанавливает, что рост прибылей был сравнительно значительным, но в то же время вытекающие из закономерностей формирования спроса, из особенностей сельскохозяйственного производства и условий частного производства ограничения замедляли их более быстрый рост.

Второй вопрос анализирует изменения динамики и структуры сельскохозяйственных затрат. Автор указывает, что рост затрат опередил рост прибылей и что рост прибылей в большей части является результатом роста вложений промышленного типа.

Третий вопрос подвергает анализу формирование капиталовложений. Автор отмечает необычайно быстрый рост капиталовложений и современные изменения их состава.

Поднимая вопрос о перенасыщенности механизации сельского хозяйства Западной Германии, автор отмечает, что с точки зрения использования машинной техники очень неблагоприятен тот факт, что наряду со 100%-ной механизацией предприятий значительная часть их не имеет в своем распоряжении даже наиболее важных машин.

Исследуя аккумуляционные источники высокой механизации, автор приходит к выводу, что сельское хозяйство капиталовложения нетто, способствующие расширению воспроизводства, покрывает полностью за счет капитала вне сельского хозяйства.

Четвертый вопрос — сопоставление прихода и расхода — подтверждает, что даже при большом и длительном снижении жизненного уровня большей части крестьянства по сравнению с рабочими, занятыми в промышленности, технические и структуральные преобразования сельского хозяйства Западной Германии невозможны без помощи других отраслей.

Dr. Ferenc Grossmann

DIE AUSWIRKUNG DER TECHNISCHEN UND STRUKTURELLEN UMWANDLUNG AUF DIE EINKOMMENSVERHÄLTNISSE IN DER WESTDEUTSCHEN LANDWIRTSCHAFT

Verfasser faßt in der Einleitung die wichtigsten Veränderungen in der Entwicklung der west-deutschen Landwirtschaft nach dem II. Weltkrieg zusammen.

Er untersucht zuerst die Wandlung der landwirtschaftlichen Einkommen und die Faktoren, die darauf von Einfluß waren. Er stellt fest, daß die Einkommen in relativ großem Maße gestiegen sind, zugleich aber wurde eine schnellere Zunahme durch Beschränkungen verhindert, die durch die Gesetzmäßigkeiten der Einkommensverhältnisse, die Eigentümlichkeiten der landwirtschaftlichen Produktion und die Verhältnisse der monopolkapitalistischen Produktionsweise bedingt sind.

Weiterhin wird die Dynamik der landwirtschaftlichen Ausgaben und die strukturelle Umwandlung in der Landwirtschaft untersucht. Verf. weist darauf hin, daß der Zuwachs der Ausgaben den

Zuwachs der Einnahmen überstieg und daß die Zunahme an Einkommen die Folge der Zunahme der Zuwendung aus der Industrie ist. Er analysiert die tiefgehende Umwandlung der Kostenstruktur, für die der schnelle Rückgang der menschlichen Teilnahme am Arbeitsprozeß und der schnelle Zuwachs an maschinellem Aufwand und an Futtermitteln aus der Industrie charakteristisch ist.

Verf. untersucht drittens die landwirtschaftlichen Investitionen, er legt ihren schnellen Zuwachs und die Veränderungen in ihre Zusammensetzung im Verlauf der letzten zwei Jahrzehnte dar. Er stellt die Frage, ob die westdeutsche Landwirtschaft übermechanisiert ist und weist darauf hin, daß neben einigen Bertieben, die im Hinblick auf die Ausnutzung der Maschinenkapazität als hundertprozentig übermechanisiert gelten, ein beträchtlicher Teil der Betriebe nicht einmal über die wichtigsten Maschinen verfügt. Er untersucht die Akkumulationsquellen der großangelegten Mechanisierung und kommt zu der Folgerung, daß die Netto-Investitionen zur Erweiterung der landwirtschaftlichen Reproduktion aus außerlandwirtschaftlichen Kapital gedeckt wurden.

Der Vergleich der landwirtschaftlichen Einnahmen und Ausgaben erbringt den Beweis, daß die technische und strukturelle Umwandlung der westdeutschen Landwirtschaft selbst bei einem Lebensstandard der Bauern, der ständig unter dem Niveau der industriellen Arbeiter bleibt, nicht ohne den Beitrag anderer Wirtschaftszweige zu verwirklichen ist.

ÉGETŐ EMESE

**GAZDÁLKODÁS ÉS JÖVEDELEM A MEZŐGAZDASÁGI
TERMELŐSZÖVETKEZETEK BEN**

A bruttó jövedelem — mint az új érték üzemi mutatójának — nagysága forgalmából következően közvetlen kapcsolatban a termelés színvonalával, volumenével és a felhasznált holt- és eleven munka arányával van. E közvetlen kapcsolat nyomon követhető részben a bruttó jövedelem és a halmozatlan termelési érték dinamikájának *tendenciájában*, másrészt a termelőszövetkezetek halmozatlan termelési értékének és bruttó jövedelmének *differenciáltságában*. A bruttó jövedelem dinamikáját tekintve növekedési üteme elmarad a termelési érték növekedési üteme mellett, de irányzata, t. rendje megegyezik vele.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelési színvonalának differenciáltságával igen részletesen és mélyrehatóan foglalkozott több tanulmányban is Vági Ferenc.¹ Vizsgálatait, kétoldalú megközelítéssel, a területegységre jutó halmozatlan termelési érték, és a területegységre jutó bruttó jövedelem alapján képzett csoportosítás szerint végezte, s mindkét esetben arra a megállapításra jutott, hogy a „termelés differenciáltságát pontosan követi a bruttó jövedelemé”.²

A termelési érték növekedésével a felhasznált termelési tényezők volumene is növekszik, bár azok differenciáltsága kisebb, mint a bruttó jövedelemé.

A termelés feltételeinek differenciáltsága a termelőszövetkezetekben 1964-ben

I. sz. táblázat

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
a halmozatlan termelési érték kategóriához tartozó szövetkezetekben az országos átlag %-ában									
I kh termőterületre jut									
Álló- és forgóeszköz	62,5	79,1	89,9	97,1	105,5	113,8	124,5	134,1	169,9
Munkanap	69,9	82,9	89,4	95,8	104,2	110,2	122,2	132,9	163,9
Dolgozó tag	80,0	90,0	90,0	100,0	100,0	110,0	120,0	120,0	160,0
Kataszteri tiszta jövedelem	57,9	74,8	87,9	100,9	144,0	117,8	130,8	141,1	143,0

Forrás: Vági Ferenc: A termelés differenciáltságának okai ... Közgazdasági Szemle, 1966. 5. sz.

¹ Termelési és jövedelmi különbségek a mezőgazdaságban. Statisztikai Szemle, 1966/6. A termelés differenciáltságának okai és a különbözeti jövedelem a mezőgazdaságban. Közgazdasági Szemle, 1966/5. A termelőszövetkezeti jövedelemkülönbségek kiegyenlítődsének lehetőségei és korlátai. Közgazdasági Szemle, 1966/7—8.

² I. m., illetve a termelés és a jövedelem differenciáltsága, különbözeti jövedelem keletkezése a termelőszövetkezetekben. Marx K. Közgazdaságtudományi Egyetem 1965. évi ünnepi ülésszaka. Közgazdasági és Jogi, 1966. 233—250. l.

A termelési tényezők kisebb differenciáltságából messzemenő következtetések nem vonhatók le, mivel a csoportképző ismerv a *területegységre* jutó termelési érték, így mivel ugyanaz a termelési színvonal a termelési tényezők *különböző* arányaival érhető el, az egyes csoportokhoz tartozó másnemű ráfordítások átlagolódnak, s differenciáltságuk szükségképpen kisebbnek mutatkozik. A területegységre jutó termelési érték alapján képzett csoportosítás esetén azért mutat kisebb differenciáltságot a dolgozó tagra, vagy a vagyona vetített termelési érték. Ennek következtében az egyes termelési tényezők szerepét és hatékonyságát, a termelési értékre és a bruttó jövedelemre gyakorolt hatását nem elegendő egyetlen szempontból vizsgálni. Mégis, mivel a termelési tényezők így is egyenletesen növekvő sort alkotnak, annyit megállapíthatunk, hogy *amennyiben a ráfordítások növekedése a termelési értéket növeli, növeli a bruttó jövedelmet is*. Természetesen nem ugyanolyan mértékben, vagy arányban, mert a munka termelékenységének növekedésével a termelési érték $(c + v + m)$ gyorsabban nőhet, mint a bruttó jövedelem.

I.

A TERMELÉS FELTÉTELEI ÉS A TERMELŐSZÖVETKEZETEK GAZDÁLKODÁSA

A gazdaságok kapacitását, termelési színvonalát nemcsak a rendelkezésre álló termelési tényezők volumene, hanem egymáshoz való aránya, összetétele is meghatározza. A termelőtevékenység hatékonyságának, gazdaságosságának alapvető feltétele a termelési tényezők kihasználtsága, ami megköveteli egyik oldalról a rendelkezésre álló termelési eszközök működtetéséhez szükséges munkaerő biztosítását, másfelől a rendelkezésre álló munkaerő foglalkoztatásához szükséges termelési-eszköz tömeg, a munka terének biztosítását. *A termelési tényezők — a technika mindenkori színvonala által determinált — optimális összhangja a termelés és a jövedelem maximalizálásának általános előfeltétele.*

A gazdálkodás belső adottságai: a föld és a munkaerő.

A vállalatok jövedelmezősége, mint a gazdálkodás eredményességének legfőbb mércéje, függ mindazon tényezőtől, amely gazdasági tevékenységüket behatárolja. E tényezők alapvetően két nagy csoportra oszthatók. Az első csoportba sorolhatók azok, amelyek az egyes vállalatok (szövetkezetek) gazdálkodásával kapcsolatosak, amelyek közvetlenül korlátozzák tevékenységüket. Pl.: alap- és földellátottság, a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége és összetétele stb. A második csoportba a szövetkezet gazdálkodásától független tényezők sorolhatók, azok, amelyek nem közvetlenül a vállalat gazdasági helyzetéből következnek, lényegében az állami irányítás eredményei. A szövetkezet szempontjából a külső tényezők természet-szerűleg adottságként jelentkeznek, nem áll módjukban megváltoztatni.

(Közgazdaságilag nem feltétlenül kezelendők mindig adottságként, minthogy nem is azok, az állam által megváltoztathatók — bizonyos keretek között.)

Hogy mit tekintünk adottságnak, korlátozó feltételnek, mindig a vizsgálat célja dönti el. (Mindent semmi esetre sem.)

A mezőgazdasági termelőszövetkezet — mint üzemi szervezet — gazdálkodásának legjellemzőbb sajátossága, hogy három alapvető termelési tényezője: a föld, a

termelési eszközök (hoztmunka) és a munkaerő közül kettő, a föld és a munkaerő adottságként jelentkezik.

A rendelkezésre álló földterület adottságként való megjelenése a mezőgazdasági termelés általános, a tulajdon- és üzemformától független sajátossága. Mint a gazdálkodás tárgyának monopóliuma azzal kapcsolatos, hogy a művelhető földterület nem terjeszthető ki korlátlanul, így egy adott gazdaság földterülete csak más gazdaságok rovására növelhető (ill. nem növelhető); a mezőgazdasági üzemek gazdálkodására azzal a követelménnyel jár, hogy a termelés térbeli kiterjesztése, extenzív módon való növelése korlátozott.

A rendelkezésre álló munkaerő, mint adottság a szövetkezeti formával kapcsolatos. A tagsági viszony következtében a munkaerő mozgása (munkahelyváltogatás, áthelyezés stb.) korlátozott. E sajátosság a szövetkezetek gazdálkodására általában — tehát az ipari szövetkezetekére is — azzal a következménnyel jár, hogy kötelesek ellátni tagjaikat jövedelemmel és munkával. E két sajátosság *együttes* jelentkezése teremt specifikus feltételeket a termelőszövetkezeti gazdálkodás számára. Sem a földterület, sem pedig a munkaerő (a tagság) átcsoportosítása a szövetkezetek között nem történhet meg (legfeljebb olyan formán, hogy két szövetkezet egyesül), s így nem egyszerűen a földterület nagysága, minősége, vagy a rendelkezésre álló munkaerő mennyisége és összetétele adottság a termelőszövetkezet számára, hanem mindkettő, valamint a *két tényező* egymáshoz való aránya, a tagsűrűség, ill. reciproka a földellátottság is. A vállalati gazdálkodás immanens feltétele, a rendelkezésre álló termelési tényezők optimális társítása, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben nem teremthető meg oly módon, mint az *állami vállalatok esetében*: ott ugyanis a rendelkezésre álló termelési eszközök mennyisége, felszívóképessége határozza meg a munkaerőszükségletet, s a vállalatok ehhez is igazítják tényleges munkáslétszámukat.³ *A mezőgazdaság állami szektorában nemcsak a szűkebb értelemben vett termelési eszközök, hanem a földterület nagysága és minősége együttesen alakítja ki a gazdaságok munkaerőszükségletét: a területegységre jutó álló- és forgóeszközök mennyisége szabja meg a területegységre jutó munkáslétszám szükséges nagyságát.*

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is a tényleges munkaerő-felhasználást ez az arány — a területegységre jutó közös vagyon — szabja meg alapvetően.

A legmagasabb tagsűrűségű kategóriában az 1 dolgozó tagra jutó munkaegységek száma — a háromszoros tagsűrűség ellenére — csupán 21,8%-kal marad el a legalacsonyabb kategória megfelelő értékétől, ami kétségtelenül a területegységre jutó álló- és forgóeszközellátottság 80%-kal magasabb színvonala és az intenzív termelési szerkezet eredménye; az 1 dolgozó tagra jutó vagyon differenciáltsága nagymértékben meghaladja az 1 dolgozó tagra jutó munkaegységek számának differenciáltságát, miközben területegységre vetítve a munkaegységek száma differenciáltabb. Az alapellátottság foglalkoztatást meghatározó szerepét bizonyítja továbbá, hogy az 1 dolgozó tagra jutó munkanapok száma az átlagosnál magasabb állóvagyonnal rendelkező gazdaságokban a magas tagsűrűség ellenére jelentős mértékben (41%) nagyobb, mint az alacsony alapellátottságú szövetkezetekben.

Jellemző azonban, hogy az átlagosnál magasabb alapellátottságú szövetkezeti csoportokban az 1 dolgozó tagra jutó családi munkaerő által teljesített munkanapok száma 190—195 munkanap körül stabilizálódik, míg erőteljesen növekszik az alkalmazottak által teljesített munkanapok száma. Ez⁴ arra utal, hogy a technika alkal-

³ Többé-kevésbé az állami vállalatoknál is előfordul, hogy a szükséges létszámcsökkentés nem történik meg.

⁴ Valószínű, hogy magas tagsűrűség esetén az alkalmazottak foglalkoztatását *nem* a szakképzetlen munkaerő hiánya indokolja.

1 kh termőterületre jutó állóvagyon Ft										
	1000	1001-2000	2001-3000	3001-4000	4001-5000	5001-6000	6001-7000	7001-8000	8001- —	Össze- sen
1 kh termőterületre jutó										
Munkanap felhasználás	9,3	11,3	15,6	18,7	20,7	22,8	25,5	26,5	36,3	20,8
Össz. = 100	0,44	0,53	0,74	0,89	1,00	1,09	1,22	12,7	1,74	
Alkalmazottak által teljesített munkanap	1,5	1,7	1,8	1,8	2,0	2,2	3,0	3,7	7,0	2,3
Össz. = 100	0,65	0,74	0,78	0,78	0,87	0,96	1,30	1,61	3,05	
1 dolgozó tagra jutó										
Termőterület	18,5	16,2	12,3	11,0	10,2	9,3	7,7	8,5	6,7	10,1
Össz. = 100	1,83	1,60	1,21	1,08	1,01	0,92	0,85	0,84	0,66	
Teljesített munkanapok	173	182,6	192,5	205,1	210,7	213,4	222,6	223,7	244,4	211,1
Össz. = 100	0,82	0,86	0,91	0,97	0,99	1,01	1,05	1,11	1,15	
Teljesített munkanap *	144	155	169	185	190	191	195	193	196	186
Össz. = 100	0,77	0,83	0,91	0,99	1,01	1,02	1,04	10,3	1,05	

* Alkalmazottak teljesítménye nélkül.

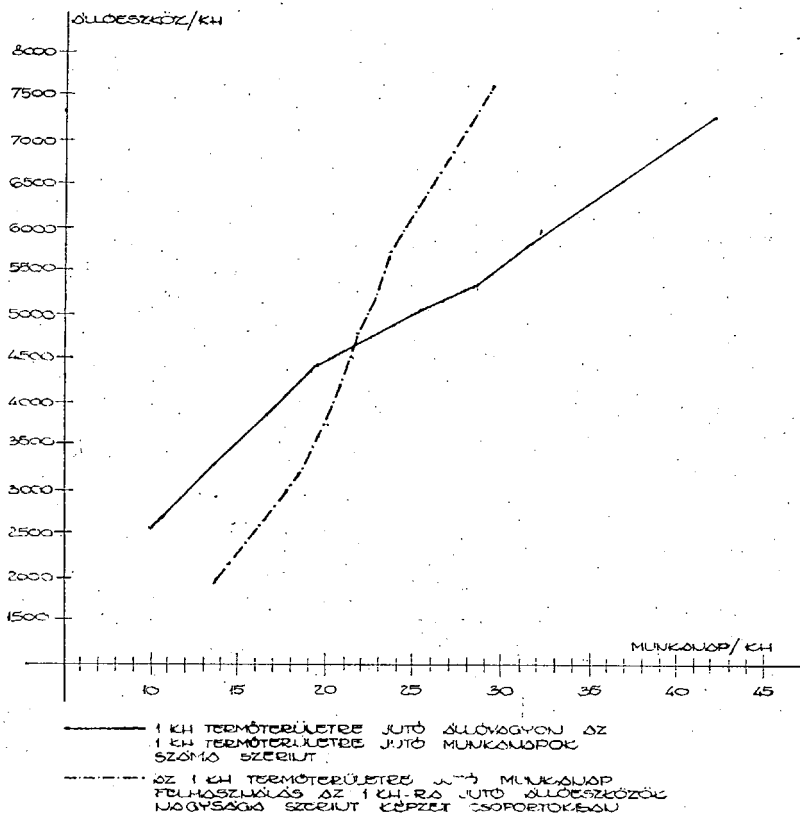
Forrás: KSH Időszaki Közlemények 1966/12. 155—157. 1.

mazása szakképzett munkaerőt is igényel, a szakképzetlen munkaerő foglalkoztatását nagyvolumenű termelési eszközállomány esetén sem lehet megoldani.

Az alapellátottság foglalkoztatottságot meghatározó szerepét bizonyítja továbbá, hogy a termelési szerkezet, a művelési ágak aránya a legintenzívebb a legmagasabb alapellátottságú szövetkezetekben, és differenciáltsága is a legnagyobb a területegységre jutó állóvagyon nagysága alapján képzett csoportokban.

Az eleven-munka-felhasználás növelése a holtmunka-felhasználás bővítése nélkül (munkaintenzív termelési szerkezet) csak korlátozottan lehetséges, mivel a művelési ágak megváltoztatásához, a tevékenységi kör bővítéséhez stb. nagyvolumenű befektetések szükségesek. A területegységre jutó munkanapok száma és a területegységre jutó termelési eszközök tömege közötti korreláció igen szoros. (A termelőszövetkezetek megoszlása alapján végzett számításaim szerint ez az érték $r=0,994$. $b=142,9$.) Sajátos ellentmondással állunk tehát szemben: egyfelől a termelőszövetkezetek, mint nagyüzemi gazdaságok létszámszükségletét meghatározza a rendelkezésre álló földterület és közös vagyon (holtmunka), tehát adottság a gazdaságok számára, hogy mennyi eleven munkát képesek felhasználni, másfelől adottság a rendelkezésre álló munkaerő (tagjaik személyében) és földterület, a tagsűrűség is, tehát, hogy mekkora munkaerőlétszámot kell foglalkoztatniok. Ilyen körülmények között a termelőszövetkezetek termelésiük anyagi és személyi feltételeinek, felhasznált termelési tényezőinek megfelelő arányát csakis alapellátottságuk növelésével, a termelési eszközök mennyiségének és összetételének javításával érhetik el.

Az élő- és holtmunkaráfordítás összefüggése a termelőszövetkezetekben 1965-ben

Forrás: KSH Mezőgazdasági Adatok. 1968. II.

Az alapellátottság és a munkaerőellátottság ellentmondása

A tagsűrűség adott volta következtében a szövetkezetekben jelenleg semmi biztosíték nincs arra, hogy a rendelkezésre álló, a tagok személyében adott munkaerő volumene és összetétele meg is feleljen a foglalkoztatható létszámnak, tehát hogy az alapellátottság és a tagsűrűség ne kerüljön ellentmondásba egymással.

Először is azért, mert a kisparaszti földmagántulajdon következtében az tekinthető véletlennek, ha az átszervezés időszakában olyan termelőszövetkezetek alakultak, amelyek tagsűrűsége megfelelt egy később létrejövő nagyüzemi gazdálkodás követelményeinek. A kisüzemi gazdálkodás következtében eleve magas volt az átszervezés előtt a mezőgazdasági népesség aránya a mezőgazdasági területhez képest és az össznépességén belül is.

Másodszor: az iparosítás eredményeként ugyan viszonylag gyors ütemben áramlott a mezőgazdasági munkaerő az iparba, azonban a kisüzemi gazdálkodásról

a nagyüzemi termelésre való áttérés következtében szükségessé váló gépesítés nagymértékű munkaerőfelszabadítást eredményezett.

Harmadszor: az átszervezés a nagyüzemi gazdálkodás tárgyi feltételei közül elsősorban a föld centralizációját teremtette meg, a gazdaságok nagyüzemi állóeszközökkel nem rendelkeztek, s azok megszerzése csakis felhalmozásuk révén — az állami támogatás is csupán a felhalmozás terjedelmét növelte — valósulhat meg. A földterület nagyságának megfelelő alapellátottság tehát nem egyszerre, hanem csak hosszabb idő távlatában jöhet létre.

A mezőgazdasági aktív kereső népesség 1949—64-ig 29%-kal csökkent, s ez a folyamat folytatódott a mezőgazdaság átszervezésének befejezése után is, amely a termelőszövetkezetek taglétszámának fokozatos csökkenésében és a korösszetétel romlásában jelentkezett. Az elvándorlás elsősorban természetszerűleg a fiatal korosztályra jellemző.

A termelőszövetkezetek taglétszáma az átszervezés befejezése óta fokozatosan csökkent: 1961-hez képest Csongrád megyében 8,8%-kal, országos átlagban 8,6%-kal volt kevesebb 1966-ban. Másrészt igen magas a közös munkába részt nem vevő, nem dolgozó tagok száma és aránya.

A dolgozó tagok aránya az összes taglétszámhoz képest 1961-ben országos átlagban 79,3%, Csongrád megyében 78% volt, 1966-ban pedig 74,3%, ill. 73,2%.

A tagság korösszetétele igen kedvezőtlenül alakult, ami választ ad a dolgozó tagok számának csökkenésére.

Csongrád megyében a korösszetétel valamivel kedvezőbb, mint az országos átlag, mivel az 50 éven aluli korosztályok részaránya magasabb, tendenciáját vizsgálva azonban ugyanaz a kép mindkét viszonylatban. A tagság 59,4%-a tartozott az 50 éven felüli korosztályhoz országosan 1961-ben, 1966-ban már 64,4%-a, Csongrád megyében a megfelelő arány 55,9%, ill. 61,1%. A dolgozó tagok kormegoszlása kedvezőbb, bár a nyugdíjas és járulékos tagok jelentős része még dolgozik a közös gazdaságokban.

A dolgozó tagok számának csökkenése következtében az 1 dolgozóra jutó termőterület 1962-től 1965-ig országosan átlagosan kb. 1 kh-al nőtt, Csongrád megyében pedig — bár a tagsűrűség még így is magasabb — ugyanez a növekedés 1963-tól 1965-re (tehát 1 évvel rövidebb idő alatt) következett be.

Az 1 főre jutó termőterület nemcsak a dolgozó tagok számának csökkenése, hanem a termőterület növekedésének is eredménye. A területnövekedés az adott időszakban országos átlagban 2,4%, mintegy 193 ezer kh, Csongrád megyében 2,5%, nem egészen 10 ezer kh. Az átlagos tagsűrűség 1965-ben országos átlagban 10,6 kh/fő, Csongrád megyében 9,2 kh/fő.

A mezőgazdasági népesség fokozatos és kedvezőtlen korösszetételt eredményező csökkenésével szemben ellentétes tendenciaként jelentkezett a földkoncentráció által szükségessé tett termelési eszköz/ föld arány és a tényleges alapellátottság viszonyának alakulása. A kisparcellák egyesítése megkövetelte a kisüzemi termelési eszközök nagyüzemivel való felcserélését, a nagyüzemi gazdálkodás feltételeinek megteremtését. A termelés tárgyi feltételeinek bővítése azonban nem feltétlenül jár együtt a *munka* terének bővítésével. A nagyüzemi termelés feltételeinek megteremtése szükségszerűen a gépesítéssel kezdődött: a nagy földterületeken a munkák kellő időben való elvégzése csak így lehetséges. Az átszervezés termelési visszaesés nélküli megvalósítása csakis úgy volt lehetséges, hogy — mivel a létrejött szövetkezetek nem rendelkeztek, nem is rendelkezhetek — a szükséges gépekkel, a gépi munkákkal az állami gépállomások látták el a szövetkezeteket. A termelési eszköz/föld arány tehát megváltozott, mielőtt a szövetkezetek rendelkeztek volna a termelési

eszközökkel. Míg a gépesítés és munkaerő felszabadító hatása a nagyüzemi gazdálkodás feltételeinek megteremtésével párhuzamosan, lényegében azonnal és egyszerre jelentkezett, a gazdálkodáshoz szükséges termelési eszközök egyéb csoportjai, amelyek a foglalkoztatottság növelése irányába hatnak csak később, a felhalmozás révén fokozatosan teremődnek meg. Ma sem állíthatjuk, hogy a termelőszövetkezetek rendelkezésére álló termelési eszközök tömege és összetétele megfelel a területkoncentráció által lehetővé tett nagyüzemi gazdálkodás követelményeinek.

A termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok alapellátottságát és eleven munka felhasználását összehasonlítva, 1965-ben a következő képet kapjuk.

Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek alapellátottsága és élőmunka felhasználása 1965-ben

3. sz. táblázat

Megnevezés	Állami gazdaságok	Termelőszövetkezetek
1 kh termőterületre jutó állóeszköz, Ft	11,450	4,579
forgóeszköz, Ft	7,103	1,723
munkaóra	278,5	
munkanap*		20,8
100 kh-ra jutó munkáslétszám	8,4	
1 dolgozó tagra (1 fő munkáslétszámra) jutó teljesített munkaóra	2,956	
teljesített munkanap*		211,1

* Alkalmazottak teljesítményével együtt

Forrás: KSH Időszaki Közlemények 1966/2.

Bár a termelőszövetkezetek területegységére jutó állóvagyon 1962-ről 1965-re 80%-kal, forgóeszköze pedig 38%-kal nőtt, míg az állami gazdaságoké csak 42, ill. 11,8%-kal, az abszolút különbség nem csökkent, hanem tovább nőtt.

Az állami gazdaságok állóeszköz ellátottsága területegységre vetítve átlag 2,5-szerese a termelőszövetkezetekének, míg a forgóeszközök volumene 4-szerese.⁵

A nem megfelelő alapellátottság azt eredményezte, hogy a termelőszövetkezetek létszámigénye magasabb, mint az állami gazdaságoké, a munkaerő kapacitás kihasználása viszont jóval alacsonyabb: a 100 kh termőterületre jutó összes munkáslétszám (időszaki és alkalmi munkásokkal együtt) az állami gazdaságok átlagában 8,4 fő, míg a 100 kh termőterületre jutó dolgozó tagok száma (családtagok és alkalmazottak nélkül) a szövetkezetek átlagában kb. 10 fő, családtagokkal durván 12 fő, alkalmazottakkal több mint 14. Az egy munkásra jutó munkaórák száma 2956, 10 óras munkanappal számolva kb. 295 nap, míg az 1 dolgozó tagra jutó teljesített összes munkanapok száma 211 (alkalmazottak teljesítménye nélkül 186 nap.) Figyelembe véve, hogy ez időszakban a termelőszövetkezetek munkaerő igénye és a rendelkezésre álló munkaerő globálisan egyensúlyban volt.⁶ Meg kell állapítanunk, hogy a munka-

⁵ A termelőszövetkezetek olcsóbban szerezhették be állóeszközeiket, mint az állami gazdaságok, ami az állomány tényleges értékét növeli, viszont kevésbé selejtezték, ami csökkenti reális értékét.

⁶ Fekete György: A mezőgazdasági munkaerőpolitika néhány kérdése. Közgazdasági Szemle, 1966/12.

erőkapacitás kihasználatlansága *nem munkaerő (létszám) feleslegként jelentkezik elsősorban,⁷ hanem a nem teljes munkaidőben való (időszakos) foglalkoztatásban.*

A vagyon, az alapellátottság növekedésének oly módon kell tehát megtörténni, hogy ezáltal — a létszámgigényt nem növelve — a munka terének bővítésével növelje a foglalkoztatottság színvonalát. A tagsűrűség — pontosabban foglalkoztatottság és az alapellátottság összhangba kerülése csakis perspektívában, hosszú folyamat eredményeként valósulhat meg.

Foglalkoztatottság és a háztáji gazdaság

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának sajátos belső ellentmondása, — hogy a szövetkezetek *kötelesek* tagjaikat jövedelemmel ellátni, biztosítani a megfelelő jövedelem megszerzésének lehetőségét (munkával ellátni), azonban a közös gazdaságok objektíve képtelenek erre — a háztáji gazdaságok létevel nyer mozgásformát. A termelőszövetkezet a háztáji terület nyújtásával lehetőséget teremt tagjai számára a közös gazdaságban le nem kötött munkaerejük kifejtésére és személyes jövedelmük kiegészítésére. *A termelőszövetkezet tehát nem vállal kötelezettséget tagjai teljes foglalkoztatására a közös gazdaságban, sem társadalmilag indokolt jövedelmük biztosítására.*

A termelőszövetkezeti családok jövedelme kb. 50%-ban a háztáji gazdaságokból származott 1965-ben, s Csongrád megye gyenge gazdaságaiban csupán 28%, míg a közepesekben 45%, s a jókban is csupán 56% származott a közös gazdaságból. A háztáji gazdaságok rendszere következtében a közös gazdaságoknak tehát nem feladatuk a tagság teljes munkaerejének lekötése, s így *nem is tekinthető munkaerő-feleslegnek a termelőszövetkezetekben* lekötött, de ki nem használt munkaerőkapacitás. Továbbá: *a foglalkoztatottság mértéke nem csupán a közös gazdaság igényei től függ, hanem a munkadíjazás színvonalától is.*

Először is, „azokban a szövetkezetekben, amelyekben 1964-ben 1—2 hónapig munkaerőhiány volt, a megfelelő munkaerőellátottságú szövetkezetek egy napra jutó munkadíjának csak 86,8 százalékát tudták fizetni, a tartósabb munkaerőhiánnyal küzdő szövetkezetekben pedig csak a 77,9 százalékát.⁸

Másrészt: a tagok érdekeltsége a közös munkában függ az elérhető személyi

*Az egy családra jutó háztáji termelési érték differenciáltsága
Csongrád megye termelőszövetkezeteiben 1965-ben*

4. sz. táblázat

Szántóterület átlagos aranykorona értéke						
	— 6	6,1 — 10,0	10,1 — 14,0 —	14,1 — 18,0 —	18 — felett	Összesen
1 családra jutó háztáji termelési érték, Ft	27,120	23,501	18,874	18,334	19,029	20,247

Forrás: KSH Csongrád megyei Igazgatósága: A termelőszövetkezetek közös és háztáji gazdasága.

⁷ Felesleges munkaerőnek az tekinthető, amely egyáltalán nem foglalkoztatható — írja Vág Ferenc a Tagsűrűség és ... c. cikkében.

⁸ Fekete György: I. m.

jövedelemtől, ill. a háztájból és a közösből származó jövedelem arányától. Azokban a gazdaságokban, ahol alacsony a közös gazdaságból származó jövedelem, ott a családi munkaerő munkáját elsősorban a háztáji gazdaságban fejti ki. A Szeged járási, rossz termőhelyi adottságú, közismerten gyenge termelőszövetkezetekhez tartoznak pl. Csongrád megye legintenzívebb háztáji gazdaságai. Ezekben a gazdaságokban, ahol a közös gazdaságból származó jövedelem az összes (közös + háztáji) jövedelem 28%-a, az 1 családra jutó háztáji termelési érték 20%-kal magasabb, mint a megyei átlag, és 42%-kal, mint a legjobb földeken működő szövetkezetek csoportjaiban.

A háztáji gazdaságok kertészeti termelésének 2/3-a a szegedi járásból került ki, ahol négyszer annyi a szőlő-gyümölcstermelés értéke, mint a megye egyéb szövetkezeinek háztáji gazdaságaiban, s a háztáji gazdaságok bruttó termelési értéke ezekben a gyenge gazdaságokban az összes (közös + háztáji) termelési érték 67%-át teszi ki, míg a legjobb gazdaságokban az arány fordított (33% származik a háztájból.)⁹

A háztáji és a közös gazdaság termelési értékének ilyen aránya csakis úgy lehetséges, hogy a tagság munkaidejének döntő részét a háztáji gazdaságban értékesíti.

Adatok közvetlenül a munkaidő megosztására nem állnak rendelkezésre, de az a tény, hogy a leggyengébb szövetkezetekben a közös gazdaságból származó személyes jövedelem alig több mint 6000 Ft, ami csak 42%-a a legjobbakénak, a háztájival együttes jövedelem — több mint 24 ezer Ft. — csak 13%-kal kevesebb, határozottan ezt bizonyítja. Másrészt a közösből származó jövedelem növekedésével nő a közösben teljesített munkanapok száma is, azokban a gazdaságokban is, ahol a háztáji gazdálkodás igen fejlett. Szeged járás gyenge termelőszövetkezeiben a kísérleti ártámogatásos rendszer bevezetése óta — 1964—1966 — a személyes jövedelem 33%-os növekedésével a ledolgozott munkanapok száma 25%-kal nőtt, ezen belül a leggyengébb kategóriában a személyes jövedelem 39%-os emelkedése 48%-os munkanap növekedéssel járt. Tehát az a megállapítás, hogy bruttó jövedelmi érdekeltég esetén nincs szükség külön ösztönzőre a tagok és a vállalati érdekeltég összehangolására, azzal a kiegészítéssel teljes, hogy a tagok érdekeltégét saját, közösben végzett munkájukban előbb meg kell teremteni.

A munkadíjszínvonal és a munkaerőellátottság kapcsolata különösképpen szoros a családtagok és az alkalmazottak esetében, mivel a tagok esetében a háztáji juttatása feltételeként bizonyos számú munkanapok teljesítését szabták, a családtagok érdekeltége azonban közvetlenül a munkadíjhoz kapcsolódik. A háztáji gazdaságot eddig családonként adták, míg 1968. január 1-től tagonként. A közös munkában résztvevő családi munkaerő eddig nem haladta meg a családonkénti 1 főt (Csongrád megyében 1965-ben 0,8 fő), s a tagonként juttatandó háztáji a közös gazdaságok munkaerő ellátottságán a korösszetétel javításával kíván segíteni. Ez feltétlenül érdekeltéget teremt a családtagok számára, arra ösztönöz, hogy taggá váljanak, azonban nem feltétlenül esik egybe a szövetkezetek érdekeivel: a magas tagsűrűségű — földhiányos — szövetkezetekben semmi esetre sem; végleges megoldást csak úgy eredményeznek, ha a nyugdíjas tagok ellátása épp úgy társadalmisított lenne, mint az állami vállalatok esetében.

⁹ A szegedi járás háztáji gazdaságainak magas termelési értéke onnan adódik, hogy a szőlő- és gyümölcssteriletek egyéni művelésben maradtak a szövetkezetek megalakulása után.

II.

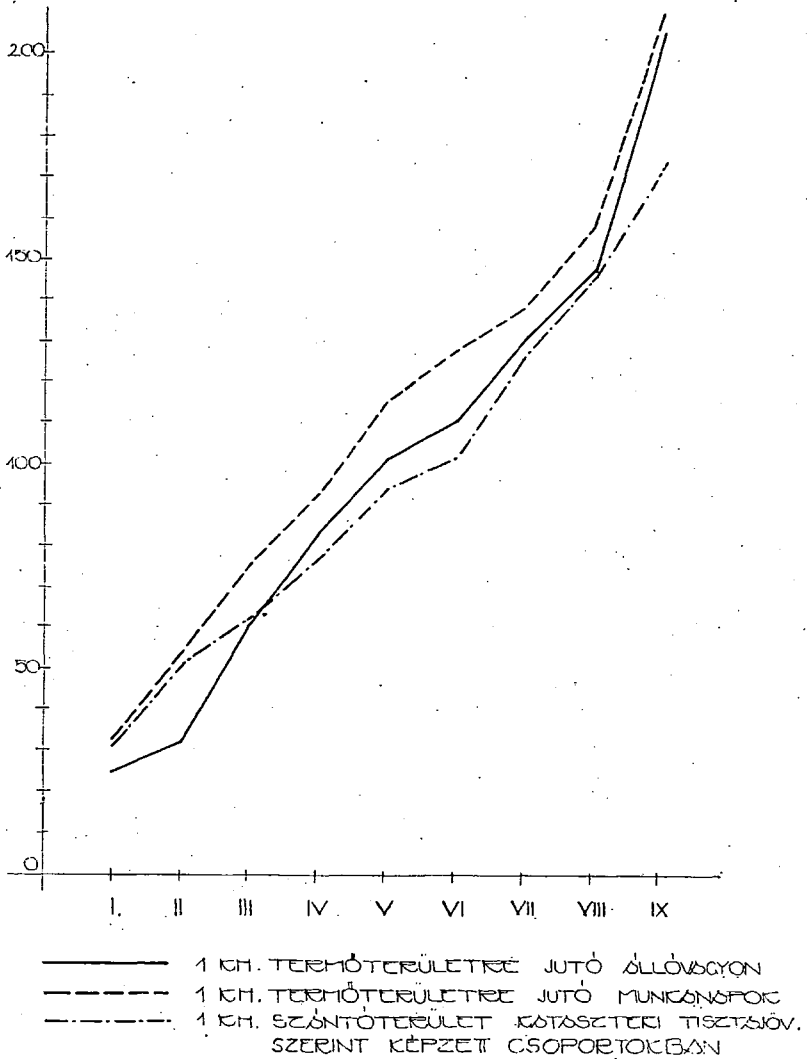
A TERMELES TÉNYEZŐI ÉS A BRUTTÓ JÖVEDELEM

A differenciált termelési feltételek különböző mértékben differenciálják az üzemek bruttó jövedelmét.

1. A bruttó jövedelem differenciáltsága a termőterület egységére vetítve a legnagyobb.

2. sz. ábra

A területegységre jutó bruttó jövedelem differenciáltsága 1965-ben

Forrás: KSH Időszaki Közlemények. 1966. 12.

A szóródás terjedelme a területegységre jutó állóvagyon alapján 180%, a kataszteri tiszta jövedelem alapján képzett csoportokban 142%, a területegységre jutó munkanapok száma alapján képzett csoportokban 175%, míg az átlagtól való eltérések átlagának megfelelő értékei: 54,7%, 37,7% és 43,7%. A területegységre jutó bruttó jövedelmet legnagyobb mértékben a rendelkezésre álló vagyon nagysága differenciálja, ezt követi a felhasznált munkanapoké és legkevésbé a föld minősége.

A területegységre jutó munkanapok, az alkalmazott eleven munka mennyiségével a bruttó jövedelemnek (új érték) természetszerűleg szoros összefüggést kell mutatnia, s az állóvagyon ennél nagyobb mértékű differenciáló hatása arra utal — amint ezt már korábban megállapítottuk — hogy az eleven munka-felhasználás-növelésének előfeltétele a termelési eszközök volumenének növelése. A föld minőségének a ráfordításoknál kisebb mértékű differenciáló hatása abból következik, hogy a holt- és eleven munka ráfordítások növelése eliminálhatja bizonyos mértékig a kedvezőtlen természeti feltételek hátrányos hatását. Pl.: a kataszteri tiszta jövedelem alapján képzett csoportosítás legalacsonyabb kategóriájában a területegységre jutó összes vagyon 4053 Ft/kh, míg az 1 kh termőterületre jutó állóvagyon hasonló kategóriájában 1276 Ft/kh. Ugyanígy a területegységre jutó összes munkanap felhasználás a kataszteri tiszta jövedelem legalacsonyabb kategóriájában 14,5 munkanap/kh, az 1 kh termőterületre jutó munkanapok hasonló kategóriájában pedig csak 10,5 munkanap/kh.

A területegységre jutó bruttó jövedelem növelésének alapvető feltétele tehát a termelési eszközök arányának a növelése, mert ezáltal javul a másik két termelési tényező hatékonysága.

A területegységre jutó állóvagyon szerint csoportosított szövetkezetek részaránya a szektor főbb mutatóiból (1965)

5. sz. táblázat

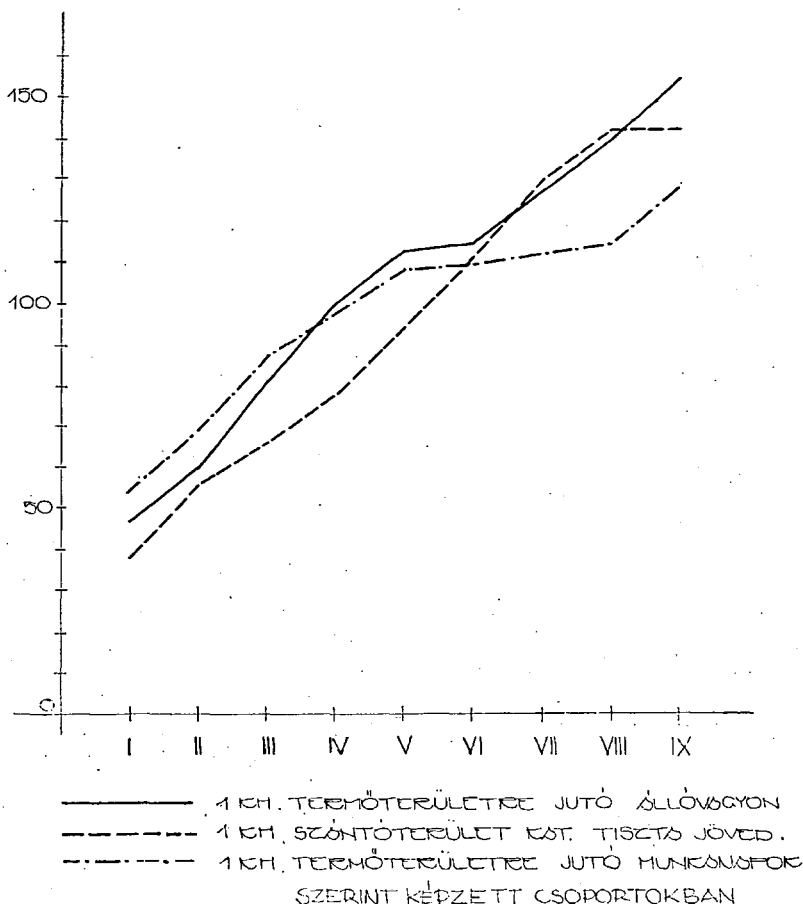
	Átlagosnál alacsonyabb	Átlagos	Átlagosnál magasabb	Összesen
vagyonellátottságú termelőszövetkezetek				
Termőterület	39,6	28,8	31,6	100
Dolgozó tagok	34,7	28,7	36,6	100
Összes vagyon	28,9	28,5	42,6	100
Bruttó jövedelem	28,8	29,9	41,7	100
Tsz-ek száma	41,4	27,0	31,4	100

Forrás: KSH Időszaki Közlemények 1966/12. alapján.

A táblázatból látható, hogy a szövetkezetek különböző csoportjai körülbelül az összes vagyonból való részesedésük mértékében részesednek az összes bruttó jövedelemből is, miközben a termőterülethez, valamint a dolgozó tagok számához képest részesedésük növekvő.

2. Az 1 dolgozó tagra vetített bruttó jövedelem differenciáltsága kisebb mértékű, mint a területegységre vetített.

Az egy dolgozó tagra jutó bruttó jövedelem differenciáltsága
a termelőszövetkezetekben, 1965.

Forrás: KSH Időszaki Közlemények. 1966. 12.

A szóródás terjedelme a területegységre jutó állóvagy. nagysága alapján 107%, a kataszteri tiszta jövedelem nagysága alapján 104%, a termőterületre jutó munkanapok száma szerint pedig 75%; az átlagos eltérés megfelelő értékei: 30%, 33% és 19,1%.

Az 1 dolgozó tagra jutó bruttó jövedelem differenciáltsága a területegységre vetített termelési tényezők alapján képzett csoportokban szükségszerűen adódik kisebbnek, mint ha azokat is a dolgozó taglétszáma szerint vetítettük volna. Differenciáltsága legnagyobb a vagyon és a föld minősége alapján képzett csoportokban, míg a területegységre jutó munkanapok száma szerint a legkisebb. Ez abból — a korábban már tárgyalt — összefüggésből következik, hogy az eleven munka szükséges mennyiségét és hatékonyságát az alkalmazott termelési eszközök és a föld aránya — és ez

utóbbi minősége — szabja meg. Ezt bizonyítja az is, hogy a tagsűrűség szerinti csoportosítás esetén a legnagyobb tagsűrűségű szövetkezetekben nemcsak a terület-egységre jutó, hanem az 1 dolgozó tagra jutó bruttó jövedelem is magasabb, mint az alacsony tagsűrűségű szövetkezetekben pontosabban: „ugrál” a sor, ami arra utal, hogy az 1 főre jutó bruttó jövedelem nagyságára a tagsűrűség kevésbé gyakorol hatást.

A termelőerők bruttó jövedelmen mért értékesülése tagsűrűség szerint 1964-ben

6. sz. táblázat

Megnevezés	I	II	III	IV	V	VI	Összesen
Bruttó jövedelem	545,4	1 104,5	1 421,5	1 697,6	2 120,0	3 108,5	1 510,9
1 kh-ra	30,0	73,1	94,0	112,3	140,3	205,7	100,0
100 Ft közös va- gyonra	15,4	22,5	25,9	28,4	33,0	37,6	27,0
Egy munkaegységre	57,0	83,3	95,9	105,1	122,2	139,2	100,0
	36,9	41,6	44,4	45,9	47,5	53,8	45,2
	81,6	92,0	98,2	101,5	105,0	119,0	100,0
1 dolgozó tagra	13 090	16 237	15 068	13 923	13 992	15 232	14 807
	88,4	109,7	101,8	94,0	94,5	102,9	100

Forrás: Vági Ferenc: Tagsűrűség és gazdálkodás. Közgazdasági Szemle, 1967 7—8. sz.

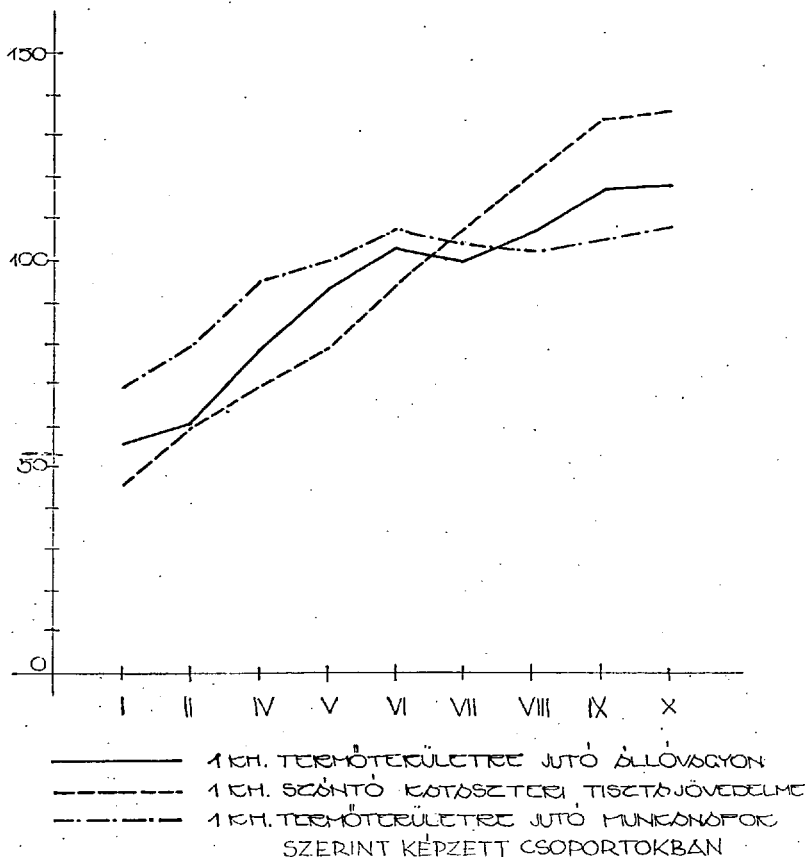
Az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem még kevésbé differenciált, mint az 1 dolgozó tagra jutó: a szóródás terjedelme itt a területegységre jutó állóvagyon alapján 63%, a kataszteri tiszta jövedelem alapján 91%, míg a területegységre jutó munkanapok száma alapján 38%; az átlagtól való eltérések átlagának megfelelő értékei: 17,5%, 28,2% és 9,2%.

Az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelemnek az 1 dolgozó tagra vetítetténél kisebb mértékű szóródása, a rendelkezésre álló munkaerő kihasználtságának következménye, annak, hogy az 1 dolgozó tagra jutó teljesített munkanapok számának differenciáltsága kisebb mértékű, mint a bruttó jövedelemé (1 dolgozó tagra vetítve). Ha az 1 dolgozó tagra jutó teljesített munkanapok számának differenciáltsága azonos lenne az 1 dolgozó tagra jutó bruttó jövedelemével a munkanapra jutó bruttó jövedelem egységes lenne, egyáltalán nem differenciálna és fordítva: minél kevésbé differenciált az 1 dolgozó tagra jutó munkanapok száma, az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem differenciáltsága annál inkább megközelíti az 1 dolgozó tagra jutó differenciáltságát. Ez a magyarázata annak is, hogy az állóvagyon szerinti csoportosítás esetén az 1 munkanapra jutó bruttó jövedelem kevésbé differenciált, mint a kataszteri tiszta jövedelem esetén, holott az 1 dolgozó tagra vetítve csaknem azonos.

Az összefüggés képletben:

$$\frac{\text{bruttó jövedelem}}{\text{dolgozó tagok száma}} : \frac{\text{teljesített munkanapok}}{\text{dolgozó tagok száma}} = \frac{\text{bruttó jövedelem}}{\text{teljesített munkanap}}$$

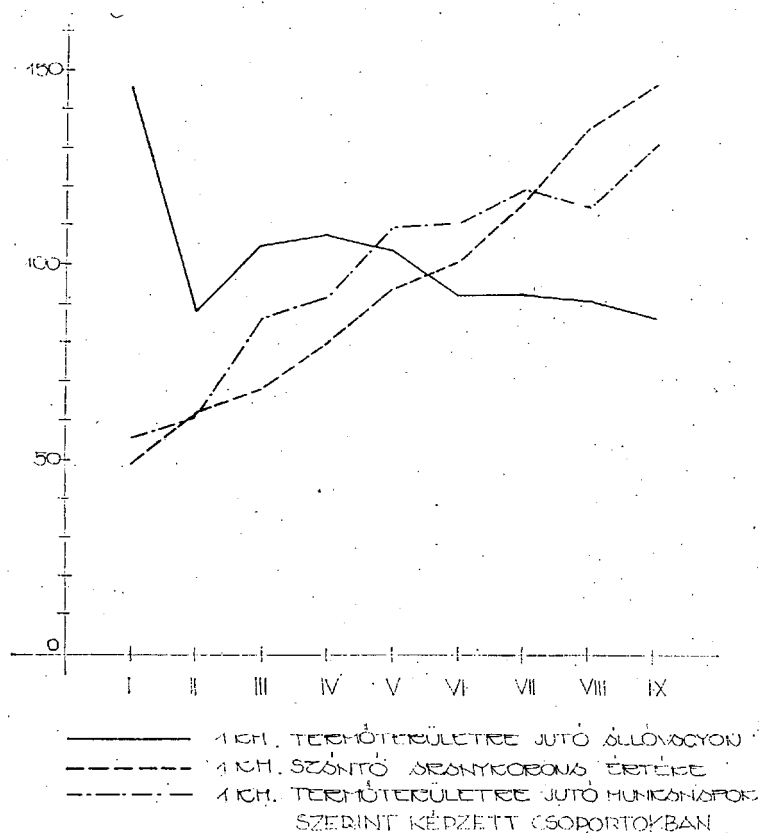
Az egy munkanapra jutó bruttó jövedelem differenciáltsága 1965-ben

Forrás: KSH Időszaki Közlemények. 1966. 12.

3. A 100 Ft állóvagyonra jutó bruttó jövedelem differenciáltsága az előzőektől eltérően alakult. A kataszteri tiszta jövedelem nagysága, és a területegységre jutó munkanapok száma alapján képzett csoportosítás esetén a 100 Ft állóalapra jutó bruttó jövedelem növekvő, a szóródás terjedelme 97,9% és 75,5%, az átlagos eltérés pedig: 26, 8%, ill. 21,5%.

A 100 Ft állóvagyonra jutó bruttó jövedelem differenciáltsága 1965-ben

Forrás: KSH Időszaki Közlemények. 1966. 12.

A területegységre jutó állóvagyon alapján képzett csoportokban azonban a 100 Ft álló vagyonra jutó jövedelem a vagyon növekedésével csökkenő tendenciát mutat, ami — figyelembevéve, hogy a másik két csoportosítás esetén is növekvő a vagyon volumene — részben az alapok nem kellő kihasználtságára (a sor „ugrálása”) részben, és ez a lényeges, az alapigényesség növekedésére utal (tendenciája).

Végso soron egy igen egyszerű összefüggéshez jutottunk el: bármelyik termelési tényező hatását is vizsgáltuk a bruttó jövedelemre, az adott tényező hatékonysága mindig a másik kettőtől, illetve azok arányától függött.

A három termelési tényező közül a termelési eszközök különleges szerepet töltenek be, mivel a másik két tényező többé-kevésbé adottság, s így kihasználásuk és hatékonyságuk csakis a termelési eszközök volumenének és arányának növelésével érhető el. Az alkalmazott termelési eszközök hatékonysága elsősorban a másik két termelési tényező változtatásával érhető el, ez azonban korlátozott, csaknem lehetetlen részben adottságuk következtében: a földterület nagysága, sem minősége a termelési eszközök további növelése nélkül nem bővíthető, s ugyanígy az eleven

munkafelhasználás, a rendelkezésre álló munkaerőkapacitás kihasználtsága alapvetően az alkalmazott termelési eszközök növelésének eredménye lehet. Részben ez a magyarázata annak hogy a területegységre jutó állóvagyon alapján képzett csoportosítás szerint a növekvő vagyon csökkenő hatékonysággal funkcionál. Ehhez kapcsolódik még egyfelől a technikai fejlődés jellegének hatása — munkaerő felszabadítás — másfelől az a tény, hogy a szövetkezetek vagyoni bázisának, a nagyüzemi termelés anyagi feltételeinek megteremtése a jelen időszak feladata.

Mindezek alapján leszögezhetjük, hogy a *termelőszövetkezetek termelésének, jövedelmük növelésének, egyáltalán gazdálkodásuk fejlődésének* — sőt mondhatnánk: *létének* — *elsődleges feltétele termelési eszközeik, vagyonuk növelése, a felhalmozás.*

Д-р Эгетё Емеше

ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ПРИБЫЛЬ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВАХ

Рентабельность предприятия как главный показатель эффективности производственной деятельности зависит от всех факторов, ограничивающих их производственную деятельность. Из числа этих факторов автор рассматривает факторы, связанные с хозяйственной деятельностью некоторых предприятий (кооперативов) и непосредственно ограничивающие деятельность этих предприятий. Автор устанавливает, что современная модель кооператива — общественное приусадебное хозяйство — обязательное следствие непропорциональности основных производственных факторов внутри хозяйства, конкретно — следствие противоречия между основным снабжением и снабжением рабочей силой.

Несоответствующая пропорция производственных факторов отражается и в их влиянии на прибыль брутто. Анализируя влияние отдельных факторов производства на прибыль брутто, автор делает вывод, что дифференция прибыли как на единицу территории, так и на одного рабочего наиболее зависит от основного снабжения (количество необоротных средств на единицу территории — 1 кат. хольд), опережая дифференцирующее действие качества земли, а также дифференцирующее действие снабжения рабочей силой.

В конечном итоге автор приходит к выводу, что так как повышение любого фактора производства возможно только путем изменения двух других, в первую очередь, а величина земельной территории и качество почвы и снабжение рабочей силой более-менее постоянные величины, их эффективность невозможно повысить без дальнейших капиталовложений, поэтому средства производства занимают особое положение. Первостепенным условием повышения производства, дохода и вообще уровня производства в целом в кооперативах является увеличение количества орудий производства — накопление.

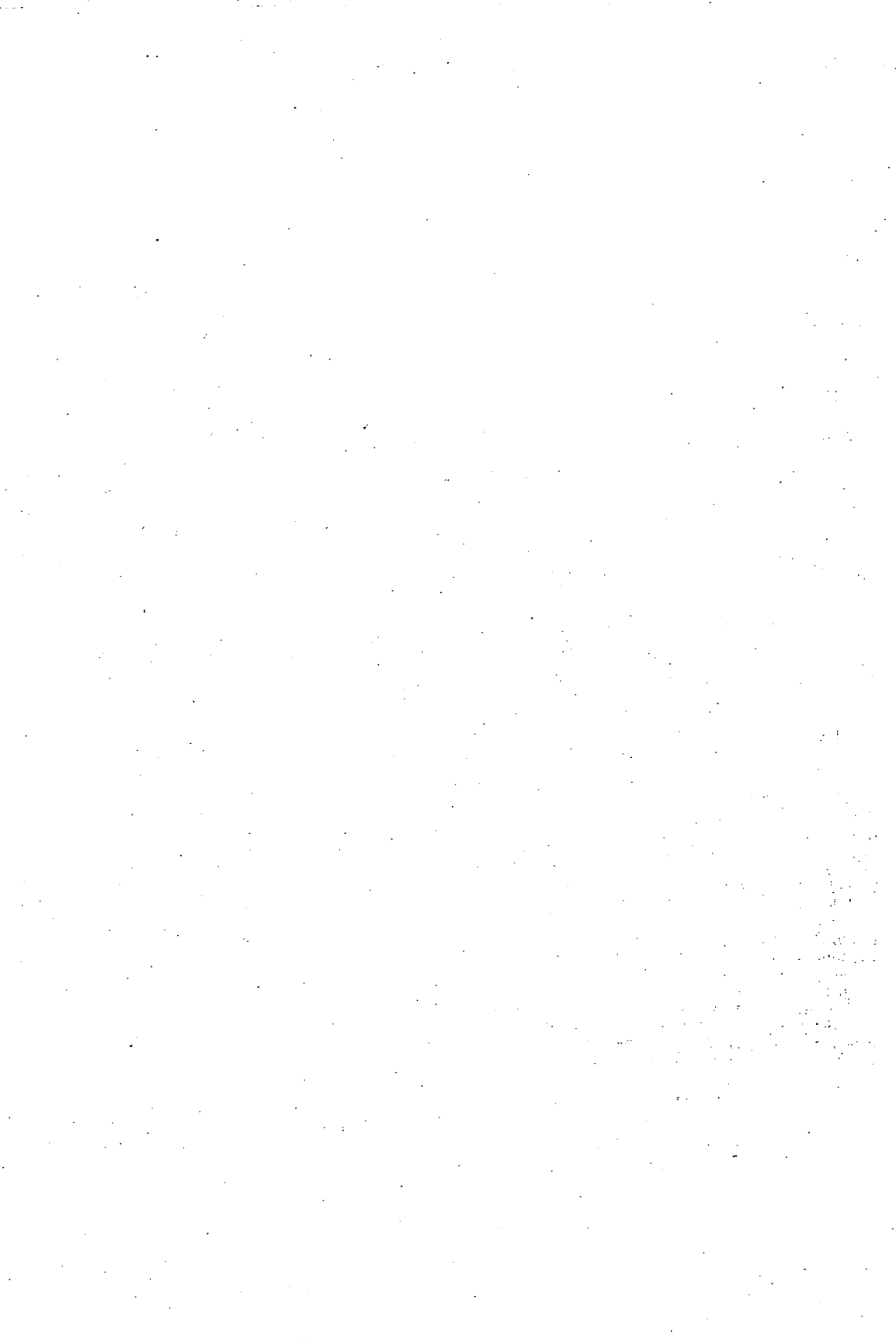
Dr. Emese Égető

WIRTSCHAFTUNG UND EINKOMMEN IN DEN LANDWIRTSCHAFTLICHEN PRODUKTIONSGENOSSENSCHAFTEN

Die Ertragsfähigkeit der Unternehmen als höchster Massstab des Erfolgs der Wirtschaftung, ist Funktion aller Faktoren, die ihre wirtschaftliche Tätigkeit umfassen. Von diesen Faktoren beschäftigt sich die Verfasserin mit denjenigen, die mit der Wirtschaft einzelner Unternehmen (Produktionsgenossenschaften) im Zusammenhang stehen, die ihre Tätigkeit unmittelbar begrenzen. Es wird festgestellt, dass das gegenwärtige Modell der Produktionsgenossenschaften — Gemein- + Hauswirtschaft — eine notwendige Folge von der innerbetrieblichen Disproportion der grundlegenden Produktionsfaktoren, konkreter gesagt, vom Widerspruch zwischen der Produktionsbasis und dem Arbeitskraftbesatz.

Die nicht zufriedenstellende Proportion der Produktionsfaktoren wirkt auch auf das Bruttoertrag ein. Nachdem die Verfasserin die Wirkung der einzelnen Produktionsfaktoren auf das Bruttoertrag analysiert hat, stellt sie fest, dass die Differenziertheit des Einkommens sowohl für die Flächeneinheit als auch für die Werktätigen berechnet in Funktion der Grundversorgung (unbewegliches Gut für eine Flächeneinheit) am grössten ist — auch der differenzierende Wirkung der Bodenqualität und der Arbeitskraftversorgung zuvorkommend.

Schliesslich wird festgestellt, dass die Produktionsmittel in der Entwicklung der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften eine besondere Rolle spielen. Da die Erhöhung der Effektivität jeglicher Produktionsfaktor in erster Linie nur mit Veränderung der anderen beiden Faktoren zu erreichen ist, und da die Grösse und Qualität der Bodenfläche sowie die zur Verfügung stehende Arbeitskraft mehr oder weniger unveränderbar ist, kann ihre Ausnutzung ohne weiteren Produktionsmittelaufwand nicht gesteigert werden. Die wichtigste Bedingung der Produktion, der Erhöhung des Ertrags, der Entwicklung der Wirtschaft überhaupt ist die Akkumulation der Produktionsmittel.

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS KÍSÉRLETI RENDSZERÉNEK ELMÉLETI ALAPJAI ÉS FELÉPÍTÉSE*

I.

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS KÍSÉRLETI RENDSZERÉNEK ALAPKONCEPCIÓJA ÉS MÉRTÉKÉNEK MEGHATÁROZÁSA

A gyenge tsz-ek *fogalma* alatt a közvélemény azokat a szövetkezeteket tartja számon, amelyekben a tagság személyi jövedelmének színvonala alacsony, a közgazdasági szakirodalom pedig azokat, ahol az 1 kh termőterületre jutó termelési érték 3000 Ft, illetve az 1 szántóegységre jutó szövetkezeti bruttó jövedelem 1300 Ft alatt maradt, vagy amelyekben a termelés és a bruttó jövedelem évi fejlődésének üteme egy bizonyos szint alatt volt. Mindegyik minősítési kritériumnak van gazdasági indokoltága, hiszen a gyenge tsz-ek személyi jövedelme általában alig egyharmada a jó tsz-ek személyi jövedelemszintjének és területegységre jutó halmozatlan termelési érték színvonalában 330%-os különbség alakult ki 1967-ig.¹

Az utóbbi időben hivatalosan a gyenge tsz-ek kategóriájába azokat a termelő szövetkezeteket sorolják, amelyek a kedvezőtlen gazdálkodási eredményeket a rossz gazdasági és természeti adottságok miatt érik el. Az a minősítési mód azért előnyösebb, mert a komplexitásra törekvés mellett a kedvezőtlen eredmények objektív okait is tartalmazza.

A kedvezőtlen gazdálkodási eredményeket különböző objektív és szubjektív tényezők okozzák. Ide tartoznak a termelőszövetkezetek által használt földterületek kedvezőtlen minősége, az üzemek mérete, termőföld minőségéhez kevésbé igazodó termelési profil, a kedvezőtlen árviszonyok, az eszközellátottság alacsony színvonala, illetőleg a vezetés színvonalának, valamint az eleven munka hatékony felhasználásának a hiányosságai. Mindezek a tényezők komplex módon befolyásolják a termelő szövetkezetek kedvezőtlen gazdálkodási színvonalát.

Mégis kiemelhető az említett tényezők közül a kedvezőtlen természeti adottságot kifejező *földminőség*, s a nem kevésbé adottságnak minősülő *árviszonyok*. Ezek együttesen ugyanis döntő mértékben determinálják a termelőszövetkezetek veszteséges gazdálkodását.

A tételes árkiegészítés kísérleti rendszere a föld gazdálkodási monopóliumból és az áradottságokból következő ún. negatív földjáradék társadalmi megtérítésével kívánja az általa legfontosabbnak tartott kedvezőtlen adottságokat ellensúlyozni a különböző árkiegészítésekkel. A tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének kidolgozója Pallós László, a következőket írja a kísérlet *alapkoncepciójáról*: „Ennek a negatív járadéknak a társadalmi elismerése (térítése) szükséges ahhoz, hogy az értékmeghatározó földeknél rosszabb termelési viszonyok mellett gazdálkodó ter-

* A szerző „Az árkiegészítés néhány tapasztalata a szegedi járás kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezeteiben” c. egyetemi doktori disszertációjának az egyik fejezete alapján.

¹ Takács József: A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági növekedésének jellemzői. (Közgazdasági Szemle, 1968/10.)

melőszövetkezetekben a termelési érdekeltséget fenntartsuk”.² Mivel a negatív járadékot a népgazdasági szükségletek kielégítéséhez szükséges fontosabb mezőgazdasági termékekre cikkenként összegszerűen határozta meg, ezért kapta a kísérleti támogatási rendszer a tételes árkiegészítés nevét. Véleményünk szerint az alapkoncepció helyes, mivel a kedvezőtlen eredmények legfontosabb tényezőjének minősíthető természeti adottságok és árviszonyok együttes hatásaként jelentkező bruttó jövedelemhiányt kívánja a termelőszövetkezeteknek megtéríteni.

A negatív járadék megtérítésére hivatott tételes árkiegészítés rendszerét az elmúlt évek során kísérleti jelleggel az ország különböző járásaiiban alkalmazták a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek megkülönböztetett állami támogatásának formájaként. A továbbiakban a szegedi járásnak a több év óta kedvezőtlen gazdálkodási eredményeket elérő 35 termelőszövetkezetében 1965—1967 között alkalmazott tételes árkiegészítés felépítésén és eredményeinek értékelésén keresztül mutatjuk be a tételes árkiegészítés rendszerét.

A tételes árkiegészítésben részesíthető kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek körének kijelöléséhez, s az árkiegészítés termékenkénti mértékének a meghatározásához a kísérleti rendszer *három alapelemet* használt fel. A kedvezőtlen természeti adottságok jellemzésére és így a támogatott termelőszövetkezetek körének kijelölésére, valamint ezen belül a termelőszövetkezetek kategorizálására alkalmasnak tartja és felhasználja a közös szántóterület kataszteri tiszta jövedelmének *aranykoronában kifejezett mértékét*. A kísérleti rendszer gyengéknek ávozt a termelőszövetkezeteket minősíti, amelyekben a közös szántóterület átlagos kataszteri tiszta jövedelme a 10 aranykorona/kh érték alatt marad. A termelőszövetkezetek földminőség szerinti differenciálását az 1. sz. táblázat szerint végezték el a szegedi járásban.

1. sz. táblázat

Kategória	Aranykorona érték	Termelőszövetkezetek			
		száma	%	közös kh	földterület %
I	0—4	9	26	19 213	24
II	4—6	16	47	44 393	54
III	6—8	4	12	8 116	9
IV	8—10	5	15	10 733	13

Forrás: Pallós László: Javaslatok a gyenge termőképességű szántóterülettel rendelkező tsz-ek támogatási rendszerének a továbbfejlesztésére. (Pénzügyi Szemle, 1965/3).

A kataszteri tiszta jövedelem aranykoronában kifejezett nagyságának a termelőszövetkezetek minősítésére való felhasználása azért jelentős, mert ezzel a módszerrel nem olyan szintetikus gazdálkodási mutatókat használ fel a termelőszövetkezetek kijelölésére, amelyek inkább elleplezik, mintsem feltárják a gazdálkodási eredmények különbözőségeinek objektív és szubjektív okait. Továbbá az aranykorona érték felhasználása lehetővé teszi, hogy a föld minősége szerint differenciálják a termékegységre eső árkiegészítés összegét is.

² Pallós László: A kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek támogatási rendszeréről. (Közgazdasági Szemle, 1966/11. 1298. old.)

A múlt század utolsó harmadában a földek természetes termőképességének és a közgazdasági adottságaiak együttes értékelésére, vagyis a közgazdasági termékenységük kifejezésére megállapított kataszteri tiszta jövedelem mutatója az időközben végbement változások miatt azonban jelenleg már nem alkalmas a kisebb terület-egységeken belül gazdálkodó termelőszövetkezetek eltérő bruttó jövedelem színvonalának a magyarázatára és a termelési eredmények különbözőségét determináló tényezők reprezentálására. Mert pl. a közel azonos minőségű földeken gazdálkodó tsz-ek különböző gazdálkodási eredményeit az *eszközellátottságban*, a munkaerő felhasználásában és egyéb feltételekben tapasztalható eltérések határozták meg. De mivel országos átlagban a jobb minőségű földeken gazdálkodó tsz-ek eszközellátottsági színvonala is arányosan magasabb, mint a kedvezőtlen természeti adottságokkal rendelkező termelőszövetkezeteké, így az a véleményünk, hogy amíg a nagy költséget igénylő új földminősítés elkészül, addig a *termelőszövetkezetek differenciált fejlesztésével kapcsolatos gazdaságpolitikai elhatározások kialakítására még ma is a legalkalmasabb mutató* a kataszteri tiszta jövedelem aránykorában kifejezett átlagos nagysága.

Nagyobb területi egységeken, vagy az ország különböző részein eltérő minőségű földeken gazdálkodó termelőszövetkezetek gazdálkodási eredményeinek az összehasonlításából kitűnik az a *tendencia*, hogy a területegységre jutó aranykorona érték növekedése egybeesik a gazdálkodási eredmények javulásával. A föld közgazdasági termékenységet, ezen belül a természetes termőképességét kifejező aranykorona érték és a gazdálkodási eredmények között tehát bizonyos *oksági összefüggés* van.

Ezt az oksági összefüggést *illusztrálják*, ha konzekvensen nem is bizonyítják, mivel az eredményekre ható tényezők egymás közötti erőviszonyát nem tükrözik, azoknak a korrelációs és regressziós vizsgálatoknak az eredményei, amelyeket Csongrád megye 130 termelőszövetkezetének adatai alapján végeztek el 1965 és 1966-ra vonatkozóan.³ Az elemzések matematikai formában mutatják azt az összefüggést, ami az aranykorona érték, a halmozatlan termelési érték és a szövetkezeti bruttó jövedelem oksági kapcsolatában fennáll.

A vizsgálat megállapította, hogy a halmozatlan termelési érték és az aranykorona érték egy szántóegységre vetített alakulása között szoros összefüggés található, mivel a korrelációs együttható $r = +0,88$. Így az aranykorona érték 77%-ban határozza meg a halmozatlan termelési érték alakulását, 23%-os arányban pedig egyéb tényezők befolyásolják. A regressziós vizsgálat eredményei szerint az aranykorona érték egységnyi változása a halmozatlan termelési értéket 373 Ft-tal változtatja meg. Hasonló képet mutat a szövetkezeti bruttó jövedelem és az aranykorona érték kapcsolata is. A korrelációs együttható értéke itt $+0,79$, ami azt jelenti, hogy a föld minősége 62%-os arányban határozza meg a jövedelem alakulását. Egyéb tényezők hatásai mintegy 38%-os arányban játszanak szerepet. A regressziós vizsgálat szerint az aranykorona egységnyi változása 282 Ft összegű növekedést, vagy csökkenést okoz a területegységre jutó szövetkezeti bruttó jövedelemben.

Az oksági összefüggés illusztrálásának a gazdagítása érdekében országos szinten 1965. évi adatok felhasználásával mi is megvizsgáltuk a földminőséget kifejező aranykorona érték és az 1 kh-ra jutó halmozatlan termelési érték, ill. az egy dolgozó tagra jutó személyi jövedelem összefüggését.⁴ Az eredmény itt is meglepően szoros oksági összefüggést mutat. Egyrészt az 1 kh-ra jutó aranykorona érték és a halmozatlan termelési érték korrelációs együtthatója $+0,96$, a kiszámított regressziós egyenes pedig azt tanúsítja, hogy az aranykorona érték egységnyi változása megközelítően 184 Ft-tal változtatja meg az 1 kh-ra eső halmozatlan termelési értéket. A számítás abszolút hibája $\pm 10,5$ Ft, a relatív hiba nagysága pedig 0,35%. Másrészt az aranykorona érték és a személyi jöve-

³ Sas Béla: Vita a kedvezőtlen természeti adottságú termelőszövetkezetek állami támogatásáról. (Tudomány és Mezőgazdaság. 1967. november.)

⁴ Az adatokat a Mezőgazdasági Adatok III. kötetéből vettük. (KSH Bp. 1966.) Megjegyezzük, hogy a gondosan ellenőrzött keresztmetszet vizsgálat meglepően szoros összefüggést mutató eredményei valószínűleg abból eredően *torzítanak*, hogy az aranykorona intervallumokhoz tartozó átlagokkal számoltunk és az aranykorona értékek alsó határának a 3, a legfelső határának pedig a 19 aranykoronát tekintettük. A számításban mindkét esetben a közös földterületet használtuk fel súlyozásra.

delem korrelációs együtthatója $+0,97$, a regressziós egyenes b paramétere alapján pedig az aranykorona egységnyi változása mintegy 575 Ft-tal változtatja meg az egy dolgozó tagra jutó személyi jövedelem nagyságát. A számítás abszolút hibája $\pm 50,6$ Ft, a relatív hiba viszont $0,42\%$.

Ezekből a vizsgálati eredményekből megalapozottnak tűnik az a megállapítás, mely szerint a földminőséget kifejező átlagos aranykorona értékek nagymértékben befolyásolják a termelőszövetkezetek gazdálkodási eredményeinek az alakulását.

A tételes árkiegészítés mértékének megállapításához felhasznált másik alapelem *a társadalmilag indokolt költségek 1 kh szántóterületre jutó nagyságának a meghatározása*, hiszen az árkiegészítés mértékét az indokolt költségeknek és a felvásárlási árakban elismert költségeknek a különbözeteként kellett meghatározni. A kísérlet szerzője a szántóterület egységére eső társadalmilag indokolt termelési költségek nagyságát nem a járási, vagy az országos átlagos ráfordítások alapján, hanem a legfontosabb mezőgazdasági terméknek a fizetési mérlegre gyakorolt hatásának a meghatározásával állapította meg. Abból a feltételezésből indult ki, hogy ha a gyenge termelőszövetkezetek felszámolnák a fontosabb mezőgazdasági termékek termelését, akkor importtal kellene fedezni a készletekben jelentkező hiányt. Így az 1 kh-ra eső társadalmilag indokolt költséget a legrosszabb minőségű földön gazdálkodó termelőszövetkezetek kultúránkénti átlagos terméseredmények a devizahozamával határozta meg. Mindegyik termékre külön-külön meghatározta a deviza bevételt, amelyet a későbbiek során az egyes termékek ráfordítás arányainak megfelelően korrigált és ezt az összeget vetítette az egységnyi szántóterületre.

Az indokolt költségek alkalmazott megállapítási módszere kétségtelenül *objektivitásra* és a népgazdasági szinten érvényesített gazdaságossági szempontok mérlegelésére törekszik. Azonban nem valószínű, hogy a tételes árkiegészítésbe bevont minden egyes növénynél, vagy állati terméknel lehetséges és célszerű a fizetési mérlegre gyakorolt hatásból kiindulva meghatározni az indokolt költségek színvonalát. Másrészt ezzel az eljárással az indokolt költségeket *elszakította a helyi*, vagy országos ráfordítási arányoktól, ami az egyes termékek irreális mértékű támogatását vonta maga után. Végül az indokolt költségek szerző által megállapított módszere *ellentmond* a negatív földjáradék megtérítési koncepciójának is, amely az egyéni tényleges ráfordítások és a felvásárlási árakban elismert ráfordítások különbözetét kívánta megtéríteni.

A tételes árkiegészítés összegének kategóriánkénti differenciált megállapításához a szerző végül a tényleges *termésátlagok* 3 évi átlagát is felhasználta. A tényleges termésátlagok és a hivatalos felvásárlási árak alapján kiszámított hozamértékek kiszámításával az egyes termékekre jutó árkiegészítés összegének differenciált megállapítását érte el. Ennek következtében a termékegységre jutó árkiegészítés összege részben az aranykorona értéktől, részben pedig a tényleges termésátlagok alakulásától függött.

Sajnálatos azonban, hogy a szerző nem a 35 gyenge termelőszövetkezet tényleges átlagtermés adatait vette figyelembe, hanem a Szeged járás termelőszövetkezeteinek 3 évi átlagadataival számolt. Ennek az a következménye is, hogy egyes cikkeknel az árkiegészítés mértéke irreális.

A tételes árkiegészítés összegének meghatározásához felhasznált módszert a rozs példája alapján a 2. sz. táblázat szemlélteti.

Megnevezés	Egység	0—4	4—6 aranykorona II	6—8 III	8—10 IV
Indokolt költség	Ft/kh	1500	1500	1500	1500
Hozamérték	Ft/kh	760	868	1085	1320
Az előzők különbsége	Ft/kh	740	632	415	180
Termésátlag	q/kh	3,5	4	5	6
Árkiegészítés	Ft/q	210	158	83	30

Forrás: Pallós László: I.m.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a termékenységre eső tételes árkiegészítés összege kategóriánként, a földminőség szerint különbözik. Érdemes megemlíteni, hogy a kísérletbe bevont termékek mindegyikére a táblázatban közöltek szerint határozták meg az árkiegészítés egyes termékekre jutó összegét. Az árkiegészítés mértékének megállapításánál a kísérlet azt is figyelembe vette, hogy az árkiegészítéssel növelt felvásárlási ár olyan termékeknél ne emelkedjék a szabadpiaci árak fölé, ahol ez spekulációra adna alkalmat.

II.

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS RENDSZERÉNEK FELÉPÍTÉSE

A tételes árkiegészítés kísérletei rendszerébe bevont mezőgazdasági *termékek kiválasztásánál* abból a feltételezésből indultak ki, hogy a gyenge termelőszövetkezetek „szükségzerű tevékenysége csak a szántóföldi növénytermelés és az állattenyésztés.”⁵ Így a kísérlet kizárólag csak e két ágazat legfontosabb termékeit tartja indokoltnak árkiegészítésben részesíteni. Az egyéb gazdasági ágazatokat, közöttük a szőlő- és gyümölcstermesztést, valamint a melléküzemi és a kiegészítő tevékenységeket kizárja a speciális támogatás köréből, azzal az indoklással, hogy az említett ágazatok csak azokon a területeken hasznosíthatók, ahol az adottságok folytán ezek jövedelmezőek. Szerinte nincs tehát szükség szántóföldi terményeken és az állattenyésztés egyes termékein kívül az egyéb ágazatok speciális ösztönzésére.

Ezzel a kiindulóponttal a preferált termékek kijelölésénél egy olyan koncepciót érvényesítettek, amely a gyenge termelőszövetkezetek szántóföldi növénytermesztésének és állattenyésztésének az ösztönzésével tartja megoldhatónak a mezőgazdaság fejlesztésének aktuális problémáit. Ez a koncepció azonban azzal, hogy a gyenge termelőszövetkezetek gazdálkodására jellemző speciális, a helyi adottságoknak megfelelő ágazatok, illetőleg termékféléseket kizárja a támogatás köréből, kritikussá teszi a termelési eredmények kedvező alakulását. Mindezek következtében úgy tűnik, nem valósította meg azt a fontos célkitűzést sem, hogy a leggazdaságosabb termelési szerkezet kialakítását ösztönözze. Ezt a megállapítást a későbbiek során részletesebben megvizsgáljuk.

A szegedi járás 35 kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetében a *szántóföldi növénytermesztésnek* az I. sz. mellékletben felsorolt termékeire terjesztették ki az

⁵ Pallós László: Javaslatok a gyenge termőképességű ... (Pénzügyi Szemle, 1965/3. 241. old.)

ártámogatást. Mindegyik kategóriánál megállapításra került az az összeg, amelyet a szövetkezet az adott termékek termelésének, illetve az állam felé történő értékesítésének I q-ja után árkiegészítésként kap. A táblázatból látható, hogy a napraforgó, a fűszerpaprika és a burgonya esetében az árbevétel meghatározott százalékában kapták meg az árkiegészítést. Az értékesítési kötelezettség alól kivételt képezett a kenyérgabona, amelynek árkiegészítését nem az értékesített, hanem a megtermelt mennyiség után folyósították.

A takarmánynövényeket a kísérleti rendszer közvetett formában az állati termékek értékesítése, ill. bizonyos állatok tenyésztésbe állításának az árkiegészítésével támogatja. Ez megfelel az alapkoncepciónak, miszerint az állattenyésztési ágazatok kedvezőtlen jövedelemviszonyait a saját termesztésű takarmányok magas önköltsége miatt bekövetkező veszteségek okozzák. Így ezeknek a veszteségeit a takarmányértékesülés fajlagos mutatóin keresztül az állati termékek értékesítése, ill. az állatok tenyésztésbe állítása után járó árkiegészítéssel térítették meg. Az állattenyésztés termékeinek árkiegészítését a II. sz. melléklet tartalmazza.

Ha az árkiegészítésben részesülő termékek körét az aktuális agrárpolitikai feladatok és a fejlesztési célkitűzések szempontjából vizsgáljuk, akkor nagyon jellegzetesen látható, hogy az árkiegészítés kísérleti formája főként a központi termeléspolitikai célkitűzések megoldását kívánta elősegíteni. A preferált termékek között ugyanis több olyan termékeket találunk, amelyeknek fejlesztését egyéb közgazdasági eszközökkel, vagy bizonyos esetekben adminisztratív eszközök előírásával is igyekeztünk alátámasztani az elmúlt években. Közismerten nagy erőfeszítéseket tettünk a kenyérgabona szükséglet hazai termésből történő fedezése érdekében. Kétségtelen, hogy a kenyérgabona probléma megoldása érdekében indokolt különböző gazdaságpolitikai ösztönző eszközök alkalmazása, de a kedvezőtlen adottságú homoki területeken célszerűtlen erőltetni a kenyérgabonák termelésének a fejlesztését. Ezt a véleményünket az a tapasztalat alakította ki, hogy a kísérlet éveiben is rendkívül alacsony maradt a kenyérgabonafélék átlagtermelése.⁶

Az állattenyésztés preferált termékei között a húzóállatok értékesítésének az ösztönzése, a belföldi húsellátás javítása és a külkereskedelmi érdekek szempontjából volt jelentős. A növendékállatok árkiegészítése a gyenge termelőszövetkezetek állattenyésztésének kedvező irányú fejlődését kívánta elősegíteni.

A központi célkitűzések megvalósításának az árkiegészítéssel történő ösztönzése nem kapcsolódott egyértelműen szerencsésen a helyi lehetőségek objektív mérlegeléséhez, mivel a helyi adottságokra jellemző speciális mezőgazdasági kultúrák, többek között a szőlő- és gyümölcs termesztés és a zöldségtermesztés egyes kedvező termelési feltételekkel rendelkező növényei nem kerültek különleges támogatásra.

A kísérleti rendszer felépítésének pozitív vonása, hogy a háztáji gazdaságokban előállított állati termékek értékesítésére is kiterjedt. A szegedi járás kísérletbe bevont termelőszövetkezeteinél is hiányoznak a korszerű állattenyésztés beruházásigényes nagyüzemi feltételei, ezért az adott időszakban az állatállomány mintegy 3/4 része a háztáji gazdaságokba került elhelyezésre. Így az állattenyésztés fejlesztését az árkiegészítés háztáji gazdaságokra történő kiterjesztésével is indokolt volt elősegíteni. A bekapcsolás adott konstrukciójának a hibája, hogy nem gondoskodott a tagok termelői érdekeltségének közvetlen fokozásáról és a tagság saját termelési tevékenységéből, valamint a vásárlásokból eredő állati termékek körének a szankcionált

⁶ Itt csak példaként említjük, hogy több gazdaságban, közöttük a kisteleki és csengeli tsz-ekben 1,2—2,5 q/kh rozs átlagtermést takarítottak be 1966-ban. (KSH Csongrád megyei Igazgatóság adatai.)

jogi elkülönítésével nem szűrte ki a spekulációs lehetőségeket és a piaci árfelhajtás tendenciáját.

A termelőszövetkezetek a saját termelési tevékenységükből származó termékekre kaphattak árkiegészítést, a vásárolt hízóalapanyagra és abraktakarmányra jutó arányos árkiegészítés összegét ugyanis az elszámolt árkiegészítésből le kellett vonni. Mivel a tagoktól származó állati termékek közösen keresztül történő értékesítését nem minősítették vásárlásnak, így ezen a ponton jelentkezett az árkiegészítés spekulációs célokra történő felhasználásának a lehetősége.

A termelőszövetkezetek a kategóriájuk alapján járó árkiegészítés összegét az említett korrekció elvégzése után minden korlátozás nélkül megkapták; a felhasználásnál egyetlen kikötés volt, hogy a kiosztható személyi jövedelem évi összege egyik évről a másikra 30%-nál nagyobb mértékben nem növekedhetett. A pénzügyi tervekben megtervezett árkiegészítés összegének 60%-a hitelfedezetet képezett ugyanúgy, mint a szerződéses árutermelés várható árbevétele, amire a termelőszövetkezetek rövidlejáratú hitelt vehettek igénybe.

III.

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS KÍSÉRLETI RENDSZERE ÉS A HELYI TERMELÉSI ADOTTSÁGOK

A szegedi járás 35 gyenge termelőszövetkezete termelésigazdálkodási adottságainak az értékelése bonyolult komplex feladat. A helyi termelési adottságok részletes értékelésére nem is vállalkozunk, ezeknek csak a legfontosabb, a mezőgazdasági termelés szempontjából döntő sajátosságait elemezzük, amelyek szükségesek annak a kérdésnek az eldöntése érdekében, hogy *mennyire sikeresen oldotta meg* a tételes árkiegészítés kísérleti rendszere a népgazdasági célkitűzések és a helyi termelési adottságok szerencsés összekapcsolását. Minden, a gyenge termelőszövetkezetek fejlesztését elősegíteni hivatott gazdaságpolitikai intézkedés, közöttük a speciális támogatási rendszer is, csak abban az esetben eredményezheti ugyanis az eredmények szilárd javulását, ha kellő mértékben alkalmazkodik a helyi *termelési — gazdálkodási adottságokhoz*.

A termelőszövetkezetek gazdálkodási helyzetét kedvezőtlenül befolyásoló helyi adottságok közül a természeti körülmények, a közgazdasági-üzemi feltételek és a termelési hagyományok értékelését a következőkben végezzük el.

A *természeti adottságok*; főként az éghajlati elemeken és a talajviszonyokon keresztül befolyásolják a termelőszövetkezetek eleven- és holtmunka felhasználásának a hatékonyságát, a termelhető növények kiválasztását, a gépesítés megszervezését, a talaj tápanyag utánnoótlását és az agrótechnikai eljárások megválasztását.

A vizsgált termelőszövetkezetek a szegedi járás Duna—Tisza közén fekvő nyugati részén helyezkednek el. Ez a terület az ország egyik legmelegebb, aszályra hajlamos, csapadékban szegény körzetében található. A növénytermelés szempontjából döntő vegetációs periódus *hőviszonyaira* jellemző, hogy a hőösszeg meghaladja a 3400 C°-ot és a napsütéses órák száma is 1500 körül van. A *csapadékviszonyok* területi sajátosságaira az évi csapadék alacsony mennyisége; 550—580 mm és ezen belül a vegetációs periódus 320—340 mm-es várható csapadék összege a jellemző.⁷

⁷ Rátkai Árpád: Szeged járás gazdasági életének természetföldrajzi alapjai. (Doktori disszertáció. Szeged, 1965.) Péntes István: A magyar fűszerpaprika. (Akadémiai, 1967.)

Amennyire a hőviszonyok kedvezőek a magas hőigényű mezőgazdasági kultúrák, közöttük a primőr zöldségáru, a szőlő- és gyümölcsstermesztés számára, addig a kedvezőtlen csapadékviszonyok kizárják a lédús takarmányok, a magas csapadékigényű kukorica, zab és iparinövények öntözés nélküli eredményes termesztését. A területre jellemző gyakori fagyveszély kedvezőtlen az őszi vetésű növényekre és néhány gyümölcsfélére is.

A természeti adottságok másik mezőgazdasági termelést nagymértékben befolyásoló tényezője a *talajviszonyok*. A körzet területén az uralkodó homoktalajok mellett kisebb foltokban megtalálhatók a szikes, a réti, az öntés és a mezőségi talajtípusok is.

A terület túlnyomó részén uralkodó *homoktalajok* általában gyenge termőképességűek, a rossz vízgazdálkodásuk és a kedvezőtlen tápanyaggazdálkodásuk következtében. Különösen a laza szerkezetű, lúgos kémhatású, egy százalék alatti humusztartalommal rendelkező ún. sovány homoktalajok, amelyek a körzet nyugati és északi részein a futóhomok megkötéséből származnak, termőképessége rendkívül kedvezőtlen. Ezek a talajok eredeti javítatlan állapotukban szinte egyetlen egy mezőgazdasági kultúra számára sem biztosítanak kedvező termesztési feltételeket. E talajfélések feljavításához beruházásigényes talajjavítási munkálatokra, közöttük a nagy szervesstrágya igényű altalajtrágyázásra van szükség.

A *televényes homoktalajok* már gazdagabb humusztartalmúak (1—5%) és kedvezőbb termőképességűek. Ha az altalajvíz szintje ezeken a talajokon magas, akkor igen jó termést adhatnak több kultúrnövényből. Egyes helyeken, ahol a mésztartalom is jelentős mértékű, alakultak ki az ún. barna földek, amelyek a környék híres gyümölcsstermesztésének a kedvező természeti alapjai. (Szatymazi őszi- és kajsziparack). A televényes homok *jellemnövényei*: a rozs, burgonya, valamennyi zöldségféle és a szálastakarmányok közül a homoki pillangósok. A talaj termőképességének a fenntartása azonban e területeken is sok szervesstrágyát, ill. zöldtrágyát igényel.

Az uralkodó homoktalajok közé beékelődve helyezkednek el a *szikes területek*. Ezek a feltételesen termő, ill. terméketlen szikesek kategóriájába tartoznak. Termőképességük helyreállítása gipszezással és különféle meliorációs munkálatokkal történik. Fő hasznosítási formájuk a rét- és legelőgazdálkodás, ami öntözés nélkül a kedvezőtlen csapadékviszonyok miatt kevésbé eredményes.

A Tisza jobbpartján elterülő termelőszövetkezetekben az *öntés* és a *régi* talajok a jellemzőek. Mindkettő szerves anyag tartalma magas: humusztartalma 5—8%-os, de a fizikai tulajdonságai következtében nehezen hasznosítható talajfélések. Itt is a rétgazdálkodásnak vannak meg a kedvező természeti feltételei.

A területen található talajfélések közül a legjobb termőképességű a *mezőségi vályogtalaj*, ami azonban csak a szorványosan és főleg Szeged környékén helyezkedik el. Ezen a talajon már kiváló termést ad a búza és az egyes ipari növények is.

Összefoglalóan értékelve, a termelőszövetkezetek természeti körülményeit megállapíthatjuk, hogy a sík felszín, a kedvező hőviszonyok, a homoktalajok adottságaival párosulva speciális növénytermesztési ágazatok (pl. primőráruk) számára kedvező termesztési feltételeket biztosítanak. A szántóföldi növénytermesztés hagyományos ágai a kenyérgabona, a takarmánygabona és egyes ipari növények azonban nem találják meg a kedvező termesztési feltételeiket.

A szegedi járás gyenge termelőszövetkezeteinek a gazdálkodási színvonalát befolyásoló *közzgazdasági-üzemi* feltételek értékelése is ellentmondásos kép kialakulásához vezet. A közzgazdasági feltételek egyik csoportja kedvező a gazdálkodás szempontjából. Ide tartozik a gyorsan bővülő szegedi fogyasztó piachoz való közel-

ség, a viszonylag kedvező üzemen kívüli szállítási feltételek, bár a 35 tsz. közül csak 12 tsz rendelkezik kifejezetten jó szállítási lehetőséggel: értve alatta a közvetlen vasúti rakodási lehetőséget is. A hajdani tanyavilágban alakult termelőszövetkezetek gazdasági telepei szétszórtak és így a belső üzemi szállítási lehetőségek már kevésbé kedvezőek.

A kedvező közgazdasági feltételek közé sorolható a földterület koncentráltságát kifejező *üzemméret*, ami a vizsgált termelőszövetkezetekben átlagosan 2340 kh. közös földterületet jelez. Az üzemméretet két szempontból értékeljük kedvezően: egyrészt ez a méret már lehetővé teszi a legfontosabb ágazatokban az optimális koncentráció elérését, másrészt a nagyterületű vegyes termelési profillal rendelkező gazdaságokkal szemben a kisebb területeken gazdálkodó szövetkezetek képesek kedvezőbben előrehaladni a szakosítási folyamatban.⁸ Bár az új mechanizmusban ellentétes tendenciák is érvényesülhetnek, ezt az érvet azért tartjuk fontosnak, mert az adott termelőszövetkezeteknél a *termelés ésszerű szakosításában* látjuk a jövedelmezőségi viszonyok javulásának legfontosabb tartalékát.

A közgazdasági üzemi feltételek más fontos elemei viszont kedvezőtlenül érintik a termelőszövetkezetek gazdasági helyzetét. A vizsgált termelőszövetkezetek 1 kh-jára jutó átlagos közös vagyon 1965-ben mintegy 60%-a a megyei átlagnak.⁹ Különösen kedvezőtlen az álló- és forgóeszközök egymáshoz való aránya az utóbbi rendkívül alacsony színvonalra miatt.

A termelőszövetkezetek *tagsűrűsége közepes*: az egy dolgozó tagra jutó közös földterület 9,2 kh. Ennek ellenére a munkaerőellátottság mértéke alacsony, mivel az adott körzetben nagy súllyal szerepelnek a munkaerő intenzív ágazatok. Ezt a megállapítást támasztja alá a szőlő- és gyümölcstermesztésben foglalkoztatott alkalmazottak számának az erőteljesen emelkedő tendenciája is. Az alkalmazottak száma 1964-hez képest 1967-re kb. 2,5-szeresére növekedett.

Különös gondot okoz a termelőszövetkezetek gazdálkodási eredményeinek javulásában az állatállomány, ezen belül a szarvasmarha sűrűség alacsony színvonalra. Az adott körzetben — mint már említettük — a talajok termőképességének a javítása nagymennyiségű szerves trágyát igényelne, amelyet a jelenlegi szarvasmarhaállomány alacsony száma miatt nem lehet kielégíteni. A környezetben gyakori a 20—50 szarvasmarhával rendelkező szövetkezeti közös gazdaság és még 1967-ben sem találtunk 300-nál nagyobb szarvasmarhaállománnyal rendelkező közös gazdaságot. A 100 kh. közös területre jutó szarvasmarhaállomány 1964-ben 3, a számos állatok mennyisége pedig 8.

Sajnálatosak a termelőszövetkezetek *szakemberellátottsági* színvonalának a kedvezőtlen vonásai is. A Megyei Tanács ME Osztályának felmérése szerint 1965-ben 20 termelőszövetkezetben egyáltalán nem foglalkoztattak egyetemi végzettségű szakembert.

Végül a gazdálkodás természeti és közgazdasági feltételein kívül külön megemlítjük a terület jellegzetes *termelési hagyományait*. A Szeged környéki homoktalajok már az 1900-as évek elejétől kedve egy egész sor, a későbbiekben országos, sőt néhány esetben nemzetközi hírnevet szerző speciális mezőgazdasági kultúra termesztésének és nemesítésének a gyűjtőmedencéje volt. Elegendő utalnunk olyan termékekre, mint a kajszi- és őszibarack, a fűszerpaprika, a számóca és egyéb kertészeti kultúrák. E növények termesztésében olyan értékes hagyományok, szakmai ismeretek halmozódtak fel, amelyekre a nagyüzemi gazdálkodás termelési profil-

⁸ Erdei Ferenc: Szakosítás a szocialista mezőgazdaságban. (MSZMP Pártfőiskolájának jegyzete. Budapest, 1968.)

⁹ MNB Csongrád megyei Igazgatóságának adatai alapján számolva.

jának a kialakításában is indokolt támaszkodni. A termelők termelési hagyományainak a figyelembe vételét azonban *gyakran hiányolhatjuk* a művelési ágak kialakításánál, de a kísérleti jelleggel alkalmazott tételes árkiegészítés termékkörének a meghatározásában is.

IV.

A TÉTELES ÁRKIEGÉSZÍTÉS KÍSÉRLETI RENDSZERÉNEK FONTOSABB GYENGE PONTJAI

A tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének az előző támogatási móddal szemben voltak határozottan pozitív vonásai. Ezek közé tartozik a támogatás *szemléletmódjának* a megváltozása, hiszen a termelészövetkezetek ebben a rendszerben már nem a munkateljesítmények emelése nélkül jutottak az árkiegészítéshez. Pozitív új vonása a kísérleti rendszernek a gyenge termelészövetkezetek *minősítési módjának* a megváltozása és a gyenge kategórián belül a földminőség alapján végrehajtott differenciálás. Ezzel a különbségtevessel a legkedvezőtlenebb körülmények között gazdálkodó termelészövetkezeteket részesítette a legnagyobb mértékű állami támogatásban. Kedvező volt a kísérleti rendszer *három évre* kiterjedő támogatási feltételeinek a megállapítása. A hosszabb időszakra vonatkozó tervezhető árkiegészítéssel a termelészövetkezetek pénzügyi gazdálkodásában a stabilitás elemeit igyekezett erősíteni. Végül megemlítjük a tételes árkiegészítés új vonásai között a rendszer viszonylagos egyszerűségét és a szubjektívizmus lehetőségének a kikapcsolását is.

A kísérleti rendszer eredményes alkalmazását azonban bizonyos *kritikus vonások*, gyenge pontok kedvezőtlenül befolyásolták. Szükséges megjegyezni, hogy a tapasztalati eredmények alapján a gyenge termelészövetkezetek új 1968 és 1970 között alkalmazható árkiegészítési rendszere már nagymértékben törekedett a kísérlet során felmerült fogyatékok kiküszöbölésére.

A tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének gyenge pontjai véleményünk szerint az alábbiakban foglalhatók össze:

Az egyik leglényegesebb fogyatéka abban áll, hogy a *népgazdasági és a helyi érdek összekapcsolását az utóbbi hátrányára kedvezőtlenül oldotta meg*. Az árkiegészítéses termékek körének a kijelölésénél a helyi adottságoknak megfelelő termékeket nem építette be teljes mértékben a támogatási formába. A fűszerpaprika, a burgonya és az étkezési borsó mellett olyan fontos speciális mezőgazdasági termékek maradtak ki a preferált termékek köréből, mint a paradicsom, a bab, a szamóca és egyéb zöldségfélék. Ezen kívül a szőlő- és gyümölcsstermesztés egyetlen termékére sem biztosított különleges támogatást. Az utóbbiak pedig éppen olyan eleven munkaintenzív ágazatok, mint a kísérletbe bevont egyes ipari növények, amelyeknek a termesztési feltételei területen kedvezőtlenek. Mivel a termelészövetkezetek az árkiegészítésen keresztül különösen érdekeltek voltak egyes nem hagyományos növények termesztésében, így a terület speciális mezőgazdasági kultúráinak a fejlesztéséhez szükséges eleven- és holtmunka felhasználást csökkentették. Mindezek következtében a tételes árkiegészítés rendszere nem tudta hatékonyan elősegíteni a termelészövetkezetek gazdálkodási szerkezetének a helyi adottságokhoz történő ésszerű alkalmazkodását.

A kísérleti ártámogatás termékkörének és az új tételes árkiegészítés termékeinek¹⁰

¹⁰ A kedvezőtlen adottságú termelészövetkezetek számára nyújtott állami támogatás feltételeit, mértékét és termékeit részletesen ismerteti Villányi Miklós a „Pénz és hitelgazdálkodás a mezőgazdaságban” c. könyvében. (Bp. 1968. Közg. és Jogi Kiadó.)

az összevetéséből megállapítható az a törekvés, hogy az utóbbi igyekszik optimálisan összekapcsolni a népgazdasági és a gyenge termelőszövetkezetek lokális érdekét. Az új tételes árkiegészítés termékei között szerepelnek olyan új termékek, mint a juhászat egyes termékei, amelyek a helyi adottságok erőteljesebb akceptálására utal. Kimarad viszont a támogatott termékek köréből a cukorrépa és a dohány. Még határozottabb a helyi adottságok jobb kihasználására való törekvés a %-os árkiegészítés árbevétel csoportjainak a meghatározásánál. Fontos megjegyeznünk, hogy 1968. jan. 1-től bevezetett új támogatási rendszerben tételes árkiegészítést Borsod, Zala és Veszprém megye kedvezőtlen adottságú tsz-ein kívül Nógrád megye egyes járásaiiban alkalmaznak, míg a százalékos árkiegészítést Bács, Szabolcs megyében és a szegedi járásban vezették be. Ez a besorolás a fentiekkel együtt mutatja, hogy az új rendszer már jobban figyelembe veszi a helyi adottságokat.

A másik kedvezőtlen vonása a kísérleti támogatás rendszerének a termelőszövetkezetek gazdasági *tisztánlátásának* és *hosszabb távú reális gazdasági döntéseiknek* az akadályozása. Arra ösztönözte ugyanis a tételes árkiegészítés kísérleti formája a termelőszövetkezeteket, hogy az adott körzetben gazdaságtalanul termelhető növények termesztését is erőltessék. Ez a megállapítás azzal támasztható alá, hogy a vizsgált termelőszövetkezetek csak fokozatosan számolták fel — szabad döntési lehetőségükkel élve — a veszteséges ipari növények termelését, és csökkentették a sertésenyésztést. A kísérleti rendszernek ez a hibája tehát kedvezőtlenül befolyásolta a termelőszövetkezetek önálló döntési lehetőségeit.

A döntően gyakorlati jellegű fogyatékoságokon kívül végül a tételes árkiegészítés az egységes árrendszer koncepcióját is megsértette. A tételes árkiegészítés *területileg differenciált árrendszert hozott létre*, amelyben a preferált termékek meghatározott árkiegészítései miatt egy adott körzeten belül a hivatalos mezőgazdasági felvásárlási árak mellett az árkiegészítéssel növelt árak is funkcionáltak. Ezt a hibáját egyesek kettős árrendzernek nevezik. Ez az elnevezés nem fedi pontosan a kialakult új jelenséget, mivel a fogalmat a direkt irányítási rendszer szektoronként különböző áraitra használták. Ezért a területileg differenciált árrendszer elnevezése — véleményünk szerint — pontosabban kifejezi a kialakult árviszonyokat.

A hivatalos felvásárlási árak és a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetekre vonatkozó árkiegészítéssel növelt eladási árak gyakorlatilag az illető termelőszövetkezeteket az *árrés*, illetve az árkülönbözet spekulációs célokra való kihasználására is ösztönözte. Nemcsak a termelőszövetkezeti tagok, hanem maguk a termelőszövetkezetek is igyekeztek kihasználni különböző szabadpiaci hízóalapanyag felvásárlásával a számunkra kedvező árkülönbözetet. Így a tételes árkiegészítés rendszeréhez kapcsolódó spekulációs lehetőség kedvezőtlenül tette a rendszer erkölcsi-politikai megítélését.

A területileg differenciált árrendszer jelzett hibáját a különböző jogi szabályozási eszközökkel — tapasztalataink szerint — nem sikerült kiküszöbölni, ami annak a következtetésnek a realitását támasztja alá, hogy a kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek tényleges termelési költséggráfordításait helytelen az *egységes árrendszeren kívüli veszteségértéssel népgazdasági elismerésben részesíteni*. Távlatilag tehát olyan egységes árrendszer megteremtésére van szükség, amelyben a termékek árcéntumát a legrosszabb minőségű földön gazdálkodó termelőszövetkezetek és állami gazdaságok ráfordításai alapján határozzák meg. A legrosszabb minőségű földek ráfordításainak az érték meghatározóként történő elismerése szükségszerűen maga után vonja a jövedelemszabályozás új rendszerének a kialakítását, a felvásárlási árak további emelését és az életszínvonalpolitika bizonyos eszközeinek a változását, melyekhez a társadalmi és gazdasági feltételek csak fokozatosan alakíthatók ki.

Addig is szükséges a mezőgazdaság hatékony fejlődését, ezen belül a gyenge tsz-ek gazdasági megszilárdulását elősegítő, ösztönző irányítási eszközök és új termelési-gazdaságszervezési módszerek állandó kutatása.

Ebből kiindulva aktuálisnak és hasznosnak tartjuk a kísérleti támogatás gyakorlati eredményeinek a vizsgálatát, amelyet az alábbiakban a tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének a termelési eredményekre, a termelés szerkezetére, az árbevételek fejlődésére és a jövedelemviszonyok alakulására gyakorolt hatásának az elemzésével végzünk el.

A kísérleti tételes árkiegészítés termékei és mértéke a növénytermelésben

I. sz. melléklet

Megnevezés	1 q-ra jutó árkiegészítés Ft-ban				Az árkiegészítés az árbevételek %-ában			
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
	kategóriában				kategóriában			
Búza	140	77	30	15				
Rózsa	210	158	83	30				
Cukorrépa	550	370	270	160				
Dohány	11	11	11	11				
Étkezési borsó	570	390	270	184				
Takarmányborsó	675	43	275	130				
Burgonya					70	70	70	70
Fűszerpaprika					56	50	42	35
Napraforgó					15	—	—	—

A kísérleti tételes árkiegészítés termékei és mértéke az állattenyésztésben

II. sz. melléklet

Megnevezés	1 q-ra jutó árkiegészítés Ft-ban			
	I.	II.	III.	IV.
	kategóriában			
Borjú	894	639	378	129
Növendékmарha	954	716	479	259
Hízómarha	1065	776	474	230
Malac	1052	724	378	92
Hízósertés	765	440	246	87

Forrás: Sas Béla: Vita a kedvezőtlen természeti adottságú termelőszövetkezetek állami támogatásáról. (Tudomány és Mezőgazdaság, 1967. 11. sz. 38. old.)

Миклош Шипош

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И СХЕМА ПОСТРОЕНИЯ ОПЫТНОЙ СИСТЕМЫ ДОТАЦИЙ

В первой части работы рассматриваются объективные и субъективные факторы, которые обуславливают неблагоприятные результаты хозяйственной деятельности ряда кооперативов. Автор показывает, что проведенный в 1965 и 1967 гг. в районе Сегеда опыт имел своей целью оказать помощь в развитии слабых кооперативов путем общественной дотации, компенсирующей неблагоприятные естественные условия и вытекающий из сложившегося положения цен отрицательную ренту.

Величина последнего равняется разнице между производственными вложениями и закупочными ценами по отдельным показателям.

Далее автор приводит способ, с помощью которого установили величину дотаций по отдельным продуктам сельского хозяйства, то-есть отрицательную ренту.

Относительно выбора культур автор с сожалением отмечает, что дотацию получили главным образом те культуры, естественные потребности которых не соответствуют местным данным.

Далее статья перечисляет благоприятные и неблагоприятные факторы опыта. Сюда относятся, например, поощрение производства товаров, длительные условия, недостаточный учет местных данных, возможности спекуляции.

Miklós Sipos

DIE THEORETISCHEN BASEN UND DER AUFBAU DES VERSUCHSSYSTEMS DER PREISUNTERSTÜTZUNG NACH PRODUKTEN

Der erste Teil des Aufsatzes beschäftigt sich mit dem objektiven und subjektiven Faktoren, die die ungünstigen wirtschaftlichen Ergebnisse gewisser landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften bestimmen. Der Verfasser weist darauf hin, dass der im Szegeder Kreis zwischen 1965—1967 durchgeführte Versuch durch gesellschaftliche Rückerstattung der infolge ungünstiger Natur- und Preisbedingungen entstanden negativen Rente die Entwicklung schwacher Produktionsgemeinschaften zu fördern wünschte.

Die Grösse der negativen Rente ist gleich mit dem Unterschied des eigenen Produktionsaufwands und des Aufkaufpreises.

In weiterm wird die Methode dargestellt, mit der die Grösse der negativen Rente, d. h. der Belauf der Preisunterstützung pro Agrarprodukt bestimmt wurde. Im Zusammenhang mit der Auswahl der Produkte stellt der Verfasser mit Bedauern fest, dass vorwiegend solche Produkte eine Preisunterstützung bekommen haben, deren Naturbedürfnis der lokalen Gegebenheiten nicht entsprechen.

Zum Schluss werden die günstigen und ungünstigen charakterischen Züge des Versuches angeführt. So z. B.: Anregung der Warenproduktion, Mangel an Beabsichtigung der anhaltenden Bedingungen und der lokalen Gegebenheiten, Möglichkeit des Spekulierens.

TARTALOMJEGYZÉK

1. Dr. Nagy Lajos: A földértékelés és a munkaértékelmélet	3
2. Dr. Grossmann Ferenc: A mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakulásának hatása a nyugatnémet mezőgazdaság jövedelemviszonyaira	19
3. Dr. Égető Emese: Gazdálkodás és jövedelem a mezőgazdasági termelészövetkezetekben ...	43
4. Dr. Sípos Miklós: A tételes árkiegészítés kísérleti rendszerének elméleti alapja és felépítése	61

Felelős kiadó: Dr. Nagy Lajos
Megjelenik 300 példányban 6,7 (A/5) ív terjedelemben
Kézirat a nyomdába érkezett: 1968. június hó
Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59 és az MSZ 5603-55 szabványok szerint
69-7352 — Szegedi Nyomda